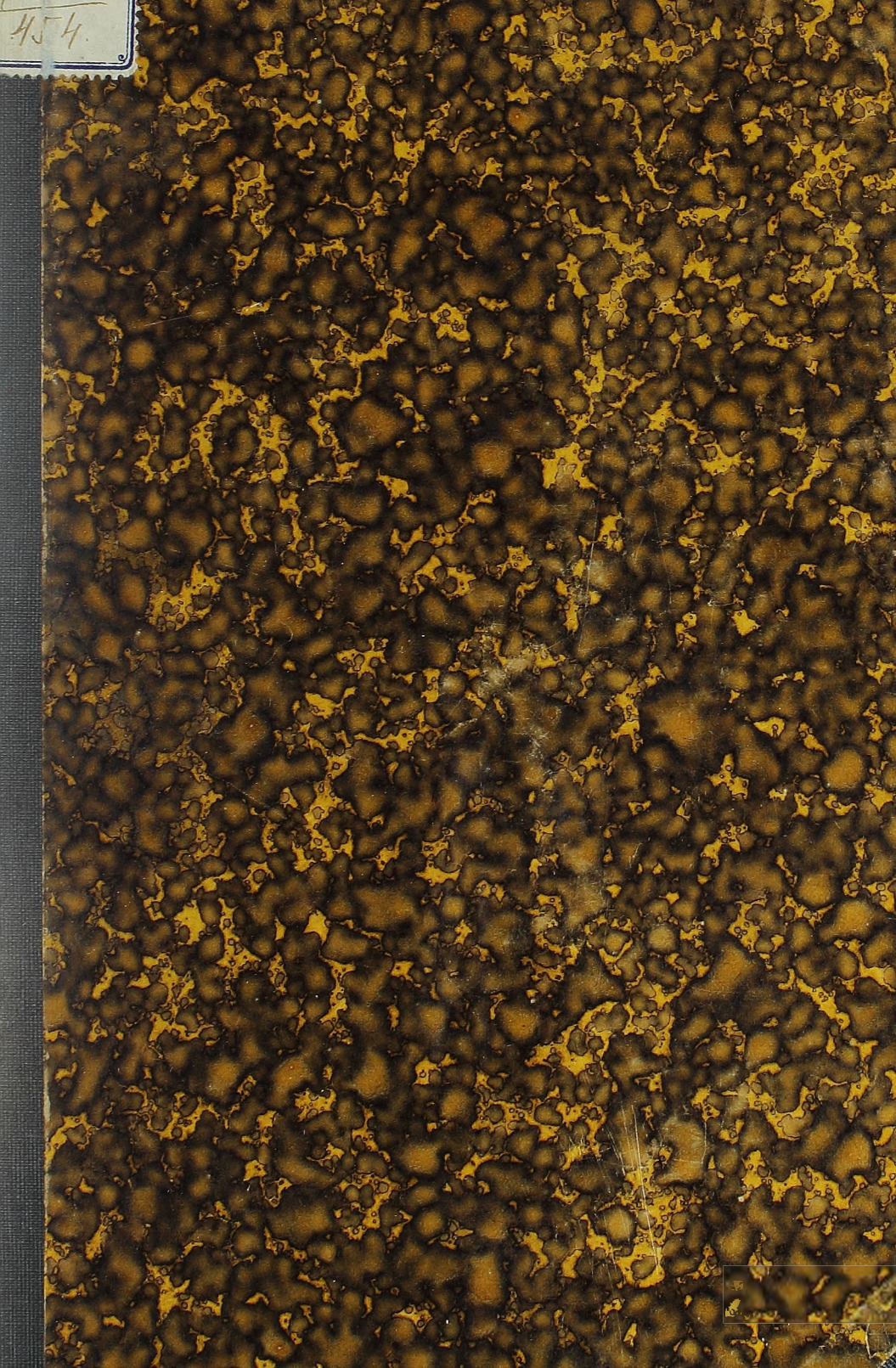

454.

0

ЛУКА ЂЕЛОВИЋ
БЕОГРАД
LUKA CELOVIĆ
BELGRAD

Ч. б. б
454

Лука Целовић
БЕОГРАД

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И Б. 45458

Luka Celović
БЕОГРАД

ТЕОРИЈА

И

ПРАКТИКА НОВЧАНИЧНИХ БАНАКА

ЕКОНОМСКО - ПОЛИТИЧКА СТУДИЈА

Д-ра МИЛАИЛА В. ВУЈИЋА

ПРОФ. ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ

Отштамповано из Гласника српског научног друштва књиге 661

У БЕОГРАДУ

КРАЉЕВСКО-СРПСКА ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

1886

THEORIE ET PRATIQUE DES BANQUES D'ÉMISSION.

ЛУКА ЋЕЛОВИЋ
БЕОГРАД
LUKA ĆELOVIĆ
BELGRAD

ТЕОРИЈА И ПРАКТИКА НОВЧАНИЧНИХ БАНАКА.

«Банка је веома моћно оруђе
како за добро тако и за зло».

Х. Керн.

«Новац је еспап, који се да-
леко јаче тражи но икоја друга
роба..... Смелост је душа тр-
говине а опрезност и готово бих
рекао и сама плашљивост душа
банковања».

В. Вебот.

Скуп новац и немање кредита јесу поред оскудице рада две највеће економне невоље, које везују руке спротноме а радноме свету, те не може да живи самосталним привредним животом већ пада под притиском моћнијих капитала и мора најзад да иде у службу њихову. Сељак, нарочито инокосан, пропада, земље му се за дуг продају, јер му је уопште те-шко доћи а и кад дође скупо долази до кредита, који му је толико потребан да свој рад прилагоди успешнијој про-изводњи, која му са више средстава, бољим алатима и по-деснијим начином самог рада конкурише и да одоле свима оним случајним недаћама, којима је по самој природи посла земљорад највише подложен. Занатлија пада под конкурен-цијом јачих капиталиста, — фабриканата — јер са својим незнатним средствима, са својим ручним алатом, није у стању да конкурише јевтинијој машинској, фабричкој производњи. Из раздружених занатлија и инокосних сељака радника ре-

крутују се данас фабрички најамници. Главна невоља, са које се н. пр. радничке произвођачке задруге не могу данас да одрже, лежи у скупоме новцу; тако н. пр. париске радничке задруге плаћаху у последње време интересе од 14—16—18% док у исти мах имућнији произвођачи и трговци есконтоваху у француске банке са 2—3—4%⁽¹⁾. Неумитан економски закон цене налаже сваком произвођачу да се — ако хоће да опстане на пијаци — мора прилагодити свагдашњој најјевтинијој производњи т. ј. оној, која се са најсавршенијим алатима, са најмање рада и трошка постиже. То је економски закон сразмерице — прва позиција, око које се бије економни бој у конкуренцији произвођача. Он одређује природну цену производима према најмањим савременим трошковима око производње, ону цену, коју сваки произвођач тежи да на пијаци добије, али коју ипак зато не добија већ или мање или више према томе, какви су односи понуде и тражње на пијаци, који тек дефинитивну пијачну цену досуђују. А то је опет закон утакмице — друга позиција на којој се бије економни бој продаваца. Ко је кадар да ову двојаку борбу у производњи и промету издржи, тај је данас економни победилац а издржаваће је наравно вазда дужи и успешније онај који је умешнији и што је најглавније имућнији, јер је данас све по готову остављено на слободу приватној економној делатности без икакве организације и солидарности интереса. Под владавином модерног економног либерализма држава се, колико јој је год то само могуће било, повукла из економне борбе између појединаца и класа друштвених остављајући их судбини конкуренције а о исходу ове борбе под неједнаким друштвеним и имовним приликама не може бити

(1) У расправи: „Les sociétés coopératives de production à Paris“ par A. Ott. „Journal des Economistes“ за октобар 1883. стр. 7.

сумње; под механичким дејством неограничене слободе конкуренције резултати све јаче оправдавају ону Ламартинову реч: *La liberté de chacun serait l'esclavage de tous*. Све што је слабије пропада у овој економској борби за опстанак и из њега се образује стаљез нематника — најамника у служби капитала. Иста судбина постиже већ данас и све омање капиталисте у борби са великим светским капиталима, који сваки даном све више преовлађују друштвеном производњом. Па исте је судбине најзад и сваки мањи, сиротињи и необразованији народ у међународној борби са великим, богатим и цивилизованим народима, ако се само без властите крме и једрила, без парних машина, удружене снаге и прибраног капитала преда на милост ветровима светске конкуренције. Данас у колу великих, моћних и образованих народа, народ без своје домаће индустрије не може унапредити ни своју пољопривреду, јер се ова подиже тек са стварањем домаћих пијаца — индустријских средишта у рођеној земљи — и усавршењем саобраћајних средстава. Иначе, кад су пијаце земљоделским производима на страни, поред тога, што је земља изложена толиким неприликама услед страних ограничења при извозу домаћих сировина, рђавих цена или неродних година, баш и под редовним, повољним приликама сељак не може да унапређује рад свој, јер сав терет преносних трошкова око извоза сировина пада по правилу на њега као произвођача а не на трговца, који се за своје посредовање скупо наплаћује. Сељак мора јевтино да даје своје сировине а скупо да плаћа стране фабрикате. Један је економски закон за све прилике друштвене и међународне борбе за опстанак; он казује свима и свакоме, коме је до привредног опстанка стало, да једини спас лежи у што живљем развијању наоружању и удружењу продуктивних снага.

Ето такав је економни процес, који пролазе модерна друштва: он истина води гигантским корацима све већем и убрзанијем напредовању али и све већој друштвеној невољи. То је данас већ постала стална тема економских мислилаца на западу; у последње време она је нашла најживљег израза у чувеном делу американца Хенрија Џорџа: „Прогрес и спротива“ (Progress and Poverty). Провала између богатства и спромаштине постаје из дана у дан све већа. Треба ли овај и овакав ток привредног развитка оставити самоме себи по познатој девизи економног либерализма: „Нека иде како иде“?, јер је такав — веле заступници економне политике државног немешања — природан закон друштвеног напредовања, док међу тим целокупна историја културе сасма противно сведочи, да баш нема ни једног друштвеног стања — сем можда једно онога природнога, хаотичнога, предисторијскога и бескултурнога — у коме рад друштвени не би био регулисан и ма у ком правцу организован.

Ми не можемо овде дубље улазити у претрес овога важног и занимљивог питања, јер нам то није предмет ове расправе; нама је било потребно само да констатујемо факат социјалног лучења продуктивних фактора, рада и капитала, у два противна табора, јер је тај економни процес природно морао изазвати у најновије доба питање: како би се стало на пут све јачој економној неправди? Изадавна су већ а највише од почетка овога века, од како су се услед развитка велике индустрије противности поштриле, економски мисленци претресали ово питање и предлагали врло различне путеве и средства, којима би се ово стање поправити могло. Једни су налазили помоћи у темељитом преображају свеколиког друштвеног уређења, други у државној помоћи, трећи у образовању и удружењу, у властитом прегнућу радника по начеду самопомоћи и т. д. У суштини цео се спор своди најзад на питање: како би се капитал као неопходно

оруђе производње учинили приступицијим раду, како би овај данашњи изврнут и неприродан положај, у коме је рад само оруђе, којим се капитал као средством у велико-индустријској производњи служи, повратио у онај природнији и правичнији положај, који су и наука и правда друштвена осветлали, у коме би рад био покретач и власник привредних подuzeћа а капитал се свео на природну улогу оруђа, којим се рад у производњи послужује. Сам парадоксни Прудон после свеколике критике сувремених економских контрадикција долази најзад до уверења, да се друштвено питање о односу рада према капиталу у суштини својој своди на питање кредита т. ј. на питање, како би се и којим начином могло постићи то, да се капитал као неопходно оруђе производње стави на бесплатно расположење раду? У томе уверењу Прудон је бацно ону знамениту реч: мој камен мудрости је бесплатежан кредит. Ако се у томе варам онда је социјализам залудна сањарија! т. ј. ако се не може постићи то, да се радницима произвођачима потребан им капитал на расположење стави онда је друштвени преображај немогућан. У тој цели Прудон је предлагао а и сам смерао установљење једне велике народне банке (*Banque du peuple*), која би целим земаљским прометом руковала — била дакле у исти мах и *Banque d' échange* — а која би сваком удружењу радника произвођача давала капитал без накнаде — дакле без интереса! Јавним организовањем капитала у служби рада народног интерес се одиста може јако смањити, али се никад не да сасвим укинути. Прудон је и у овом питању из једне крајњости прешао у другу; он је заборавио да би уништење сваке накнаде за послугу туђих капитала значило уништење капитала као продуктивног чиниоца. У самој ствари рад се не бори противу капитала већ баш за капитале. На основи удружења и узјамнице организован кредит произвођача могао би одиста да покрене и

изведе сувремено друштво на пут правилнијег економног развоја. Удружење је основац а организован кредит полуга, којом се економски свет може мирним преображајем да избаци из свог садањег неприродног колосека. Задатак је модерне државе да пре свију других ово питање прими у круг државног позива, да га унесе у дужност правне и економне државе.

Данас је питање о организацији продуктивног кредита највиши проблем научне економије. Пошав од представника модерног социјализма, Лујп Блана и Ферд. Ласала те кроз средину млађе Смитовске школе, оличене у практичним тежњама Шулце Делића — па све до најмлађих представника сувременог критичко-реформаторског правца, Диринга, Хелда, Шефле-а, Емила де Лавелеја и др. — сви се у крајњој линији леме најзад око питања: треба ли и у којој мери да држава прими на се дужност да организовањем земаљских капитала, а пре свега олакшањем новчаних кредита, припомогне радној снази народној, да ова своју економску независност извојује (¹).

Па шта је кредит, коме се данас толики економно-политички значај придаје? Кредит је, учила је просто до скора пол. економија, моћ располагања туђим средствима, дакле поверење, које човек у друштву ужива. Тако се за дуго и у теорији и у пракци разумевало постање и појава кредита у привреди народној. Тек је сувремени економиста

(¹) Чувени творац и организатор париског „Crédit mobilier“ — а П с а к П е р е р расписао је 1880. год. награде у 100.000 динара за најбоље решење ова четири питања: 1) пронаћи најбољи начин па уништење пауперизма; 2) изложити најцелесходнији систем пастане; 3) проучити најудеснију организацију кредита за потпомагање рада; и 4) изнети реформу пореза. Понуђено је око 1100 пројеката, али о трећем питању награђене су само две расправе и то првом наградом од 5000 фран. студија Léon Hiermann-а: „Organisation du crédit au travail.“ Paris 1884.

Магдпод (у својој Речнику пол. економије 1863) а у на-
слону на Пона Ло-а скренуо пажњу на један други да-
леко природнији узрок појави и стварању кредита а то је:
да је по самом природном положају просторног растојања
међу људима морао па и данас још при свакој размени до-
бара мора протећи извесан размак времена између давања
својега и пријема накнаде, између продаје и куповине, јер
се размена добара и услуга ретко кад може једновремено
да обави. Овај пропланак у времену, ово по самој природи
ствари неизбежно одгађање накнаде за учињену услугу, јесте
прави и битни узрок појави кредита у привреди друштве-
ној. Поверење је дакле само услов, који добија свој зна-
чај тек при познијем развићу вољнога кредитовања и то пре
свега консумптивнога па тек онда продуктивнога. Кредит је,
вели Книз, онај саобраћај, у коме услуга једнога пада у
садашност а накнада другога у будућност⁽¹⁾. Кредит је дакле
по постању својој просто одгађање накнаде за учињену услугу,
једна неопходна, природна појава економскога живота дру-
штвеног. У савременом културном привредном животу кре-
дит, по извештаченим облицима у којима се данас јавља,
значи у ужем смислу у место плаћања готовим новцем пла-
тити упутницом на будућност и то са извесном залогом или
без ње (личан и реалан кредит). Прибирање растурених нов-
чаних капитала, који би иначе бесплодни лежали, у кредит-
ним установама и емисија кредита у подесним облицима —
све су то касније вештачке појаве организованог кредита у
служби привреде земаљске. Првобитна улога кредита потиче
по нужности саобраћаја и у томе смислу кредит савлађује
времене препреке промета онако исто као што саобраћајна
средства савлађују просторне препоне саобраћаја друштвеног.

Каква је улога и колика корист од кредита најбоље
ће нам представити ова слика развоја привредног саобра-

(1) Karl Knies: Der Kredit. I Hälfte, Berlin 1876. стр. 68.

ћаја друштвеног. У најнижој природној привреди вршена је трампа производа и произвођач једнога добра могао је разменити или продати своје добро само тако, ако је нашао купца који његов производ тражи а који са своје стране опет нуди баш оно добро на продају, које продавац првога добра потребује. Услед оваке узајамне тражње размена добара веома је отежана. У новчаној привреди пак, кад већ једно понајудесније добро почне као новац да посредује размену добара и да им релативну вредност одмера, већ је знатно олакшана привредни саобраћај, јер се он сад лучи у два посебна, један од другог сасвим независна акта: куповину и продају т. ј. сад се могу продати сувишни производи, који се имају, свакоме, који само новца има а тражи их, па после сасвим независно од личности могу се опет купити потребита добра од свију оних који их на продају имају. Само се прво мора продати што се има па се тек онда може купити оно што се хоће. А кад се кредит једном одомаћи у саобраћају друштвеном онда се сасвим ослобађа куповина од продаје; може се купити а да се свој производ још никакко и не продаје т. ј. може се увек на своју имовину у вредностима и пре продаје дићи кредит потребан за куповину или се она може уступити за ушутницу на доцније плаћање, којом се одмах може да подмирује дневна потреба. Промет се дакле ослобађа и од плаћања готовим новцем. Тако је дакле у кредитном саобраћају промет добара најслободнији и најлакши — он је све то лакши и сигурнији што више привредника у процесу саобраћаја суделује. Колски је данас значај кредита, колика уштеда у времену и трошковима једва ли је и потребно доказивати. Довољно је да поменемо само један податак. 1881. године плаћало се у Лондону:

ЗВЕЧЕТИМ НОВЦЕМ :

0·728%

БАНКОТАМА :

2·039%

ЧЕКОВИМА :

97·233%

Било је економпета, који тврђаху, да пошто кредит не ствара никакве нове вредности, да он по томе не може ни бити продуктиван. „Много се“ примећује на ово Веџот, „на континенту о томе спорило: да ли се кредит може назвати капиталом? У Инглеској нико данас више не разбѣра за овакве фине разлике. Кредит је, као што вели М. Шевалије, адитиван т. ј. сабирљив; — у временима доброг кредита продуктивна снага јача а у временима рђава кредита слаби“⁽¹⁾. Кредит је онако и онолико исто продуктиван, као и пренос добара, јер овај скраћује простор а кредит уштеђује време. Колико год савршенѣја саобраћајна средства унапређују производњу, толико исто и уређен кредит. Кредитом се шири и множи данас продуктивна моћ капитала, и што је још важније, уређеним кредитом даје се могућност продуктивној примени и оне радне снаге, која би без њега или непродуктивно пропадала, или би била принуђена да у другога под најамницу служи. Организовањем кредита у хипотекарним, занатлијским, трговачким, сељачким и др. банкама пружа се данас и сељаку и занатлији и фабриканту и трговцу по јевтину цену потребан капитал на продуктивне цели и с тога је данас кредит један од најважнијих чинилаца економног живота. Кредит мобилише латентне капитале, прибира их од оних, који их на расположењу лежећиве имају, те их даје даље на послугу свима онима, која их на продуктивне цели потребују. Кома је пак све и у којој мери од користи то зависи од начина организације његове. Начелно се може само толико рећи да се степен продуктивне акције кредита мери приступношћу и јевтиноћом његовом. Што је шира, лакша и јевтинија услуга кредитних завода, тим је све благодетнији улив њихов.

(1) „Lombardstreet. Der Weltmarkt des Geldes“ von Walter Bagehot. Издање Holtzendorff — Beta. Leipzig 1874. стр. 67.

Једном речју организован продуктиван кредит демократише производњу.

Организовање кредита јавља се у установи и устројству банака, разумевајући под овим именом све кредитне заводе, почев од великих привилегованих народних банака па све до најмањих штедионица и позајмioniца, а главни инструменти кредита јесу: упутнице, менице, чекови и банкноте. Већ посредством прва три кредитна облика могу се милијуни да прометну а да се новац с места не помери. Питање о томе који је *medium circulans* најкориснија и најпоузданија основа промета привредног назваше енглески економиста питањем *Currency*-ја (или *circulating-a*) и овај је назив постао данас општа својина науке.

Ако је кредит, као што га Диринг згодно упоређује, нервни систем у модерном привредном организму друштвеном, онда је банка, а поглавито новчанична, средиште његово, мозаљ, јер је народна банка најважнији, централни орган кредита. Није нам у намери да у овој расправи излажемо организацију и рад банака по свима гранама делатности њихове, већ да нарочито осврнемо пажњу и испитамо основе и радњу — теорију и практуру, — оних великих земаљских банака, које свој кредит у облику банкнота издају и које се с тога називљу новчаничним банкама. (*Banques d' emission, Banks of issue, Zettelbanken*). У народним новчаничним банкама прибירה се кредит целе земље и на основу овако организованог кредита и повластице издавања нота, народна банка може и треба да буде меродавна у ширењу и јевтинићи продуктивног кредита земаљског. На којој основи и којим путем оне могу најбоље да испуне ову важну економску улогу — то питање и јесте предмет и задаћа ове расправе.

Први, који је са научног гледишта нарочиту пажњу поклонио питању о установљењу једне велике земаљске нар.

банке, која свој кредит у облику банкнота издаје, и који је у одушевљеној вери у свемоћ кредитног новца нашао Француску да на њој своју теорију опроба, беше Џон Ло (John Law, рођ. у Единбургу 1671). За време бављења његова у Лондону би 1694 год. основана прва велика новчанична земаљска банка у модерном смислу — банка енглеска (Bank of England), а већ и израније он је имао прилике да посматра како шотске банке кредит у земљи подижу и шире и како њихове ноте потпуно заступају улогу новца. Меркантилни назори о новцу као поглавитом и битном представнику народног богатства владаху још тада у свој западној Јевропи и то га је још више наводило на мисао, да се вештачким умножењем новца, или боље рећи кредитног заменика металног новца, може да умножи нар. богатство и подигну финансије државне. Како нико није пророк у властитој земљи а како је француска монархија баш тада лебдила над ивицом финансијске прописати, то је францускоме народу, као и вазда, било суђено да ову нову папирну теорију Џ. Ло-а прво на себи огледа.

Већ на измаку 17 века премисљало се о преображају шотских банака и 1700. год. Џ. Ло био је већ потпуно „убеђен, да је он учинио једно огромно откриће у друштвеној науци“⁽¹⁾ — нашао начин, да прогони из саобраћаја метал и да га сасвим замени кредитним новцем. Џ. Ло подноси шотском парламенту своје нове назоре о новцу у мемоару: „*Considerations sur le numéraire et le commerce*“. Металан новац је, вели он ту, оков који само спречава напредак друштва; прави новац будућности је папир. Цео свет тражи новца, сви га хоће, сви га требају а овамо нема га онолико, колико би га се хтело; а то само с тога, што

(1) У збирци: „*Economistes-financiers du XVIII-e siècle*“. Скупљена дела Џона Ло-а. Издање Eugène-a Daire-a Paris 1843 стр. 437. (у историјској белешци).

је металан новац (златан и сребрн) редак и скуп. Међу тим новац је по његову мишљењу, а по оној старој класичној заблуди, договорна установа и као такав он је постао данас тиранин људски, од кога се друштво мора ослободити. И ништа лакше, но тако исто договором углавити, да ће се у размени као посредник и мерило вредности од сада примати новац од артије, и онда друштво неће никада више трпети оскудицу у новцу. Богате су, вели даље Ц. Ло, оне земље, у којима задоста новца има а сиромашне све оне, где је новац редак. Ништа међу тим у ствари није подесније да врши улогу новца од папира. Поред одлика, које у овом погледу имају и племенити метали, папир има још и ове, које метали немају: 1) лакше се броји и преноси; 2) материјал не кошта готово ништа, док се међу тим злато и сребро скупо добија; и 3) из истога разлога не извози се и тако понуда може увек да задовољи тражњу. И ова последња тачка је од врло велике важности, примећује нарочито Ц. Ло (стр. 441).

„Да би се интерес смањило, новац мора бити јевтинији, паби до то умножењем количине његове, или смањивањем тражње. Пре две стотине година интерес је био 10%, данас је 5% а понегде и 3%; али то није закон, који га је смањило, већ умножена количина новца од времена открићења Индија“ (1).

Да се то постигне — новац умножи и интерес смањи — Ц. Ло предлаже оснивање једне велике средишње земаљске банке, која би пуштала у обрт новчанице са насљаним курсом (дакле у ствари папиран новац) до суме, коју од прилике представља вредност земаља у народа; он је хтео дакле оно о чему по неки економисти још и данас сањају, а

(1) J. Law: „Mémoire sur l'usage des monnaies“, у помезутом Е. Дер-овом издању, стр. 697.

то је, да вредност земаљских непокретности мобилише и у папирном новцу изрази. „Банке су“ вели Џ. Ло, „најбоље средство за умножење новца“⁽¹⁾. А у својим споменицама, управљеним на регента, херцега орлеанског, он вели даље: „кредити су потребни и корисни; они чине исте услуге и добра трговини, као кад би се и сама количина новца умножила“⁽²⁾. — „Банка је општи кредит, који је од вајде свима гранама државним, а поглавито трговини“⁽³⁾ и најзад тврди да са установом овакве једне банке „читав народ постаје као нека задруга трговаца, којој је банка краљевска заједничка каса и у којој се следствено сједињују све користи од трговања новцем и еспапима“⁽⁴⁾.

Са оваквим програмом Џ. Ло долази регенту херцегу Орлеанском баш у тренутку када се већ премисљало о проглашењу државног банкрутства, јер Луј XIV. оставља после своје смрти, 1715 год. Француској у наслеђе поред већ помрчале славе још и државни дуг од преко две милијарде ливара; цео приход државни износаше међу тим једва 160 милијуна а исплата самих годишњих интереса на дуг државни близу 90 милијуна. 1716 год. Џ. Ло добија већ повластицу на оснивање једне приватне банке са капиталом од 6 мил. која есконттоваше трговинске папире, примаше оставе трговаца, исплаћиваше њихове упутнице и издаваше билете на доносиоца, које нико није био принуђен да прима. У скоро обрт банчиних билета достижје цифру од 60 мил. дакле 10 пута количину банчиног капитала. Успех беше брз и повољан. 1717. год. Џ. Ло добија и повластицу на оснивање ко-

(1) У истој збирци: J. Law: „Considérations sur le numéraire et le commerce“ стр. 489.

(2) Ло-ов први мемоар о банкама, стр. 554.

(3) У почетку другог мемоара, стр. 578.

(4) У другом Његовом писму: „Sur le nouveau système des finances“, стр. 653.

мандитног друштва „Compagnie d' Occident“ за искључиво експлоатисање Луизијане и у опште Мисисипских долина, које најзад узе на се име „индијске компаније“. Концем 1718. год. држава, увидевши леп успех у кредиту и огромну добит банке, умеша се у своју финансијску корист у послове њене и претвори је у „краљевску банку“; акционари бише исплаћени, држава постаде јемац банчних билета и то би први и поглавити узрок пропасти. Оно истина Џ. Ло и сам је већ с почетка смерао на оснивање једне привилеговане земаљске новчаничне банке, која би била орган управе државне, примала све државне дохотке и исплаћивала дугове државне. Чим се једном напустила природна основа банкнота, а то је кредит њихов у публице, и прешло на то, да држава њеним ауторитетом одржава у течају банкноте, које по финансијској невољи издаваше, одмах је већ пад био неизбежан. Већ 1719. год. ноте достижу цифру од 110 милијуна динара, затим 640 мил. и најзад се пењу па — за оно доба чисто невероватну — суму од 2.696,400.000 дин. Настаде доба спекулација, обмањивања, ажпотаже, каквога ни пре ни после никад више свет видео није. Већ 1720. год. престаје исплаћивање банкнота, уводи им се насипан курс, па кад ни то не поможе, сведе им се најзад државним декретом вредност на половину. Систем Ло-ов руши се сасвим већ у течају 1720. год. и најзад ⁹/₂₁ марта 1722. г. две милијарде банчних „papier-billet-a“ и две милијарде „papier-action-a“ индијске компаније немађаху више никакве вредности. Па ипак при свем том Џ. Ло не беше варалпца, као што га често по том представљаху; он је искрено веровао у свој спасоносни систем вештачкога новца; већ концем 1720. год. он оставља Француску са сумом од 800 лудора имовине и умире у крајњој сиротињи у Мљецима 1729. год. Пад Ло-ове банке задао је толики страх од пашира, да за све време владе Луја XV нема више ни помена о оснивању какве нове банке.

Једва 1776. год. најзад основа се чисто трговинска банка под скромним именом „есконтне касе“ (caisse d' escompte), која беше претходница данашње „Француске банке“.

Катастрофа Ло-ова система беше поучница од многе теорије о банкама; она је излечила банкаре и финансисте једном за свагда од заблуде да папир сам собом може потпуно да заступи новац. Судбина Ло-ове банке осведочила је јасно да новац није конвенционална установа, већ да почива на реалној вредности племенитих метала. Њезин пак успех до конца 1718. г. показао је опет с друге стране да папирне билете банчине — банкноте — могу корисно да замене улогу новца и шта више да прошире продуктивну моћ новчаних капитала али само до извесних граница — донде, докле је и банка кадра, да своје банкноте, кад год јој се презентују, металном исплатом у јавном кредиту одржава. Ло није грешно кад је тврдио, да су богате све оне земље, у којима доста новца циркулише; само је он бр-као дејство са узроком, гледајући у самом новчаном материјалу извор богатства и верујући, да се тај новчани материјал може по вољи да множи и тиме народ богати. Њему није било јасно, да је изобиље у новцу само једна природна последица снажне продуктивности земаљске. Скупо искуство, које је Француска стекла, оборило је једном за свагда заблудну теорију Ло-ову о вештачком новцу и јасно показало да банкноте могу бити само кредитан заступник новца и да банка вазда мора бити у стању, да свој папирни дуг редовно металом исплаћује. Ово је једна веома важна научна тековина, јер их је чак и после Ло-а било и има их понекад још и данас, који исто као и он вероваху, да би и вредност непокретних имања могла да послужи као залога папирног заменика новца, као што је то судбина асигната у великој револуцији француској још једном у прак-тици морала да опровргне.

Да видимо сада, како потоњи економски мисленици разумеваху установу и улогу банака и банкнота.

Оснивач нове либералне економне науке Адам Смит први је теоријски свео улогу банкнота на праву природну границу њихову. Он, који иначе у свом економном систему заступа начело неограничене слободе привредне делатности појединаца и народа, начело државног немешања у развој привредног живота друштвеног, — у питању издавања банчиних билета он препоручује највећу смотреност. Банкнота је упутница банке на себе саму, која се по виђењу исплаћује, један кредитан облик, који умерено употребљен корисно замењује новчане капитале, али чим се јачим издавањем пређу границе новчане потребе земаљске и кредит банке поремети, може да буде веома штетан и опасан. Да се послужимо његовим властитим речима: „кад грађани једне земље стеку уверење о имућности, поштењу и увиђавности једног банкара тако да му верују, да ће он увек бити кадар да своје папире и обавезе по виђењу исплаћује — ма колико их му се у један мах поднело — онда његове ноте курзирају као и новац од злата или сребра — сарамерно сигурности, која се има, да ће се у свако доба у новац претворити моћи“ (1).

Он нам даље овако на просто представља улогу папира у народној привреди: „претпоставимо н. пр. да целокупна сума новца, која у једној земљи у извесно време циркулише, износи 1 милијун ф. ст. — суму која је довољна да обрће цео годишњи приход од земаља и рада народног. Узмимо сад да после извесног времена разне банке и банкарски цусте у саобраћај својих билета на доносиоца до једног мили-

(1) A. d. Smith: „Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations“ trad. de G. Garnier, 1859. Т. II. књ. II. гл. II. „о новцу и банкама“, стр. 21.

јуна, остављајући у касама својим 200.000 ф. да са овом сумом одговарају на сва могућа потраживања: то ће сад бити у циркулацији 800.000 ф. у злату и сребру и 1. мил. у банчаним билетима, дакле свега 1,800.000 ф. које у металном новцу које у папиру. Пређе је дакле 1 мил. био довољан да обрће и дели међу потрошаче цео годишњи приход од земље и рада народног; овај приход не да се од једном умножити оваквим банкарским операцијама. Један милијун биће дакле ипак и од сада довољан да земаљски обрт посредује. Пошто је количина робе, која се продаје и купује, остала иста, биће довољна и иста количина новца да те продаје и куповине обавља. Канал циркулације, ако се смем послужити овим изразом, остаје исти, који је и пређе био. По нашој претпоставци 1 мил. био је довољан да га испуни. Све оно дакле, што се преко ове суме у тај канал пусти, не може у њему тећи, већ се мора прелити. По нашем примеру пуштено је у њ 1,800.000 ф.; има дакле 800.000 ф. који морају да се одлију, јер је то вишак преко оне суме новца, коју потребује циркулација дотичне земље“ (1).

Кад год се дакле, по мишљењу Смитову, издавањем папирних сурогата новца саобраћај претовари, онда злато одлази на страну за набавку често сувишних и луксузних артикала а у земљи преостаје папир, који сад услед оскудице у злату пада према њему у цени и отуд онда дисажица банкнота. Према томе Смит поставља као правило, да целокупна сума новчаница свију врста не сме и не може без штете прекорачити крајњу границу праве новчане потребе земаљске, не сме прећи вредност златног и сребрног новца, који замењује, или који би иначе циркулисао кад не би било папира (2). Смит признаје, да се у томе никако не сме осла-

(1) Ad. Smith, стр. 22.

(2) Смит, стр. 31.

њати на увиђавност самих банака, колико ће оне банкнота издати, јер банке врло често наплазе на мамац свога приватнога интереса, који их вуче да што је могуће више банкнота у обрт пуштају⁽¹⁾. Новчанична банка може по самој природи посла свога давати кредите само на врло кратке рокове, есконтovati менице, које гласе најдуже на 92 дана. Она дакле никад не даје капитал потребан произвођачу или трговцу за неко подузеће, већ му само пружа ону суму, коју он касније и сам има да прима кад новац за своју робу добије; она је у првој линцији дакле позвана да есконтује менице из трговачког портфеља. Зато она никад не може из своје готовине, која јој банкноте у кредиту држи, давати зајмове на хипотекарне залогe, нити се сме упуштати у привредне спекулације. Банка покреће из мртвила све оне лежећиве капитале, како у новцу тако и у еспањма, који би иначе бесплодни лежали, уноси их у производњу и промет добара, убрзава обрт њихов и пружа их најзад и у помоћ свима онима, који кредита потребују⁽²⁾. То је велика заслуга њена, коју јој је већ Смит јасно обележио. Он нам представља улогу банака у овој класичној слици: „Злато и сребро, које у земљи једној циркулише, може се поредити са великим једним друмом, који и ако служи преносу свеколиког жита и хране на пијаци, ипак сам по себи не производи ни једно зрно жита и ни један биљни клас. Операције банчине, стварајући у неку руку, ако се смем послужити овом дрском метафором, неку врсту ваздушних друмова, дају народу могућности, да добар део својих великих земаљских путова претвори у добре наше и орнице и да тиме јако умножи годишњи приход од земље и рада. Међу тим ваља при свем том признати, да и ако

(1) Смит, стр. 33.

(2) Смит, стр. 59.

се трговина и индустрија могу помоћу новца од папира знатно подићи, ипак лебдећи тако, ако смем рећи, на овим иваровским крилима, они никад нису онако осигурани у развићу своме, као кад се ослањају на чврсто земљиште злата и сребра⁽¹⁾. На ово примећује Адолф Бланки: ова велпчанствена слика банкотног циркулације израз је реалних економских факата, онаквих, какви нам се од педесет година на овамо јављају у историји Инглеске и сједињених држава. Никад се дубина Смитових погледа није сјајније показала, но у овој глави, из које су сви економисти црпили елементе за своје радове о банкама, не бацајући за то ни најмање у присенак назоре Смитове⁽²⁾.

А. Смит заступа даље мисао да кредитан новац треба издавати само у већим сумама, јер се он онда ограничава на виши трговачки и индустријски саобраћај те у земљи остаје увек задосга злата и сребра. Иначе, ако се у малим комадима издаје, он осваја ситнији потрошачки промет и у случају најмање кризе јако је штетан, јер прогања из земље злато и сребро⁽³⁾. Банка мора свакога тренутка бити готова, да своје ноте пуноважним новцем исплаћује, ако хоће да јој у јавном промету као и реалан новац важе. Све што се продаје или купује за папир, вели Смит, мора се продавати и куповати по исту цену као кад се и златом или сребром плаћа⁽⁴⁾. То је први и најбитнији услов банкотног циркулације. И у тој цели Смит налази да све оне мере државне, које су кадре да осигурају паширу јавни кредит, нису никакво „ограничење природне слободе људске“⁽⁵⁾. Најважнија су му пак ова два услова: 1) да се стане на пут издавању ситних банкнота; и 2) састарати се да банка увек

(1) Смит, стр. 59.

(2) У примедби, стр. 60.

(3) Стр. 63.

(4) Стр. 65.

(5) Стр. 64.

може по виђењу исплаћивати банкноте њене реалним новцем; — све остало, вели, може се пустити на слободу⁽¹⁾. Како да се овај други услов обезбеди и јесте најважније питање, јер од његова решења зависи рад и успех новчаничних банака.

Међу следбеницима Смитовскога правца најважније место у питању о банкама заузима Давид Рикардо, најспекулативнији мисленик на пољу теоријске економије. Под притиском сувремених му практичних питања у банци енглеској он је много дубље од Смита ушао у претрес теорије и праксе новчаничних банака. Наиме 1819. год. Р. Пил подноси парламенту бил о поврату исплаћивања банкнота, које је услед ратних неприлика било обустављено још 1797 год. и парламенат се обраћа за мишљење дотадашњем ђу-талници посланику Рикарду, који је том приликом први пут у парламенту као стручњак проговорио. То га је увело у борбу, поводом које је своје назоре и практичке предлоге изложио у низу брошуре, у којима је сва тадања спорна питања расправљао, а своје основне погледе прибрао у свом потоњем главном економном спису: „начелна пол. економије и порезивања“. Услед дисажије банкнота и високе цене злата под владавином насипнога курса од 22 године, парламенат одређује комисију, која ће цело питање новчане циркулације земаљске, регулисање валуте, из основа проучити; и та комисија (Bullion Committee) долази до закључка да је једино услед сувишне емисије банкнота са насипним курсом уступила толика ажија металног новца (нарочито злата) и да у интересу реда и постојанства у новчаној циркулацији ваља већ једном укинути „bill of restriction“ од 1797 г. — све на основи Рикардових идеја и доказа⁽²⁾.

(1) Смит. стр. 78.

(2) Oeuvres complètes de David Ricardo (collection des principaux économistes), Paris 1882. у расправи: „Reponse aux observations de M. Bosanquet стр. 420—496.

Рикардо је јасно појпмао, да банкноте морају почивати чисто на кредиту; чим им се наслан курс даде, оне одмах престају бити кредитан новац земаљски и добијају карактер папирнога новца, који се сплом саобраћају намеће и који је с тога штетан по народну привреду. Свака земља потребује извесну количину новца, саразмерну обрту њезином. Честа оскудица у новцу у земљи једној значи неповољан биланс, штетан загранични обрт, т. ј. јачи увоз по извоз производа; вештачко умножавање новчаног оруђа не може томе помоћи: оно има само то дејство, да цену новца обара у односу према свима осталим есалима — новац губи своју вредност док остала роба у цени скаче. Издавање банкнота, које цигло на поверењу циркулишу, може и само већ да буде од штетних последица, нарочито у временима криза, ако само банка не би имала могућности, да тачно одговори обавезама њеним. Најопасније је пак умножавање новчаног оруђа издавањем папирног новца, јер тада сваки вишак преко новчане потребе земаљске подиже цене и одводи плем. метал на страну, што траје све дотле, док се год равнотежа не успостави. Зато Рикардо препоручује издавање крупнијих новчаница, како би се бар ситнији саобраћај земаљски сачувао од одлива металног новца. Висока цена метала увек је сигуран знак дисажије банкнота; Рикардо доказује, како количину емисије папира не треба ценити према висини интереса, већ према ажији злата. С тога он захтева да се у банци инглеској што пре поврати исплаћивање банкнота металом. „Искуство нам доказује“, вели он, „да је увек било злоупотреба, кад год је влада или банка добијала неограничену повластицу издавања банкнота“ (1).

Поред знатне користи, коју банка чини народној привреди, она може да буде и од велике штете, ако најопрез-

(1) У поменутих скупљеним списима: „Начела пол. економије и порезивања“ Гл. XXVII. стр. 293.

није не поступа са издавањем нота, јер, вели Рикардо, „нема система, који би могао стално обезбедити банке противу крпза. Сама природа њихова доноси то собом, јер ипвада нема у банци и у земљи толико новца или плем. метала, да увек подмири тражњу капитала“⁽¹⁾. Из банке се новчани капитал у толико више траже, у колико је добит њихова већа а интерес у банци мањи т. ј. у колико је већа разлика између профита на капитале и интереса, који се банци плаћа. А поглавита корист од банке и јесте у томе, што она дајући зајмове у банкнотама — ако се ове дуже у обрту задржавају — може по јевтинији интерес да кредитује, по што је иначе на новчаној пијаци земаљској.

Рикардови погледи на суштину и значај новчаничних банака пружају се начелно у истоме правцу, који је и Ад. Смит обележио. Да се послужимо властитим речима његовим јер су оне највернији израз назора његових. „Банка замењује“, вели Рикардо, „скупо оруђе циркулације једним оруђем, које ништа не кошта. Она нам дозвољава, да претворимо у продуктиван фонд плем. метале, који, ма да су саставни део земаљских капитала, ипак не даваху догле већих добити. Смит срањује корист од банке са оном коришћу, која би се имала, кад би се од једном наши друмови претворили у испаше или ораће земље а путови у ваздух дигли. Друмови, исто као и новац, веома су корисни, али по себи не доносе никаква дохотка“⁽²⁾.

Он види још једну даљу и замашнију корист од банкнота у томе што се вештим руковањем може баш у временима криза земља са њима корисно да послужи, као што нам је то касније најдешће осведочно рад француске банке у критичним тренуцима револуције 1848. год. „Међу ко-

(1) Стр. 295.

(2) „Le haut prix des lingots“ стр. 365.

ристима, којима напхрна циркулација надмаша металну, не долази на последње место она лакоћа, са којом се може да удешава количина њена према потребама трговине или ванредних прилика“ (1). Од брзине обрта банчних капитала зависи поглавито успех банке, добит акционара, и у тој цели није никако потребно умножавати капитал банчин. Јер банка је још у повоју, докле год мора искључиво са својим основним капиталом да ради; она треба вазда да има више повереног јој приватног капитала на расположењу (прив. депозита). Поуздан знак успеха једне банке тек је онда, кад има више поверених јој остава но ли новчаница у обрту. „Нити је потребе, нити је желети, вели Рикардо, да се банчин капитал умножава у цели, да се само умножи добит банчних удеоличара“ (2). Јер, вели даље, ово умножење сасвим је без икаква утицаја на сигурност, коју банка пружа. „Умножаваће банчног капитала нема другога дејства, до тога, да јој само да ваше могућности, да позајмљује владама и трговцима, што би иначе чинила из депозитних сума“ (3).

Рикардо захтева као највеће јемство солиднога рада што чешће савесно изношење банчних рачуна на јавност, што је двојако од потребе акционарима: прво да се увере о савесном руковању управе и друго, да редовно сазнају стање и развој банчних послова. Кад год су банке посртале, обично су дуже времена пред тим прикривале биланс свој.

Његови практични предлози усвојени су у многоне у каснијим преображајима нар. банака. Тако нам изгледа као да је и сам толико хваљени особени систем устројства америчких банака заснован на овим речима Рикардовим: „Било

(1) „De l'établissement d'une circulation monétaire“ опет у скупљеним списима Рикардовим, стр. 555—6.

(2) Стр. 577.

(3) Стр. 578.

би потребно, да се публика заштити од могућих опасности тиме што би се све провинцијске банке обавезале, да у руке владе или нарочитих комисара положије гаранџију у рентама државним и другим јавним папирима од вредности и то за сву суму издатих банкнота“⁽¹⁾.

У своје „плану о установљењу народне банке“ предлагао је да се издавање новчаница издвоји из пилгеске банке и преда у руке петорици комисара под непосредним надзором парламента; држава да изда новчаница за сву суму државнога дуга од близу 15 милијуна ф. стерл. а у цељи одужења овога дуга, чиме би се уштедио годишњи интерес од 3⁰/₁₀₀, и да се исплаћују по виђењу златом⁽²⁾. Мисао ова у главноме усвојена је касније у знаменитом Пшловом акту од год. 1844. У својој теоријској економији пак изнео је и мисао, да би се могло узаконити и то, да банка може исплаћивати своје банкноте и у барама (непскованом плем. металу) а у цељи да се у временима кризе обузда навала замењивања банкнота зечећим новцем⁽³⁾.

Да се зауставимо на овој тачци, јер након Смит-Рикардове теорије о банкама, која је положила научну основу банчаним питањима у нар. економији, погледи каснијих радника како на теоријским тако и на практичним питањима цепају се начелно у два супротна правца, који се још и до данас протежу. Ови разни погледи у питању пракџке новчаничних банака и банкнотне циркулације потичу из супротних теоријских назора о самој природи, улози и замашају новчане циркулације а нарочито из несугласице у питању Currency-ја: која је најцелесходнија, најсигурнија и најјевтинија новчана циркулација? Питање о природи и позиву

(1) У поменутој расправи стр. 551.

(2) „Plan pour l'établissement d'une banque nationale“, стр. 651—664.

(3) „Des principes de l'économie politique et de l'impôt“, стр. 300.

новца у нар. привреди претходи наравно питању о банкнотама, као сурогату његову. Да се јасно разуме природа и карактер новчаница мора се пре свега бити на чисто са питањем о улози новца у привреди друштвеној.

Новац је, вели Стенли Џевонс⁽¹⁾, у економској науци оно, што је квадратура круга у геометрији или вечно кретало у механици. Новац је данас најзгоднији и најомпљенији облик имовине, јер је свеопшта унутница свакога који га у рукама има на све са којима се у привредни саобраћај долази, јер се за њ најлакше у свако доба све што се хоће добити може, — па ипак зато новац није никако истоветан са богатством. Његова је улога да буде свеопшти посредник размене — медијум промета добара (*medium circulans*) и свеопште мерило вредности добара и услуга а да то обоје у исти мах буде он сам мора имати своје унутарње стварне вредности и према томе су племенити метали — већ са реткости и естетичних особина својих, — сасвим природним путем ушли као оруђе промета у употребу код свију народа, који су виши ступањ културе достигли. Метални новац није ни наметник, нити је опет ствар конвенције људске. Са проширеном потребом новца услед живљег саобраћаја и умножене производње дошло се на мисао да се зарад уштеде а на основи залогe или поверења могу корисно место новца улотребити и извесни облици представника реалног новца — репрезентативан новац. Тако постадохe унутнице, меннице, чекови, папиран новац и банкноте. Већ сам ситан новац (*Billon*), изазван потребом докусуривања, више је представник но ли прави носилац на њему назначене новчане вредности. Трагове репрезентативног новца налазимо већ у старих културних народа. Картагињани имађаху ко-

(1) „*La monnaie et le mécanisme de l' échange*“ par. W. Stanley Jevons, III-me édition Paris 1881. у предговору стр. VI.

мађе бакра завијено у некакву данас непознату нам материју. У Книји већ 119. год. пр. Хр. налази се квадратно комађе пергамента; у 9 и 10 веку оптичу већ у велике уцртнице на касу са жигом државним, а у 13 веку Марко Поло налази новчанице од дрвене коре са потписом цара и мандарина *al pari* са сребром, јер су се под смртном казном морале равноважно примати⁽¹⁾. Дволиц тиранин спралуски завео је био новац од цинка са насланим курсом. Византија у невољи имала је такође своје гвоздене тангузе као репрезентативан новац. Шта више доб је још кожа животињска вршила улогу новца, већ се показивала тегоба плаћања целом кожом, већ се саобраћај међу сигурним, познатим лицима задовољавао парчадима кожа. Тако је по свој прилици постао и онај картагински новац. Татарски канови још у XIV. веку имађаху новчанице од бакра и артије, које издаваху по вољи, колико им је кад требало а замењивали су их новима, чим се старе побајају. На то лепо примеђује Девонс: „многи велики владоци, царевн и краљеви, па по кадшто и саме републике подражаваху често великоме кану, трошећи свој новац од папира у изобиљу а често и преко сваке мере“⁽²⁾.

Шта је изазвало употребу репрезентативног новца? Пре свега несигурност при преносу металног новца, нарочито у средњем веку, кад није било уређеног поштанског саобраћаја и кад су и сама саобраћајна средства била веома лоша. Већи трговци депоноваху своје новчане капитале на важнијим пијацама код сигурних кућа те потираху

(1) Већ под монголском династијом количина папира беше се преумножила а под династијом Минг толико га је било, да се морала забрањивати употреба злата и сребра и да је према металном новцу стојао као 1000 : 1 исто као данас у Сен-Домингу. Наравна последица овакве злоупотребе беше банкротство и уступ у XV. веку. У Девонса стр. 162.

(2) Ст. Девонс, стр. 166.

узајамне обавезе упутницама на депозите своје — вирманима. Тако постадоше најстарије депозитне — жиро-банке. Инглески трговци депоноваху у тако званој „лондонској кули“, но пошто Карло I. под видом зајма а у ствари на силу изузе из ње око 200.000 фун. трговци погубише сваку веру у државу и почеше поверавати оставе своје код златара, који им даваху признанице, тако зване „goldsmith's notes“ по прилици данашњих еспањница (ворапата) и тај је обичај трајао све до времена Ад. Смита⁽¹⁾. Други узрок појави кредитног новца беше несигурност у стопи новчаној, јер су владоци врло често ковали и прекивали новац са све мањом садржином плем. метала. С тога прве банке, да би трговачком саобраћају осигурале пуноважан новац, почеше уводити своје особене идеалне новчане јединице — баначни новац (тако звани bank-marco у Хамбургу а standard у Инглеској) у коме изражаваху стварну вредност ондашњих разноврсних несигурних сорти новца у међународном саобраћају. Банке даваху својим депонентима признанице, депозитне записе, у јединицама баначног новца, које курзираху као најпоузданији кредитни заступници новца. Најзад и сама тежина металног новца, скупоћа и незгода пошиљања његова нарочито у већим сумама, довела је трговачки свет на употребу репрезентативног, кредитног сурогата новца. Тако у прошлом веку у Вирџинији, док је дуван играо улогу новца, да се не би морало плаћати балама дувана, трговачки свет задовољавао се папирним упутницама. Под Катарином II. 1768 год. због незгодног ондашњег крушног новца руског уведоше се асигнати, који су због саме олакшице тако на цени били, да су дуго циркулисали са ажијом од $\frac{1}{4}\%$ ⁽²⁾. Што је пређе бивало са бакром, а за тим са

(1) Џевонс, стр. 165.

(2) Џевонс, стр. 165.

сребром, то је већ данас и са самим златом случај. Скупо је и приметно вршити већа и даља плаћања у злату. У лондонском „Clearing-house-у, овој установи за међусобно рачунавање и потирање баначних обавеза, изврше се дневно плаћања у вредности од 20 мил. ф. ст. без икаква посредовања новца, што би, кад би се златом плаћало, изнело тежину од 157 тона, за пренос којих требало би 80 коњских снага. „Кад би“, вели Џевонс, „били данас принуђени, да се у размени служимо неључиво оруђем од реалне вредности, ми би већ морали узимати драго камење или какав метал далеко ређи и скупљи од злата“⁽¹⁾. Још једна даља јака побуда за употребу новца-представника лежи у уштеди интереса па и самог капитала, — уштеди, која се постиже тиме, што се скуп материјал, као што је злато и сребро, замењује папиром. Тако дакле може данас организован јавни кредит у банкама да шири продуктивну моћ новчаних капитала. По рачуну Џевонсову новчаничне банке у Инглеској уштеђују на самом интересу од прилике $6\frac{1}{2}$ мил. ф. шотске $2\frac{2}{3}$ мил. а ирске преко 6 мил. „Тако је, вели Џевонс, издавање новчаница корисно по цео свет, само кад се њиме разложно и поштено руководи и поступа, али баш у овом питању о начину издавања и обезбеђења мишљења су за чудо подељена“⁽²⁾.

Прве банке у Италији и Холандској беху, као што видесмо, депозитне банке, које прибипраху уштеде и тековине приватних привредника и отвараху им по њима текуће рачуне у књигама својим (конто-корент). Отуд се развише пренеси, вирмани (*virements de parties*), узајамна потирања обавеза по књигама, као што се већ у велике радило у најстаријој млетачкој банци, установљеној у другој по-

⁽¹⁾ Стр. 166.

⁽²⁾ Џевонс стр.167.

ловина 12. века, а касније нарочито у великој хамбуршкој жиро-банци. Друга услуга, коју, као што видесмо, чињаху испрва банке саобраћају, беше осигурање доброг новца, процењивањем разних несигурних сорти новца у идеалним банчаним новчаним јединицама. То је једна грана банака, која потиче из кредитног стабла. Друга грана беху есконтне банке, које се развише из сарафница, које даваху прво новац на залоге па доцније и есконтоваху трговинске ефекте, како им не би новац бесплодан лежао (¹). Оваквих мењачница, које зајмове даваху, било је већ у староме свету — у Риму на форуму *argentarii* а у Грчкој трапезити; оне су мењале новце и примале депозите на чување а посредоваху и за државни рачун при ковању и пуштању новца у саобраћај. Депозитне банке спојише у току времена са депозитнима и есконтне радње; из депозита на чување развише се понајлак депозити на употребу. Уз депозитовање као пасивну радњу придође дакле есконтовање као активна радња баначна. Банкноте су пак постале из депозитних записа које банке прво издаваху само својим депонентима да се са њима по потреби у плаћању послуже. Већ је у старих Римљана било тако званог рецепта (*rescriptum*) т. ј. обећања, да ће се имаоцу његовом извесна сума платити или извесна ствар предати извеснога дана. То истина још не беше банкнота, јер се није плаћала по виђењу нити је гласила на доносиоца, али већ један облик кредитне циркулације, као год што изгледа по неким местима из класичких писаца да је било и неог облика меница; упутница пак, као наредба једнога другогме, да у његово име извесну суму исплати неком трећем лицу, које он назначи, било је већ у употреби (и то се зваше *permutatio*). У старом свету приватна лица вршила

(²) Од клупа (*banco*) ових мењачница постаде и назив банка а како су прве овакве радње у средњем веку у Ломбардији поникле, то се и давање новца на залог назва л о м б а р д о в а њ е м.

су позиве банака, али правих банака још није било. Тек у другој половини 12 века, а нарочито од почетка 17 века, пониклоше нарочите установе — банке, — које прво играху улогу депозитара, затим есконтоваху а из спајања ових полова потече најзад и издавање банкнота. Прва је стокхолмска банка (основана 1668.) почела својим поверљивцима давати такве реченице, који су у Шведској као новац курцирали; — то беше први несавршен облик, клипа банкнота. Банкноте, чим су једном ушле у употребу, у брзо су се одомаћиле и прошириле по целом културном свету, јер оне беху понајзгоднији и најсавршенији облик кредитне замене новца. Сви остали трговински ефекти не могу никад своје важење проширити на цело друштво а из два узрока: 1) што им је рок исплате одређен, тако да ималац не може да их у новац претвори кад год му затреба; и 2) сви остали напир морају се при плаћању преносити на другога — индоспати а сваки индосанат зна при томе врло добро колико ризикuje нарочито кад потписнике не познаје. Банкноте се пак не преносе и плаћају се одмах по виђењу доносиоцу, и то је оно што им даје карактер новца *par excellence*. Као што је потреба трговине створила менџу, тако је дакле исто и банка створила чекове и банкноте.

Разни ступњи, на којима стоји привреда народа, потребују не само разне количине новца, потребне за обављање промета земаљског, већ и разан размер појединих сорти новца. Према различној имућности не само разних народа већ и самих разних класа у једном и истом друштву, разне сорте новца у различној количини подмирују потребе промета њихова: у сиромашнијих народа и кругова друштвених циркулише махом поред ситнога новца поглавито сребро, док је у имућнијих злато прави новац, којим се плаћа. У народа на нижем ступњу развитка коже, шкољке, стока и други предмети вршили су и врше по где

где још и данас улогу новца; у прва времена гвожђе (гвоздене шпике — оболп) у Лакедемоњана а бакар (фунта бабра — as) у Римљана беше новац земаљски. Сребро и злато улазе као новац у саобраћај тек са јачим развитком нар. привреде. Кредитни пак представници као замена металног новца јављају се тек у позније доба са ширим развојем кредитног саобраћаја. Прво се јављају упутнице, из њих се развијају менице као трговачки новац па тек у најновије доба почињу се јављати најсавршенији облици кредитне замене новца: папиран новац, банкноте и чекови.

Пре но што уђемо у ближе излагање теорије и прак- тике новчаничних банака морамо претходно утврдити прави појам и одредити природу и улогу банкнота. Банке и по потреби, која је изазвала постанак њихов и по савременом позиву своје, нису ништа друго до заводи, који на основу прибраних приватних капитала кредит узимају у цели да га даље дају, новчана средишта, у којима се приватан расту- рен кредит прикупља, организује и учвршћује, да тако организован изађе пред привредни свет, те да му послужи јевтинијим кредитом, но што би га овај иначе добити могао. Банке, као што их Макклиод на кратко одређује, нису ништа друго, до заводи који тргују са креди- том. А најсавршенији и најкомпликованији облик банака су новчаничне банке, које на основи организованог приватног кредита земаљског излазе пред публику са јавним кредитом у облику банкнота. Банкноте су са своје стране просте упутнице банке на саму себе, које све дотле као за- мена реалног новца циркулисати могу, докле год постоји вера, да је банка у стању, да их у свако доба, кад год јој се поднесу, пуноважним звечећим новцем исплаћује. Банкнота је дакле проста обавеза банке, да ће суму новца на кој на- значену платити доносиоцу, кад год јој се затражи, једном речју упутница на новац, која се по виђењу исплатити

мора, па ма у чијим се рукама задесила. Она не носи имаоцу интереса и према томе никад се не есконтује. Банкнота је дакле чисто кредитан новац. Она је као оно ватра, која се врло корисно употребљује, али која пјоле преко мере примењена сажмже и уништује тековине људске. Модерни Прометеј, а то је развитак јавнога кредита, скинуо ју је с неба и унео у цивилизована друштва да покрене радност и културу али вазда у границама разумне и опрезне употребе. Чим се мера прегони, она оставља за собом пустош и невољу.

Као кредитна упутница банчина банкнота је у неколико сродна са чеком, с том разликом, што банкноту издаје банка а чек поверилац њезин, што чек не може да циркулише као новац, јер се мора у брзо да презентује на исплату и најзад шта чек не гласи на округле новчане суме, као што је то код банкнота случај. „Банкнота је, као што ју просто и кратко опредељује Курсел-Сенеј, обећање, да ће се извесна сума платити доносиоцу по виђењу“⁽¹⁾.

Издавање банкнота није никакво издавање новца, као што то Ц. Ло замисљаше и као што по неки и данас још погрешно сматрају, већ само један особен облик зајма. Новац од плем. метала је еспац, који има своју властиту унутарњу стварну вредност, која потиче из реткости, корисности и тегобе набавке плем. метала, па било да се овај у земаљским рудницима вади или да се производи земаљским са стране добавља, — дакле из природних препона, које се радом народним морају да савладају. Смањите звечећем новцу тежину или финоћу његову и он одмах опада у вредности његовој; мерило вредности постаје краће. Плем. метал користан је као подесан материјал за накит,

(1) J. G. Courcelle Seneuil: „Traité théorique et pratique des opérations de banque“. Paris, 1853. стр. 99.

реалну вредност даје му реткост његова а особине трајашности и дељивости његове чине га најзгоднијим новчаним материјалом — па ипак новац није исто што и тековина народна, он је само најзгоднији израз и представник њезин у промету добара. Право богатство лежи у радним способностима народним; количина произведених по опстанак људски корисних добара јесте мерило ова продуктивности, а новац је само прометник и израз узајамних односа вредности економских добара. Без средстава за живот или без могућности набавке њихове у другога поред све имовине у злату и сребру могло би се умирати од глади, као што је то већ Аристотело јасно представио у класичкој басни о Мидасу, коме су богови саслушали грамзиву жељу, те му се све у злато претварало, чега се год дотицао и који је баш с тога и пропадао са оскудице. Само што и Аристотело грешни, кад из тога изводи, да је новац договорна установа, да он сам по себи нема никакве вредности, већ да сва вредност његова почива искључиво на закону⁽¹⁾. Без јаче производње и живљега саобраћаја новац нити има праве вредности своје, нити у земљи остаје, па ма се и лакше добијао, као што то најбоље показује пример Шпаније по отварању америчких рудника. Богати су одиста они народи, који више новца имају, али не онда, кад га случајно добију, већ кад га продуктивном снагом својом стално у земљу привлаче. Јевтин новац и брз и лак промет његов знак су снажне привреде народне. Са новцем је као оно са саобраћајним средствима, колима и бродовима; услуга њихова не цени се толико по броју и тежини колико по количини обрта т. ј. по маси промета, коју обављају. Племенити метал извојевао је себи свуда улогу новца по природним одликама и реалној понајсталнијој вредности својој; оруђе промета постао је по подесним

(1) Aristote: La politique, trad. de Champagne. Paris 1843. књ. I. стр. 26.

особинама својим али мерило вредности једино по стварној вредности његовој. Сурогати његови могу бити оруђе промета, али мерило цена само као заступници његови и зато морају, ако хоће у саобраћају да важе, гласити на јединице реалног металног новца⁽¹⁾. Банкноте нису никакво мерило вредности; оне то могу бити само у толико, у колико с већом сигурношћу као упутнице на реалан новац гласе. На питање колико новца потребује једна земља, једва ли је могуће и приближно тачно оговорити. Према броју и густини људства, његовој плодности, радности, саобраћају, брзини промета и најзад према висини цена и проширености кредитовања одређује се свакој земљи сама собом она количина новца, која потребе земаљског саобраћаја има да подмири. Херцкa рачуна новчану потребу једне земље на највише $\frac{1}{10}$ народног дохотка а у Француској опет до 3% вредности непокретних имања земаљских. Колико ће земља засићена бити новцем, зависи од продуктивне снаге народне, од карактера заграничног обрта земаљског, а каквим ће пак новцем снабдевена бити, то зависи данас од државне управе, која је баш у интересу поретка и сигурности у валути регал новца у своје руке узела. Држава је дакле дужна да према потреби саобраћаја доста доброг новца скује и у тој цели је најбоље кад право ковања златног новца у државној ковници приватнима на слободу остави. Новац као и вода, вели Ст. Џевонс, треба сам себи да регулише ниво свој. „Нема земље, у којој се врло често није свет тужно, како је оскудица у новцу и како би га ваљало имати више. Сва зла, од којих се пати: малаксалост трговине, падање цена, оладања јавног дохотка, спромаштво народа, оскудица зараде, политичко незадовољство, банкротства и нанике, све се то приписивало оскудици новца;

(1) Dr. Adolph Wagner: „Beiträge zur Lehre von den Banken“. Leipzig 1857. стр. 35.

лек, који се пређе тражио, беше ковање новца, а данас се тај лек обично мисли да нађе у јачој емисији банкнота“⁽¹⁾. Међу тим јачим ковањем и самог металног новца не да се стално умножити богатство народно, јер при напрасном вештачком множењу новца не постиже се ништа више до скакаће цена свију осталих добара и према томе релативно опадаће новчане вредности. Новац се дакле у једној земљи не може преко потребе промета земаљског умножити а да у цени не падне.

Кад је то тако са плем. металом, који сам своје стварне вредности има, онда је појамно, да је то још у далеко већој мери код папира случај. Јер, као што видесмо, банкнота је само кредитан заступник металног новца, једна обавеза плаћања, која сама по себи никакве вредности нема. Издавањем новчаница, као сурогата металног новца, још се мање дакле може постојано да умножи новчани капитал народни. Па ипак Сисмонди иде и сувише далеко кад за банкноте каже, да су оне као оно некадашњи кинески топови од ширена папира, који у фигури представљају импозантну артиљерију, само што сва одказује услугу баш онда кад је најпотребнија. Банкноте могу да прошире услуге новчаних капитала, али само донекде и то на темељу доброга кредита, који је условљен продуктивношћу земаљском.

Код новца од плем. метала а нарочито код златнога врло је ретка појава да га је одвише, да једино услед његова преумножења цене добара скачу. Такав је случај код злата наступао само привремено после открића калифорнијских и у новије доба аустралијских рудника. Код сребра је то већ чешће случај; сребро је у опште према злату све до данас стално у цени падало, што је најзад и пореметило биметалистичку латинску новчану унију; а то је већ најбоља

(1) St. Jevons: La monnaie, стр. 278 и 273.

и довољна сведоџба, да је злато у вредности својој понај-постојанији новчани материјал. Али код новчанице, и то не само папирнога новца, који се под насилним курсом издаје већ и код банкнота, које се златом исплаћују, сувишно издавање и услед њега поремећај привредних односа врло је честа појава у животу модерних културних народа. Сувишна емисија папира, ако није плод финансијске невоље државне, долази обично од збрке појмова новца и капитала која влада не само у маси, већ врло често и у књижевника од гласа, који у економним питањима хоће по здравој памети да суде⁽¹⁾. Капитали у економским добрима а тако исто и новчани капитал као представници њихови у промету могу се умножити само умноженом производњом; новац од метала, у колико је по корисности и реткости његовој носилац стварне економске вредности, и сам је саставни део капитала земаљских — новчани капитал. Па и ако метални новац сам по себи није, као што горе рекосмо, никакво економско богатство, јер не подмирује потребе опстанка људског⁽²⁾, ипак је по одличним особинама његовим бар носилац пијачне вредности и као такав природан новац свју културних народа, који се свуда радо прима ако је само пуноважан т. ј. ако је метална или реална вредност што ближе номиналној вредности његовој. Међу тим банкнота није ни једно ни друго — нити је неко економно добро нити има у себи какве стварне вредности, већ је прост кредитан за-

(1) Тако и. пр. познати песник и историчар Alph. de Lamartine у својој „Историји жирондиста“ говорећи о асигнатима за време велике револуције охоло примећује, да „новац, ма шта говорили економичари, нема друге вредности, до вредност конвенције, која га је створила и кредита, који ужива“. *Histoire des Girondins Paris 1882. Tome IV. стр. 145—6.*

(2) Мишел Шевалије је лепо рекао, да би злата могло комотно са земље нестати без никакве штете по цивилизацију, док би међу тим нестатак гвожђа била несрећа за човечанство.

ступник новчаних капитала земаљских. Док не беше новчаница, свет, ма колико жудео за новцем, није га могао никада сувише имати, јер га је ваљало плаћати производима рада народног; граница новчаних капитала одређивала се за сваку земљу сама собом према привлачној економној снази — према продуктивности земаљској. Од како се пак у свет јавише новчанице и својом практичном корисношћу проширише, многи звани и незвани, да у овим питањима суде, падаху и падају по кашто и данас још у заблуду модерног меркантилизма, који је далеко опаснији од старог, јер овај почиваше бар на вери, да се народи могу да богате звечећим новцем, док данашњи новчанички меркантилизам почива на вери у папир. Јер и издавачи и тражници банкнота налазе свога привременог варљивог рачуна у што већој емисији, — банке и банкарн да што више ућаре а новчани спекуланти и сумњиви подузетници да што лакше и јевтиније до новчаних капитала дођу. За време све то иде глатко и лепо, али чим се емисијом папира крајња граница новчане потребе земаљске прекорачи, одмах звечећи новац одилази у плаћања на страну а у земљи преостаје папир; реалан новац све се јаче тражи а теже добија и услед тога наступа дисажија папира. Цена металног новца као и свију других добара скаче у куповању за папир, а докле то скакање може да иде, најбоље нам сведоче асигнати за време револуције, када је фунта масла у папирну кошталу 500 франка. Асигнати беху као нека средина између новчаница и папирног новца, имађаху насилан курс а овамо опет беху покривени конфискованим непокретним добрима народним. Бад год земља услед јаке емисије новчаница а слабог извоза земаљског оскудева у звечећем новцу, одмах га паравно и у касама банчиним нестаје и поремећен природан економски однос свети се грчевитим предомима, тако званим баначним или папирним кризама, које народ, а нарочито нижи и сре-

дњи слој његов, обично најскупље коштају. Несретне последице криза далеко надмашају све оне привидне користи, које се у привремено јевтинијем новчаном капиталу имађаху од емисије банкнота. Оскудица у новчаним капиталима и скупина интереса, која кризу обележава, далеко је тежа и убијственија, а губитак земље и државе на самој ажији премаша далеко све раније користи.

Еластичност кредита, на коме се једино оснива шпрење новчаних капитала путем емисије, има дакле својих одређених граница, преко којих се не може више растегнути а да се не прекине. Кредитним новцем шири се функција новчаних капитала, али само догде докле то природна основа радности и кредита земаљског допушта. Ако обарање интереса, у колико се постигло умноженом циркулацијом нота, није праћено шпрењем производње и извоза земаљског, онда се оваквим вештачким, насилним и нецприродним умножењем новчаног представника неумножених стварних капитала земаљских постиже само дискредитовање новчаница на још већу штету нар. привреде, и ништа више. Повишене цене осталих добара изазивљу само појачан увоз страних производа, што траје све догде, док одливом металног новца за куповину њихову са стране, не остане земљи папир, који сад у толико више у цени пада, у колико је емисија његова више премашила ниво природне новчане потребе земаљске. Јер новчанице као и папиран новац по природној ограниченој узлози кружења њихова само у оквиру земље или области, на рачун чијега се кредита и издају, врло тешко и само по изузетку прелазе границе земаљске, да се у толико брже натраг врате; при јачој емисији домаћи производи плаћају се са стране папиром а за набавке са стране извлачи се из земље злато и тако се на овај начин природан процес свети сваком нецприродном извештаченом поремећају привредних односа. Иначе код тога не би било, онда би, као што је још Фихте

приметно, држава једна могла да начини новцем све што хоће, па би тим својим вештачким новцем могла да пљачка све околне земље не производећи у ствари никакве економске вредности. Једном речју новац или мора сам своју унутарњу вредност имати или, као сурогат новца, може само у онолико циркулисати, у колико то новчани капацитет земље и кредит издавача дозвољава. „Чврст темељ злата и сребра мора вазда остати ослонац производњи и промету добара; папир их може корисно допуњавати само тако, ако се увек на захтев буде размењивао металним новцем“⁽¹⁾. Папирна циркулација је дакле једна извештачена кредитна грађевина, која се све дотле корисно држи, догод се сразмера њена према металној основи, на којој почива, не поремети. Она је као оно мост, који има свој одређени распон, који се не да прећи; тумбаци, на којима мост лежи, јесу у овом случају метална залога банчина и богата метална циркулација земаљска; ако се из претеране тежње за уштедом стубови преко мере размашну, мост се руши; — исто тако и код банкнота: ако метални стубови попусте, цела кредитна конструкција пада и под рушевинама својим сарађује све оне, који су је својим нејаким леђима хтели да подупру.

Вредност новчаних јединица стоји у обрнутој сразмери са количином њиховом, а пошто новац као јединица мере свију других економских вредности треба да је сам што сталнији у стварној вредности својој, то и препоне, које сметају добивању његовом, морају бити што је могуће постојаније; иначе, где је год олако умножити га, ту он не може имати ове битне новчане особине; папир као заменик новца чисто је резултат кредита. Умножење реалних новчаних капитала може се постићи само умноженом радиношћу народном а тиме и постојано обарање интереса

(1) M. L. Wolowski: „La question des banques“. Paris 1864. стр. 29.

као цене за послугу туђих новчаних капитала. Сваки напредак у радности, свако упрошћење производње уштеђује капитале и чини их све приступљивијима; само тако може се и интерес смањити. Позната је она на први поглед привидно парадоксна истина да се новчани капитал прибирају највише баш на оним пијацама, где је интерес најнижи, јер је ту најбржа и најсигурнија репродукција капитала, јер је ту најпродуктивнија улога њихова. Од успешности производње народне, брзине, лакоће и сигурности, којом се капитал репродукују и најзад од количине понуде новчаних капитала зависи висина интереса. Вештачким кредитним ширењем новчаних капитала може се донекле корисно дејствовати на спуштање интереса земаљског; што је год кредит организованији тим ће и интерес све постојаније нижи бити али стално обарање интереса може се постићи само успешнијом производњом народном, која јачом привлачном снагом новчане капитале на пијаци држи. И у таквоме случају никад пијаца не може бити претоварена новчаним капиталом, али, ближе опредељено, пуноважним златним новцем као што може да буде претоварена сребром, билоном или папиром, јер у колико је год производња бржа и јевтинија, у толико је и потрошња све шира; средњи ниво живота друштвеног (standard of life) подиже се да више — благостање и богатство се шире.

У досадањем току ове расправе ми смо већ довољно обележили чисто кредитну природу банкнота за разлику од папирног новца, који се не уплаћује и оптиче под насаним курсом и који је као такав само један облик привременог дуга државног (*dette flottante*) који се само у врло ограниченој мери и при јаком кредиту државном може да употреби. Папирни новац издаје се у плаћањима а банкнота у зајмовима. „Банкнота се, вели Бодрилар, битно разликује од новца, јер она није ништа друго, до просто обећање,

толико удаљено од злата и сребра, колико је и највећа вероватноћа удаљена од апсолутне сигурности. И ако се метални новац и банкноте зближују, ипак се никад не могу сасвим смешати, ма колико да их у пракци добра управа банчина готово идентификује⁽¹⁾. Никад папир не може сасвим заступити улогу реалног новца, пошто је он сам, као што га француски економи zgodно називљу, претпостављено злато (ог *supposé*). Даље смо, колико нам то простор и потреба ове расправе доушта, обележили особине и природу новца, чију улогу банкнота као кредитни сурогат има да заступи. Констатовали смо, да свака земља потребује и сноси само извесну количину новца, ону, која одговара њезиној продуктивности и потреби обрта земаљског. Множење новца у земљи другим путем сем произвође народне може само да обори вредност дотичне сорте новца; а то појевтињење новчаног оруђа не потиче у самој ствари толико услед јаче понуде колико услед умножене тражбине испана, дакле веће куповне моћи, која услед напрасно умножене количине новца наступа⁽²⁾. После ових општих теоријских погледа да приђемо сада ближе проматрању емисије новчаничних банака, да испитамо дејства банкнота на привреду народну и методе, којима их банке у кредиту одржавају.

Новчаничне банке пуштају своје банкноте у обрт највише путем есконтовања меница: дајући зајмове оне их у исти мах и саме чине у публице, која њихове банкноте у рукама држи и то за све оно време, за које се банкноте у течају одржавају. Ова јединствена појава обостраног, узajамног кредитовања између банке и публице врло је значајна и заслужује по особености својој нарочите пажње. Банкнота је соло-меница банчина а *vista* без рока и преноса, удутница

(1) Baudrillard: „Manuel d' économie politique“. V-го изд. Paris 1883 стр. 313—314.

(2) Ph. Geyer: „Theorie und Praxis des Zettelbankwesens“. стр. 93.

на реалан новац, који се у банчној каси као лежљива залога претпоставља. Банка чини зајам публици али у исти мах и сама у публице узajмљује, не дајући јој зајмове у реалном новцу већ у кредитним удутницама, које по виђењу исплаћује. Банка есконтује трговачке ефекте у властитим обавезницама; од подносилаца ефеката на есконтовање она наплаћује интерес (*interusurium*) — дисконт до рока исплате њихове, али у исти мах есконтујући их банкнотама у место новцем она и сама узимље кредит у публице, која се њеним новчаницама служи. Док банка од њених дужника наплаћује интерес дотле она као дужник новчаних сума, у банкнотама представљеним, не плаћа са свје стране публици никакав интерес за оно време које протече између емисије и поврата банкнота на замену звечећим новцем и у колико је то време оптицања банкнота дужи, у толико је банка све више у стању да по далеко нижи интерес есконтује, но што то могу да чине приватни банкар или банке другог рода. Колико ће пак дуго банкноте оптицати, то зависи од продуктивности и одговарајућег стања новчаних пијца земаљских, од кредита банке као и од величине саме банкноте. То је она важна особина, која лежи у привлекливи издавања нота и која ју чини корисном по банку, којој се даје. Тако дакле есконтовање меница и емисија нота стоје у најтешњој вези; у замену за трговачке менице банке дају своје ноте у место новца и зато могу да кредитују по нижи интерес од обичнога, јер дајући зајмове и саме их у исти мах чине у привреднога света. И са тога гледишта Леон Сеј називље банкноту најпростијом трговачком облигацијом, која не замењује толико новац, колико саме трговачке ефекте који би се иначе врло тешко прометали⁽¹⁾. Овакво тумачење

(1) Léon Say: „Dictionnaire des finances“. Paris 1884. 3-ћи fascicule. стр. 297. На истом погрешном гледишту стоји и Кокаен кад гврди да је банкнота трговачка облигација и ништа

чење наводи међу тим врло лако на странпутицу, на коју и данас наилазе још сви они, који емисију банкнота сматрају као једну просту трговачку кредитну операцију чисто приватне економске природе, док у самој ствари банкнота није ни чек ни меница, већ кредитан новац, којим се трговински ефекти есконтују и кад се то вазда јасно пред очима има, онда је очевидно, да је банкнота по самој природи и улози њеној сасвим на против један предмет од општег народно-економског значаја. „Издавање банкнота“, вели сасвим умесно Ст. Џевонс, „сродније је са ковањем новца, но ли са обичном трговачком операцијом вучења меница“⁽¹⁾.

Издавање новчаница корисно је по народну привреду већ са тога што уштеђује абање оне суме металнога новца, коју у циркулацији заступа а то вазда далеко надмаша трошкове око израде новчаница. Ово није незнатна корист; јер по онажањима учињеним у Инглеској златан новац изгуби самим абањем у току 20 година близу $\frac{2}{3}\%$ тежине своје; трошкови прекривања износе $\frac{1}{3}\%$ и тако целокупан губитак кроз 20 година износи од прилике 1% — годишње $\frac{1}{20}\%$ ⁽²⁾. Мак-Кулок рачуна опет годишње абање на $\frac{1}{200}$ а Тук-Њумерч на $\frac{1}{4}\%$ металног новца у обрту, док је међу тим шведска новчана комисија од год. 1869 ову штету од абања срачунала чак на 60 мил. динара годишње код злата а 92 мил. дин. код сребра⁽³⁾. Код банкнота је и мања бојазан од штете у случају губитка њихова, јер се изгубљене банкноте

више*. Charles Coquelin: »Le crédit et les banques“. 3-me edt. Paris, 1876, стр. 53.

(1) St. Jevons, стр. 260. Менице не замењују у многоме улогу новца, јер су, вели он даље, „више еспац, који се за новац купује и продаје“ (стр. 276).

(2) Ernst Seyd: „Die wahren Grundsätze des Banknotenwesens“. Leipzig 1875, стр. 10.

(3) Ottomar Haupt: „Währungspolitik und Münzstatistik“ Berlin. 1884. стр. 8.

могу огласити за неважеће ако се само серије и бројеви њихови прибележени имају. Међу тим далеко су важније оне користи, које народна привреда од употребе банкнота има. Ту пре свега долази велика олакшица у плаћању и пошљању, огромна уштеда у времену и трошковима, која се постиже тиме, што се не мора звечећим новцем да плаћа. Затим велика услуга привреди земаљској лежи и у томе што се путем вештог руковања са емисијом банкнота може иначе моћна земаљска производња под ванредним приликама много да помогне јачим пуштањем кредитних капитала новчаних. Француска банка у моментима политичких криза (као н. пр. 1848 год.), када се са бојазни од несигурности приватни новчани капитал повукоше и услед тога кредит стеже, показала је најбоље делом, од колике је користи по земљу нар. банка у оваквим тренутцима. Јер новац је, као што га још Давид Јуме упоређује, у привредном механизму оно, што је уље у парној машини; он олакшава промет добара, одржава цео земаљски и загранични саобраћај; цео привредни механизам кочи се кад му задоста новца на руци нема. Али је новац још и више: он је у данашњој привреди и сам један важан саставни део привредног механизма, најтечнији део капитала земаљског. Најзад за саму банку велика корист, која је чешће и мами на све јачу емисију, лежи у већ поменутој уштеди интереса на сву ону суму новчаница у обрту, која преостаје „по одбитку оне количине плем. метала, коју банка мора да држи као залог, којом ће свакога часа, кад год се то од ње затражи, да одговори евентуалној замени“ (1). А тај интерес банка ужива на основу тога, што су њене новчанице представљене меницама у портфељу, које су нов-

(1) J. B. S a y : „Cours complet d' économie politique pratique“. III. édition. Paris 1882. Tome I. стр. 464.

чаницама купљене и које интерес носе, јер примајући их банка је већ унапред одбпла есконт свој. У томе лежи добит и превага новчаничних банака. Ернст Сајд, као признат стручњак у пракци банака, налази ова три разлога који оправдавају издавање потпуно непокривених нота:

- 1) као накнада трошкова око емисије;
- 2) као накнада за одлив металне готовине; и
- 3) као накнада за привремено проширење циркулације“ (1).

Колика је корист од добро уређене банкнотне циркулације најбоље сведочи овај факат из пракције инглеске банке. Обично се узимље, да се при развијеној емисији само десети део баначних плаћања врши путем монете. Код инглеске банке ова је корист још далеко већа, јер у ње звечећи новац посредује једва 3%, целокупног обрта њезпног. Новчани капитал проширује се и уштеђује дакле са 97%, и ставља промету на расположење. Ето колико новчаничне банке могу да умноже продуктивну функцију новчаних капитала (1) Државе увидеше брзо ову огромну корист од права емисије и у финансијској невољи ушлетоше се на штету банчног кредита и правилног развоја кредитне циркулације новчано, дижући зајмове у банке а давајући им у замену поред својих папира све шире право емисије а по потреби и увођење насилног курса. Тако су своје данашње облике и добиле све велике привилеговане народне банке.

(1) Ernst Seyd: Banknotenwesen, стр. 30. Сајд разликује три врсте или боље рећи три могућности папира: 1) непокривен; је папирни новац; 2) потпуно металом покривен папир био би просто само заступник металног новца и ништа више; 3) делом покривен папир јесте банкнота (новчаница) која средину између ове две крајњости држи; коликим ће пак делом банкноте покривене бити то зависи од стања јавног и банчног кредита.

(2) Léon Say: Dictionnaire des finances, стр. 296.

Банкнотна циркулација одиста је корисна — само је сада питање, кад ова корист прелази у штету? Одвише папира у течају дејствује исто као и ковање или уношење калп-новца, јер се њиме прогања добар пуноважан новац из саобраћаја, коме се сад почиње у земљи ажија плаћати — већ према ономе простом и познатом Грешемовом закону, по коме увек лош новац протерује добар новац из саобраћаја. Ово у најјачој мери важи код папирног новца али тако исто и код банкнота чим се само прегони мера новчаног капацитета земаљског. Вредност кредитноме новцу исто као и металноме одређује у последњој линији количина његова. Ако се новчана циркулација неприродним путем умножи, цене скачу, па између осталог на првом месту и цене свију златних и сребрних ствари. „Унција израђеног злата“, вели Џ. Ст. Мил, „биће сада скупија од унције златнога новца“ и с тога се златан новац повлачи и претапа све дотле „догод се сума новца у обрту извлачењем злата за онолико не сведе, за колико је издавањем папирног новца умножена“⁽¹⁾. Овај процес повлачења пуноважног новца врши се још брже у земљама економски зависима, које јаке трговачке обавезе плаћања на страни имају. Златан новац одлази на страну а у земљи остаје папир, који сад мора да му плаћа ажију на грдно штету целокупног и народног и државног газдинства. Док још овај одлив металног новца из земље траје, дотле је, вели Мил, дејство папра у суштини једно и исто, па био он уплатив (дакле банкнота) или неуплатив (папирни новац). Тек кад се племенити метал савим из саобраћаја истисне, показује се битна разлика између једног и другог папира. Јер док се банкнота исплаћује, може се још по потреби и добити металнога

(1) John Stuart Mill: „Grundsätze der politischen Oekonomie“ deutsch von A. Soetbeer, Leipzig, 1869. књ. III. гл. XIII. стр. 217 и 218.

новца на касп банчној, али за то, да се или на страну шаље или да се претопи; свако јаче издавање новчаница враћа их каси на размену и то нам само већ показује природну границу емисије. Код папирног новца пак природна граница издавању је дисажија његова, т. ј. падање папира у курсу и релативно скакање цена свију осталих вредности. „Вредност новца може на овај начин безгранично да се смањи“⁽¹⁾. Ове мене у прометној вредности новца утичу у опште јако на цео привредни живот, ремете цео саобраћај и промет добара, јер кад се мерило вредности мења онда се мењају и сви узајамни, већ и онако по самој природи њиховој релативни, односи у вредности добара. Кад узрок овој мени лежи на страни еспапа, т. ј. кад се вредност новца није са своје стране пореметила, већ су вредности осталих еспапа у односу према новцу скочиле или опале, онда то није од толиког значаја по новчану циркулацију, јер је то неизбежна последица измена у односима производње (понуде) или потрошње (тражње) добара. Али кад је овим менама у вредности новчаној узрок на страни самога новца, кад се прометна вредност самога новца мења, кад она скаче или опада према напрасно смањеној или умноженој количини новчаног оруђа, онда је то од веома штетног утлива на правилан природан ток привредног развитака. Мењање вредности новчане мења све постојеће обавезе и то тако, да скакање вредности новчане штети дужницима а користи повериоцима и обратно опадање вредности његове користи дужницима а штети повериоце. То је прва стварна и веома осетна штета од преумножене емисије и услед тога опале вредности новчаног оруђа. Али ове мене у количини новчане циркулације па следствено и у прометној вредности

(1) J. St. Mill, стр. 219.

новца упливишу још далеко дубље на економски живот. Свако прекомерно издавање папира множи задуживања, јер што се по нижи дисконт есконтује, то се све више зајма у банке тражи; услед овога шпри се и тражња ескупа, цене се подижу, јер је мерило вредности постало краће, те се сад више јединица мора да утроши при мерењу вредности осталих добара. Ово скакање цена у једној само земљи, а не и у околнима, пзазивље с једне стране јачи увоз производа са стране, јер се сад за њих боља цена плаћа но код куће њихове; а у пети мах с друге стране смањује се извоз земаљски, јер иностранство неће да плаћа повпшене цене добара⁽¹⁾. Тако дакле претерана емисија потпомаже неповољан трговински биланс земаљски, а услед пасивног заграничног обрта опада онда и метална готовина банчина, јер јој се зарад плаћања на страну злато извлачи, те се тако најзад подизањем интереса, дакле обуздавањем емисије, мора да стане на пут одливу метала из земље и касе банчине.

Ми не идемо онако далеко, као што то у осталом чини један од најважнијих сувремених стручњака на пољу питања из практиве новчаница Ф. Гајер, који безусловно тврди, да „једини и искључиви узрок трговачких крпза лежи у самој унутарњој заразној материји, која у пзвештаченом банчном капиталу лежи, у несразмери између новчаног обрта и металне залогe, у измајсторпеном изобиљу новчаног капитала, који на расположењу стоји“⁽²⁾. Кад би се привредни саобраћај задовољавао чисто металном циркулацијом, онда по мишљењу Гајерову никад шпекулације не би могле преовлађивати, јер би се морале ограничити на постојеће стварне новчане капитале, који се не могу по вољи да шпире, већ се морају да теку и куцују умноженом за-

(1) Bagshot: Lombardstreet. стр. 61.

(2) Ph. Geyer: Zettelbankwesen, стр. 210.

радом народном. По његову мишљењу периодична појава криза често је последица експанзија и контракција папирне циркуларције, јер, вели Гајер, услед папирног намножења новчаних капитала наступа привремени полет у све новим подухвацима и привредним спекулацијама, услед тога поплава пијаца сувишним производима, општа тужба на тако звану препроизводњу, иза чега следује лом, који се називље трговачком кризом⁽¹⁾. Ток производње никад се не држи у равнотежи, већ непрекидно осцидује; вавек производња, која се на пијаци као понуда јавља, према потрошњи као пијачној тражњи, или расте или опада; чим производња почне од једном да се шири, она се никад друкче не зауставља до кризом, т. ј. сваки јачи и убрзанији полет производње мора се изметнути у трговачку и индустријску кризу и у њој изломити. То је неминовна последица ексцентричног кретања закона слободне конкуренције и долази отуда, што је у данашњим приликама производње и поделе радова појединцима немогуће, да праву потребу пијаце одмере или бар приближно оцене, те да се њојзи прилагоде. Напрасно множење новчаних капитала изазивље неприродну тражњу, која се прво јавља код трговца, од трговца саопштава фабриканту а од фабриканта земљораднику, што траје док се пијаца не препуни⁽²⁾. С друге стране опет јевтин интерес у банке мами подухватнике на ширење радње и спекулација, а тиме само још више помаже наступању кризе. Периодично јављање криза само је сведоџба растројства у привредном организму под владавином необуздане слободне

(1) Стенли Девонс доводио је периодичност привредних криза (у средњу руку сваке десетине година) чак у везу са периодичним јављањем сунчаних пега, — тумачио да јављање јачих пега мења односе топлоте, проузрокује тиме перодне године а скупоћа најпужњијих средстава за израву људску скучава потрошњу индустријских производа и услед тога дакле јављање криза!

(2) Гајер, стр. 197—8.

конкуренције — јер сталност њиховога јављања сведочи, да су им и узроци стални, органски. „Кружно кретање појава“, вели Гајер, „увек је једно исто: услед полета криза и депресија; услед депресије опет полет а за њим опет криза. Полет, криза и депресија или депресија, полет и криза су дакле три стања производње, од којих је свако природна и неопходна последица преддућег“⁽¹⁾. Кризе су напрасне уставе циркулације у привредном организму, застоји економног кротока, који обухватају не само судове већ и све органе и средишта земаљског кредита — дакле новчаничне банке, које том приликом најтеже ударе имају да издрже. Кризама се данас успоставља поремећена равнотежа привредних сила; то су олујине, које привредну атмосферу чисте и расхлађују.

Кризе се одиета јављају данас на индустријском западу периодично, у средњу руку сваких десетак година (тако н. пр. 1836—47—57—66—73—82.) али принципвати их зато искључиво сувишној циркулацији папира готово је исто толико неоправдано као и оно Џевонсово тумачење. Толико је само извесно да претерана емисија осетно поштравља убитачна дејства криза. После сваке несразмерне папирне поплаве следује одиета привремени полет а у брзо за њим депресија; али криза, која услед тога наступа, дохвата пре свега само виновнике њене. Из једне крајњости прелази се и овде напрасно у другу; после јевтпног интереса и полета у подужењима следује оскудица металног новца, ажија, скуп интерес, паника и падање кућа, које поглавито на кредиту почивају а са њима и оскудица у тражњи рада. Али ово су још омање кризе, које чешће наступају и више су локалне природе; међу тим они велики потреси, који цео привредни свет из основе раздрмају, имају својега дубљег узрока у са-

(1) Geuer, стр. 199.

мом спекулативном карактеру савремене производње а нарочито трговине, која се више поводи по светским пијацама но ли по правој потреби земаљској и онда најмањи устук у проћи услед неродне године или претеране понуде већ порађа кризе. Ако сувишна експанзија кредита путем вештачког ширења новчаних капитала падне у исто време, као што узрочна веза ових појава већ по природи ствари собом доноси, онда овај паралелни стицај пијачних и кредитних криза наравно да још удаја невољу. Није нам овде у намери, да дубље улазимо у анализу привредних криза, већ само да покажемо, да је погрешно оно тумачење Гајерово, које појаву криза своди искључиво на папирну циркулацију, не чинећи при томе ни разлике између поплаве папирним новцем, који се силом намеће, и банкнота, које се кредитом у саобраћај уносе. Знаци, који кризама претходе и следују, вазда су у главном једни и исти и та аналогија дејстава могла је довести и збрку узрока⁽¹⁾. Међу тим крајњи узроци криза могу бити веома разноврсни. Неродне године у земљи или на оној страни одкуда се земља храном снабдева, поскупљујући храну, стежу прођу индустријских, колонијалних и луксузних артикала и тиме се већ проузрокује криза. Даље јака плаћања на страну

(1) Обични знаци, који кризу наговешћују, јесу: а) сувишна подувљивост; б) ажиотажа, нарочито са акцијама равних подuzeћа; с) општа узрујаност и лаковерност названа изгледима на јаке добити; д) брзо ширење луксуза; е) скакање цена средстава за живот, луксузних и колонијалних артикала; ф) скакање цена непокретних имања; г) јака тражња рада и високе најамнице; h) јаке тражбине кредита и брзо дизање дисконта; и) јака тражња течних капитала и услед тога продаја и падање курса берзанских ефеката. M. Wirth: „Handbuch des Bankwesens“ 3-te Auflage, Koln, 1883. стр. 62. Коликки је терет од криза на радничкоме свету, који без посла остаје, довољно ће бити кад напоменемо, да је 1866. год. услед кризе број сиротиње у јавним склоништима у Пилеској умножен од једном са 600.000. душа. Ближе узроке великих периодичних криза изложио је Макс Вирт у истоме делу на стр. 57, а нарочито у својој „Историји трговачких криза“ (3-ће издање).

услед пасивног биланса или великих ратних одштета, самп ратови и револуције, сувишно ширење спекулативних подужећа услед нових проналазака и открића, задужење државе и преоптерећење порезама — све то може да поремети редован ток производње и прође добара као и новчану циркулацију земаљску и да изазове кризе, које су наравно још у толико теже, у колико је услед сувишне емисије у земљи и у каси банчиној мање реалнога новца на расположењу.

Тако је дакле даља врло осетна штета од сувишне емисије у томе, што се њоме привидно и само за кратко време интерес обара а у ствари привредни живот тиме гони на кризе, у којима онда интерес скаче на оне висине, какве у обичном природном ризвоју никад не достиже. При ограниченој емисији у Инглеској интерес осцпљује између 2% и 10%; кад год је падао на 2%, дакле за 1—2½% ниже но на страни, увек је металан новац одлазио из земље па је после требало днзати интерес на 10%, да се само спречи износ метала. Али онда у исти мах и околне земље подижу интерес, да се и оне тиме оцет одбране противу извлачења својих новчаних капитала. А у сев. Америци за време неограничене слободе емисије дисконт је у кризама скакао до на 30% и 50%!

Већ у почетку излагања оних штеточина, којима је привредни организам услед сувишне емисије подложен, м смо нагoвeстили, да сувишан папир већ по просту Грешемову закону дејствује исто онако као и јекспчан новац. Новац игра у привреди исту ону улогу, коју у духовноме саобраћају врши језик; језик даје општа разумљива израза мислима а новац вредностима и са тога гледишта цела сувремена привреда је механика вредности. Ако је овај привредни језик неразговетан, цео промет добара ремети се на штету саме производње, а он је неразумљив чим се ажија између разних сората новца, разлика између номиналне и курсне

вредности њихове, у већем размеру развије. Ажија металног новца и релативна дисажија папира јавља се као неизбежна последица претераног издавања папирног новца, али тако исто она може да буде и резултат сувишне емисије банкнота, нарочито у оним земљама, које од туђих индустријских пијаца зависе, те своје обавезе на страни морају металом да плаћају. Из разне природе банкнота и папирног новца закључивати, као што то А. Вагнер чини, да никад не може бити сувише банкнота, зато што се оне према стању кредита и тражњи публице издају, погрешно је, јер емисија не тече по некаквој природној престабилисаном хармонији, већ на њу утичу волне радње и спекулације људске, које њоме и управљају; а да је то фактички тако, најбоље сведоче сами подаци о поплави новчаних пијаца банкнотама, где год је емисија на слободу остављена била. Претварање банкнота путем насилнога курса у папиран новац врло се често и лако врши; један рат, криза или насилан зајам државни у банке и у ствари банкнота постаје папиран новац; — то врло олако превиђају сви они, који као н. пр. А. Вагнер, друге ономишљу, како не треба да забораве на начелну разлику између банкнота и папирног новца, те да особине и дејства папирног новца преносе на банкноте⁽¹⁾.

Штетне последице папиром изазване ажије леже у томе, што папир прогања металан новац из земље, мења постојеће обавезе, подиже цене производа и реметећи односе

(1) A. d. Wagner: Lehre von den Banken, стр. 36. и 76. Међу тим у даљем току расправе он сам признаје умесност Кокленовој замерци, што „монополистичке“ банке према количини капитала својих несразмерно ниско дисконт обарају; — стр. 278 — јер тиме само у свом интересу шире емисију. А то исто, само још у далеко већој мери, чине бројно неограничене новчаничне банке узајамном утакмицом.

У Инглеској је насилан курс банкнота трајао 22 год. за време револуције и Наполеона I. а у Француској је последњи пут укинут тек 1878. год.

цена ремети тиме цео саобраћај земаљски; најзад појава ажије штети све оне радње, које се на кредит банке ослањају теретећи плаћање обавеза њихових. Чим се исплата нота обустави одмах се тиме упливеше штетно на саму производњу земаљску. Ажијом се отвара широко поље неприродним спекулацијама, ажијотажи, при којој берзанци могу да ућаре али само на штету привредне целине народне; ажијом се отварају изгледи на добит а онада сигурност зараде; цела привреда добија несталан коцкарски карактер, што најзад неминовно води крвзама.

Да ажија пре свега зависи од саме количине папирне циркулације сведоче нам најбоље сами статистички подаци (за Инглеску, Италију, Русију, Аустрију и Сев. Америку) јер у годинама, у којима је било више емитованог папира вазда је и просечна монетна ажија била већа. Наравно да је она понајјача у земљама са папирним новцем (Русији, Аустрији и до скоро у Италији), али се, и ако у мањој мери, јавља и у земљама са ширим течајем нарочито ситнијих банкнота и то вазда јаче онде, где поред банкнота још и папиран новац циркулише. У свима оним годинама, у којима је метална готовина банака била јача, и ажија је била мања. Исто тако подаци сведоче, да је и сама количина металног новца у течају земаљском од одсудног уплива на кретање ажије и то тако, да је увек ажија мања при мањем извозу а релативно већем увозу плем. метала, дакле повољном заграничном обрту, а већа при јачем извозу односно слабијем увозу метала, што је само последица неповољног трговинског биланса земаљског. Даље, ажија стоји у вези и са ценом плем. метала, а нарочито злата, као најбољег новчаног материјала; тако по подацима за Инглеску ажија је увек свакала и надала напоредо са менама у цени злата. Најзад ажија и кредит државни крећу се увек истим правцем тако, да што боље стоји кредит државни тим је и

ажија све мања и обратно. То су у последње доба најбоље увиђали талијански државници, кад су се оно 1883. год. решили, да једном опросте земљу насилног курса, те пре свега око тога настали да буџетску равнотежу поврате. За ажију је вазда регулатор иностранство, које бољим новцем располаже и то тиме, што оно своје набавке плаћа лошијим новцем (папиром) а све своје наплате тражи у пуноважном новцу, те тако ствара у земљи ажију на њезину штету. Колчки су материјални губици на ажији, довољно је да поменимо само неколико новијих података. Италија је кроз 17 година папирне циркулације — од 1866. до Априла 1883. г. — плаћала годишњу просечну ажију од 10%, што је државу у њеним плаћањима на страну коштало на 200 милијуна динара, а привреду народну у најмању руку на две милијарде динара⁽¹⁾ У Сев. Америци услед сецесијоног рата било је момената, као оно н. пр. 1864. год. кад је ажија метала према папиру износила за 100: 85 долара, 1867. после мира још 46 $\frac{3}{8}$; 1870 долази *al pari*, пење се 1873. опет на 19.50 и ишчезава тек 1878. када је Америка повукла сав свој папирни новац из саобраћаја и од 14 исплатила 4 милијарде својега консолидованог државног дуга⁽²⁾. У Русији губитак на папирној рубљи варира између 30—40%, јер је рубља од 4 динара пала испод 2.40 и једва се одржава на 2.50 д. У 1877. г. Аустрија је имала да исплати на државни дуг у злату и сребру суму од 51 милијун форината, па је због своје папирне циркулације при набавци метала морала на самој ажији да штетује 8 мил. фор. дакле 15.7%. Ови факти су најбоља напомена оним државним финансијима, који се у невољи радо хоће да послуже издавањем папирног новца, као најјевтинијим државним зајмом,

(1) Journal des Economistes, свеска за Март, 1884. У расправи Fournier de Flaix-a: „L'abolition du cours forcé en Italie“, стр. 369.

(2) На истом месту, стр. 371.

на који се никакав интерес не плаћа, или пак придизањем банчине металне готовине и давањем у накнаду зато насилног курса банкнота, што у ствари на једно излази. Као што се из горњих података види, сам губитак на поремећеној валути премаша далеко све оне уштеде интереса, који би се иначе на редован зајам плаћати морао; — и то већ сам непосредан губитак финансија државних а камо ли кад би се к томе у рачун узеле још и оне огромне штете, које цела привреда земаљска мора да трпи.

Ажија дејствује неповољно и на курс меница, јер се увек поред величине интереса (висине дисконта) при куповању њихову узимље у рачун и диференција у цени новца између места, где се меница продаје, и места, где се меница плаћа; менице су *at par* кад се у обе земље цела сума новца за њих добија. „При сувишном издавању банкнота, вели *Tellkam pf*, држављани много губе и на меничном курсу. Банкноте се, као што се зна, не употребљују у међународним плаћањима, јер се ова врше разменом еспаца, меницама и готовим новцем. А при томе курс меница управља се по унутарњој вредности новца, т. ј. по количини финог метала, који се у извесној суми садржи, а никако према натпису новца. Кад дакле држава сувишним издавањем банкнота и папирног новца ово мерило вредности измени и скрати, онда о томе одмах вође рачуна стране земље и бране се меничним курсом, који је за дотичну земљу неповољан, што траје све дотле, догод се новчани односи не поправе. На тај начин земља трпи јаке губитке и код куће и на страни⁽¹⁾“. Међу тим курс меница, који је данас од толиког значаја као критеријум економног положаја земље а у првој линији мерило за управљање у раду на-

(1) *Tellkam pf*: „Ueber Peels Bankgesetze, Einrichtung und Verwaltung der Bank von England“. Прилог делу Mac-Culloch-a: „*Geld und Banken*“ Leipzig 1859. стр. 321.

родних банака, зависи пре свега од стања и карактера заграничног обрта, од трговинског биланса земље, и то тако, да кад год је тај биланс неповољан т. ј. кад земља услед претежнијег увоза има више на страну да плаћа но што са стране новчаних примања има, то је онда и курс меница за њу неповољан, јер њени увозници, који те обавезе плаћања на страни имају (и још ако им је случајно и рок плаћања ранџи) траже сад да купе стране менице, да са њима дугове своје измире и плаћају на њих преко пари-ја толико, колико не прелази трошкове око пошљања готовог новца или ажије при преобраћању једне сорте новца у другу. У исти мах наравно курс домаћих меница на страни пада, — могу се тамо и испод пари-ја да добију — јер их је много у рукама страних поверилаца. Висок т. ј. за земљу неповољан курс страних меница (и у исти мах низак курс домаћих меница на страни) вуче увек за собом и висок дисконт у банци, јер кад се не могу зарад плаћања на страну да купе стране менице, онда се метал из банке тражи и она мора у томе случају дизањем интереса да се брани од слабљења металне готовине њене. Тако је дакле курс меница постао данас економски барометар, на коме се показује стање привредне атмосфере, и по коме се данас управљају све велике новчаничне банке у емисији банкнота, обуздавајући есконтовање и у опште давање зајмова свију врста подизањем интереса, кад год је курс меница за земљу неповољан.

Ово схватање да ажија зависи од количине папирне циркулације засновано је још на погледима Рикардовим, које смо већ напред изложили, а које је он први пут изнео већ 1810. год. приликом кад је парламенат одредио Bullion-Committee, комисију која ће да испита узроке ажије у Инглеској а које је гледиште касније даље развио у своме главном делу „Начелима пол. економије и порезивања“ (Гл.

XXVII „о циркулацији и банкама“). Емисија је и усвојила ово Рикардово гледиште, по коме је сувишна емисија банкнота са насилним курсом од 1797 г. поглавити узрок поремећаја у валути земаљској и у томе смислу учинила предлоге, да се исплаћивање банкнота металом што скорије успостави, као што је то у скоро за тим 1819. год. и учињено. Након педесет година, говораше тада Рикардо, једва ли ће се више моћи веровати, да су у његово време директори банака и министри пред парламентом и парламентским комисијама озбиљно порицали, да је неограничена емисија енглеске банке од улива на цене еспата, количину металног новца у земљи и курс меница. Чим се једном у земљи народна банка установи, држава, која је дотле сама новац ковала и пуштала, није више искључиви господар над новчаном циркулацијом земаљском, јер сад и банке имају права и могућности да емисијом умножавају количину прометног оруђа земаљског, а пошто свака земља извесну количину новца потребује, то сваки вишак папирне емисије прогања звечећи новац из земље, подиже цене, пораћа непродне полете, изазивље претеране спекулације, даје неповољан курс меницама и најзад се завршује кризом. С тога у свима државама издавање папира у опште ваља подврћи ограничењу и контроли државној а први и најјачи услов за емисију банкнота треба да лежи у обавези банке, да свој рад тако удешава, како ће увек бити у стању да своје новчанице златом исплаћује. У овоме тако важном питању новјији представници науке и пракције баначне поделили су се у два противна тора. Једни ово ограничење сведе само на папиран новац и банкноте са насилним курсом, а за праве банкноте, које чисто на кредиту банке почивају, док се год металом исплаћују, неће готово никаквих ограничења, јер је по њихову схватању банкнота прост приватан трговински кредитни папир. Други опет сматрају и банкноту, ма колико да је она битно

различна од папирног новца, ипак као саставни део новчане циркулације земаљске (*singensu*), који, ма да на кредиту испец, ипак јаче растегнут не само што може да се прекинне, већ у суштини дејствује исто онако као и новац од папира. Маџ-Кулок, Роб. Торенс, директор ингл. банке Норман, Лорд Оверстон (пређе Сам. Лојд) још су за време спора око ових питања у току 1832—40. год. поштрили захтеве Рикардове тражећи, да држава законом регулише новчану циркулацију и у тој цели ограничи издавање банкнота на извесну меру и на један завод⁽¹⁾. Плод и практички израз овога гледишта беше чувени банк-акт Роберта Пила од год. 1844. (рестрикција емисије). Јер, тврђаху они, кад је банка ограничена у издавању новчаница, она не може прегонити меру, јер би на тражњу спекулантске предузимачке публице морала најзад да есконтује металом, а пошто јој то не иде у рачун, то она онда подиже дисконтат и тиме обуздава претеране експанзије. Иначе без овога ограничења банка ће већ у интересу властите добити газити до краја могућности, есконтovati са ниским интересом до крајњих граница — све донде док услед напрасног враћања криза не наступи.

Цело ово и по науку и по практику баначну толико важно питање о слободи или ограничењу емисије расправљано је са гледишта утицаја банкнотне циркулације на висину цена земаљских. Присталице ограничења, као Торенс, Норман, а нарочито Маџ-Кулок, полажаху дакле са уверења, да банкноте чине саставни део новчане циркулације земаљске (то је тако звани *Singensu-prin-*

(1) »Право издавања нота веома је пробитачно, али је и толико опасно, да га држава треба или сасвим за се да задржи или тако да регулише, да сваку злоупотребу спречи«. *Mac-Culloch: Geld und Banken.* Стр. 121. Он даље тражи ограничење емисије па једну банку (стр. 168) а да се увек управља према курсу менила.

circle) и да се према томе емисија мора регулисати према новчаној потреби земаљској, јер свака јача емисија преко ове границе прелива се, као што оно још Ад. Смит говораше, као препуњена чаша воде, али тако да се метал из земље одлива а у земаљској циркулацији остаје папир, који ствара ажију и учливише на неповољан курс меница. Према томе банкноте, које путем организованог јавног кредита у великим новчаничним земаљским банкама метални новац у циркулацији заступају, носе сасвим карактер новчаног оруђа и могу то заступање вршити само до извесних граница новчане потребе земаљске, јер банкноте, заједно са количном металног новца у обртју, сасвим равноправно металу, сачињавају са њиме новчану циркулацију земаљску, која сад није више чисто метална већ мешовита. Чим готовина банчина опадати почне мора се одмах смањивати и обрт новчаница, које цигло на кредиту почивају, иначе оне дејствују на привреду исто као и папиран новац. По њима су дакле банкноте у пуном смислу речи новчанице земаљске, јер, ма да само на кредиту почивају за разлику од државног папирног новца, који на сили почива, оне ипак у саобраћају играју улогу новца и у томе се битно разликују од осталих кредитних облика. Присталице теорије ограничења не верују у увиђавност и непогрешивост руковалаца банчних а још мање у потпуну солидарност интереса издавача са интересима публице и с тога траже да држава према овој кроз новчаној природи банкнота право емисије или за се као регулатор задржи или да га на један земаљски завод и на извесан контингент ограничи. Прави умеренији представници овога гледишта задовољавају се, као што ћемо даље видети, и са одредбом извесног дела покривања. Међу тим крајњи представници, тако названи буллионисти, иђаху и иду и данас још тако далеко, да банкноте само у онолико као оправдане кредитне заступнике реалног новца сматрају, у

колико су у пуној мери плем. металом покривене. Овоме се гледишту приклањају: Гајер, Бодрилар и др. а најодличније га заступа Телкампф, који у банкнотама ништа друго не гледа, но само једну олакшицу за публику у плаћањима и попићањима новца и у томе погледу далеко већу важност придаје текућим рачунима и чековима (¹).

Унаточ овој на Смит-Рикардову учењу заснованој системи државног регулисања емисије истакоше Тук, Њумерч, Фулартон, Вилзон и др. (а међу њима у овом питању и Х. Кери) ону другу начелно сасвим супротну систему трговинског регулисања емисије, основану на погледима економскога либерализма, коме слобода рада и конкуренције сама себи остављена све економске односе најцелисходније уређује. По њихову сматрању емисија нота је проста трговинска кредитна операција; банкноте, као кредитне упутнице банке *a vista*, замењују улогу новца у привредном саобраћају исто онако као и менице, чекови и остали кредитни заступници новца. Она разлика, коју Сургенсу-школа између банкнота и других кредитних папира чини, не почива на битној различности природе њихове; само код врло ситних банкнота губи се тај карактер чисто кредитне упутнице банчине те ова у ситнијем саобраћају добија карактер новчаног оруђа. Присталице слободне емисије (тако названог *banking-principle-a*) пребацују противницима, да ови не увиђају битну разлику између банкнота и папирног новца само зато, што су оба од папира (!) и да даље бркају узроке

(¹) Tellkampff: „Die Prinzipien des Geld — und Bankwesens“ Berlin, 1867. стр. 203—7. Тако исто у прилогу Мак-Кулокова дела, где на стр. 305 одлучно вели, да би по публику најкориснија и најцелисходнија била таква уредба, по којој би банке само толико нота издавале, колико залог у новчаним вредностима имају. Тако исто је и Чернуски (Cernuschi: „Contre le billet de banque“, 1866) противан свакој емисији непокривених нота, — неће никакав „*or supprimé*“.

и дејства, јер цене еспапа не зависе од количине новчаног оруђа, већ је на против количина новца у обрту резултат цена (?), и онда отуда изводе закључак да издавачи банкнота сасвим пасивно према публици стоје⁽¹⁾. Граница цена лежи у оној количини новца, која годишњу зараду народну представља и којом се годишње потребе живота покривају. Исто онако као што трошкови производње бележе границу понуди добара, исто тако је и величина прихода свју класа друштвених меродавна за потрошњу, дакле тражњу добара. Количина новца у опште па следствено и количина банкнота у обрту регулише се сама собом према потреби саме публике, т. ј. према висини цена оних производа, које публика потрбује. Количина новчане потребе земаљске зависи дакле баш на против, тврде они, од висине цена; умножавање новчаног оруђа вагда следује скакању цена у место да му претходи и отуда закључују да множење новчаног оруђа није узрок већ последица скакању цена. Слободна емисија банкнота управља се према употреби њиховој. Не лежи никако у власти новчаничних банака да количину банкнота по вољи умноже, па ма колико управе то желеде, као што нису у стању ни да је непосредно смање, јер ако поједине банке и могу обуставити кредитовање те тиме своју емисију ограничити, друге ће их јачом емисијом за толико ошет заступити⁽²⁾. Према томе умножавање банкнотне циркулације не може само по себи изазвати ни кризе, нити про-

(1) A d. W a g n e r : Lehre von den Banken, стр. 36 и 143. Он је био ватрен бранилац слободне емисије.

(2) T o o k e - N e w m a r c h : „Geschichte der Preise“. Deutsche Uebersetzung, књ. II, стр. 621. Тук је изучавајући кретање цена кроз столећа дошао до резултата, да су цене новца све до у сами осамнајести век постојало опадале, али поред свеколике јако умножене продукције плеп. метала ипак реалан а нарочито валан новац није изгубио своју вредност, није никада падао у бесцење, но је на против умножење повчаног оруђа са своје стране много допринео подизању и ширењу производње.

узроковати појаву ажије, већ то може само папирни новац да учини. Ми рекосмо напред да је неоправдана она крајњост, у коју по неке крајње присталице Currency-начела упадају, кад се свако дизање цена еспалима приписује готово искључно количини новчаница у обрту, али је још мање оправдана ова друга крајњост, која то опет сасвим пориче а у коју присталице banking-начела падају.

Свеколико ово резоновање заступника слободног трговинског регулисања банкотне циркулације о томе, како мене у ценама не завесе на првом месту од мношине новца, сасвим је на своме месту кад је о реалноме новцу реч, а нарочито о златној монети. Ван сваке је сумње да стварнога новца (bullion-a) никада не може бити сувише, јер се он фактички купује само радом народним и према томе количина металне новчане циркулације управља се одиста према продуктивности и новчаној потреби земље једне, што смо ми већ напред јасно обележили. Питање је овде пак, може ли папирне новчане циркулације бити одвише? Браниоци banking-principle-a ни сами не поричу, да папирног новца одиста може бити одвише и да у таквом случају папирна поплава проузрокује ажију и кризе. Питање је сад, да ли то исто може да важи и за циркулацију банкнота? Код банкнота са насилним курсом већ се по себи разуме да важи, пошто су оне у самој ствари онда папирни новец. Али и код све битне разлике између папирног новца, који се силом намеће и банкнота, које сам саобраћај на основу кредита драговољно прима, ми ипак сасвим унаточ строгом схватању присталица banking-principle-a тврдимо, да је при пуној слободи емисије саобраћај вазда изложен опасности од претеране циркулације банкнота. Већ и сама количина реалног новца регулише се у првој линији потребом саобраћаја и привлачном економном снагом народном, па тек у другој линији као узрок другога реда долази и висина цена. За обрт банкнота пак

још мање може важити искључиво овај други узрок, кад се зна, да се обрт нота одређује према потреби и могућности одржања у циркулацији, према стању јавног и банчног кредита, па тек у последњој линији према висини цена. Да може бити поплаве банкнотама сведочи нам најбоље искуство, које је све земље по невољи довело извесним ограничењима, како у питању броја банака, којима се то право даје, тако и у питању количине саме емисије. Нарочито је Сев. Америка скупо плаћала стечена искуства са својом неограниченом слободом издавања датој свима земаљским банкама. Под владавином слободног банковања 1839. г. 959 америчких банака или сасвим банкротују или обустављају исплату нота њихових. Поред свеколике конкуренције њихове, којој присталице економног либерализма мађичке моћи приписују, дисконт се дизао до на 12—14—36 па чак и 100%! Конкуренција их је баш и упропастила, гонећи их на клизаву стазу претераних напора и прикривања правог стања стварн. Такве беху последице „free-banking“-а! Телкамф рачуна штете поднете услед криза новчаничних банака од 1837 до 1841. у Сев. Америци на 200 милијуна долара (1). Тадашњи председник републике Вучанан констатује пред конгресом 1857. год., да је на штету народа земља поплављена банкнотама, јер тада беше око 1400 неодговорних банака, које све издаваху банкноте и то у толикој мери, да је на сваки долар метала долазило 7 долара новчаница (2). И у томе погледу Телкамф има потпуно право, кад на то примећује да ови губици далеко надмашају све користи „економисања“,

(1) Телкамф у прилогу Мак-Кулокова дела, стр. 306.

(2) На истом месту, стр. 307. Председник Вучанан изриком признаје, да је ова тешка криза потекла из „лажног и претераног система папирног новца и банака, који амерички народ наводи на бесмислене спекулације и берзаске игре“. Wolowski: La question des banques, стр. 383.

које банкноте собом доносе⁽¹⁾. Крајње присталице неограничене слободе емисије заборављају да издавање новчаница смањује циркулацију злата у земљи, а то је, као што вели Џевонс, најтугаљивија страна целокупног питања о новчаној циркулацији⁽²⁾. Јер свака јача повуда папира обара вредност његову а подиже цену плем. металу, код кога једва и може данас наступити случај, да га се нуди више, но што га земаљски саобраћај потребује. Јака папирна циркулација повлачи за собом привидно благостање, које никад не може бити дугога века. Под системом слободне емисије енглеска банка остала је 1839. год. без металне готовине и од коначног банкротства спасао ју је тада само зајам учињен у француске банке. Као што је устројство енглеске банке практичан израз строгог Сиггенсу-начела тако је опет устројство француске банке начелно израз banking-начела, али само у толико, у колико јој начин покривања није законом прописан, а у ствари је емисија ограничена, јер банка ипак стоји под контролом државном и креће се према приликама вазда у практиком и државном-дозволом прописаним јој границама. У пракци француска банка увек се са успехом старала, да довољном металном готовином и сигурним портфељом одржи добар кредит по-тама својим, али не треба заборавити, да у Француској постоји јединство емисије. Где пак више новчаничних банака има, ту је увек најопаснија баш њихова узајамна конкуренција, која их на све јаче емисије гони. С тога је један од првих услова уређене новчаничне циркулације ако не баш строго ограничење у количини издавања а оно бар јединство у издавању банкнота.

Као што су били онисти екстремни представници државног регулисања емисије, тако су опет тако звани инфла-

(1) Телкампо, стр. 309.

(2) Џевонс, стр. 257.

ционисти крајњи заступници слободе издавања. Међу тим огрешипао би се о истину а нарочито о самог главног поборника трговинског регулисања емисије, Тука (Тооке), кад би га, као што многи погрешно чине, уврстили у коло строгих инфлациониста, којих је у осталом данас све мањи број, као што су Маклиод, Курсел-Сенеј, Мил, Ад. Вагнер и т. д. (1). И Тук и Фулартон неће само да се поставља оштра граница издавања, али траже да се строго на то пази, да се издате банкноте могу вазда замењивати звечећим новцем (то што су Немци назвали „bankmäßige Deckung“). Њихово разумевање слободе банковања не обухвата никако неограничену слободу емисије (инфлационизам), проширену на све веће баначне заводе; шта више Тук у опште не сматра емисију као какву обичну трговинску кредитну радњу, коју свако може слободно да води, већ ју по самој природи њеној начелно ставља у државну прерогативу. Као умерени представници banking-начела они протестују поглавито само противу апсурдног ограничавања оне суме, до које се непокривене ноте у опште у једној земљи издавати могу и хоће да се то остави пракцији и увиђавности саме банке т. ј. да се издавање банкнота може слободно кретати и вазда прилагођивати кретању трговине. Сам Тук увиђа, да би неограничена слобода радње у емисији значила у самој ствари слободу јавног „шпиндловања“. (Free trade in banking is synonymous with free trade in swin-

(1) Курсел-Сенеј најдаље иде кад тражи потпуну слободу како оснивања новчаничних банака тако и емисије њихове. По његову мишљењу банкнота никад не може бити одвише, јер се емисија сама собом према потреби новчаног саобраћаја регулише (selfcorrecting principle). Вид. како у предговору к делу Кокленову (О кредиту и банкама стр. XXIV.) тако и у његову делу о банкама — Ц. Ст. Мил се такође готово са свим приклања строгом banking-principle-у, јер мирише на либерализам. („Grundsätze der pol. Oeconomie“, књ. III. гл. 24. стр. 337).

dling) (1). Он признаје да множење банкнота, дижући цене отежава извоз а шире увоз производа, дакле непосредно дејствује на јављање неповољног меничног курса. Према томе он поставља ова три правила, по којима би се ваљало управљати при издавању банкнота: 1) треба вазда водити строга рачуна о стању меничног курса, тако, да се при повољном курсу емисија може ширити а при неповољном мора се ограничавати; 2) као критеријум за оцену стања меничног курса има важити прилив и одлив у металној готовини банчној; 3) издавање банкнота има се вазда управљати према стању готовине. Ова три Тукова правила беху начелно усвојена у пракци енглеске банке већ од 1832. год. У осталом сам каснији Пиллов акт од 1844. г. није никако строго изведен по Сиггенсу-начелу, јер по овоме или би све ноте морале бити покривене металом или би се увек морао одређивати контингент непокривених нота према количини депозита. Једном речју Тук није бранилац апсолутне слободе емисије у ономе смислу, у коме га новије присталице слободе као таква погрешно разумеју и представљају, већ само не налази довољногарантије противу криза у контингенти рању, какво беше у оно време предлагано и најзад практички изведено у знаменитом Пилловом акту. Прави и најчистији поборник banking-начела међу новијим економима, који се стручно занимају баначним питањем, јесте Курсел-Сенеј, који упорно тврди, да просто банка, кад би баш и хтела, није у стању, да ниво новчане потребе земаљске премаши, онако исто, вели он, „као што се ни вода не може подићи ни за један сантиметар изнад природног ниво-а свога. Не лежи то у вољи управника банке, да они одређују ту непрелазну границу емисије; није то ни до владе, ни до Петра ни до Павла, већ је то цео свет заједно са свима онима, који

(1) На што опет А. Д. Вагнер као мото своје делу о банкама меће да: free trade etc. is not synonymous etc.!

се у то и не сумњају; то је инстинктивно, спонтано, неодољиво кретање трговачких послова“⁽¹⁾.

Из ових начелно овако супротних назора теоричара о емисији банкнота издвојише се и образоваше у пракци великих јевропских новчаничних банака два различна система покривања банкнота: систем сразмерног (пропорционалног или квоталног) покривања: кад се банци законом одређује, који део њених новчаница мора вазда бити покривен металом; и систем делимичног покривања (тако звано: контингентирање): кад се банци дозвољава или боље рећи налаже да један извесан део своје металне залогe — свога капитала — уложи у државне артије (дуг државни), те да онда за толику суму може увек имати металом непокривених нота у обрту, а свако даље издавање преко те границе контингентирања да мора бити сасвим покривено металном готовином, или кад се уопште — ма и без папирне залогe — одређује граница емисије металом непокривених нота. Први систем сразмерног покривања развио се поглавито у немачких банака⁽²⁾, од којих је већина управљала се по начелу трећине покривања (т. ј. $\frac{1}{3}$, или 33% новчаница у обрту, да мора вазда бити покривено металом) — тако н. пр. у бременској банци по закону од 1856; али ипак под условом да целокупна емисија нота не сме прећи суму уплаћеног удеоничарског капитала и резервног фонда; код других опет беше узаконена

(1) Courcelle-Seneuil: *Traité des banques*, књ. III гл. IV. стр. 317.

(2) А. д. Вагнер га с тога називље континенталним системом — кадгод се наиме пропише, који део нота мора бити покривен металом а остало менџичним портфељом са кратким роковима (највише 3 месеца). То се у немачким банкама звало „bankmäßige Deckung“. По томе се у осталом и француска банка управља, ма да јој је начелно цуна слобода делања остављена. Вагнер разликује три система покривања: 1) Инглески; 2) Њу-Јоршки (амерички); и 3) Континентални (немачки). Dr. A. Wagner: „System der Zettelbankpolitik“. 1873. стр. 242.

четвртина покривања као н. пр. у тириншкој и либечкој; за данску нар. банку би законом од 1840. год. утврђена половина покривања. Емисија америчких банака почивала је на истој начелу до 1864. год., исто тако и у француских департаманских банака до њихова укинућа 1848. год. И наша народна банка основана је на истој систему сразмерног покривања и то тако, да 40% издатих нота морају вазда бити покривени металом, дакле да емисија не сме никада прећи више од два пута и по суму металне готовине. Исти систем од 40% покривања усвојен је и швајцарским баначним законом од 1875. год. Ово начело, и ако се у пракци неких банака под извесним приликама показало као довољна гаранција, није никако са гледишта науке и пракције оправдано за све банке, па не само то, него није ни за једну и исту банку под разним приликама никаква сигурна метода покривања. Сам пример ће нам то најбоље објаснити: рецимо да по овом систему банка за један милијун готовине пусти $2\frac{1}{2}$ мил. нота у обрт и да је ова сразмера за време довољна. При најмањем поремећају новчане цијаче, ако се н. пр. само $\frac{1}{2}$ мил. нота напрасно врати банци на замену, то онда у готовини банке остаје $\frac{1}{2}$ мил. метала а 2 мил. нота у обрту — значи дакле да је сад од једном четири пута више банкнота у циркулацији, по што метална залога банчина износи. По начелу трећине покривања као крајње законске границе то би већ строго узето значило фактички банкротство банцино. Зато банке, које на овом систему почивају, не би требало никад да емисијом испрну крајњу законом постављену им границу, ако желе да вазда могу одговорити и закону и кредиту своме (¹). Заблуда истицања овог начела сразмерног а посебице трећине покривања као неке научне тековине, потекла је поводом изјаве ингл.

(¹) St. Jevons стр. 183 а нарочито у: Bagehot-a: Lombardstreet, стр. 304.

гувернера Палмера пред баначном комисијом 1832. год.: да се у последње време банчног рада у пракцији трећина залога показала са свим довољна, да увек замену нота обезбеди. У самој ствари и овај систем значи инак ограничење емисије само до извесних покретних граница и с тога по облику и он се начелно даје подвести под Currency-principle, и ако се у извршењу по садржини више приближује карактеру banking-principle-а — али вазда под условом извесног квоталног покривања, дакле у самој ствари држи средину између слободе кретања и ограничења, јер строго узето banking-начело значи пуну слободу емисије, т. ј. право свију банака на издавање нота и то до граница, које сама потреба саобраћаја одређивала буде.

Други систем делимичног покривања — тако звано контингентирање — јесте чист практички израз присталица Currency-начела и изведен је строго у преустројству енглеске банке по банк-акту Роберта Пила од 1844. год., са чега га многи називљу и британским системом. У Инглеској је тада, кад је Пил овај систем уводио, било око 300 које приватних које на акције основаних банака, које све издаваху банкноте. Одредбе Пилова акта, којима се циркулација нота за сву Инглеску утврђује на 22 милијуна ф. стер., потекле су из искуства, јер до 1844. год. за последње време количина нота у обрту не прелазаше суму од 20 мил. ф. стер. Овим актом банка енглеска подељена је у два засебна одељка: један који емисију нота врши: Issue department, и други банкарски одељак: Banking department, који све друге чисто баначне послове врши — есконтује менице, даје зајмове на сигурне залогe, купује ефекте, издаје соло-менице од седам дана (Seven-days-Bills) у место нота за менице, и прима депозите, на које обично никакав интерес не плаћа⁽¹⁾. Новчанични одељак прима

(1) Tellkampf у Mac-Culloch-а стр. 292.

по овом закону од гувернера и друштва ингл. банке 14 мил. ф. у папирима од вредности — већим делом: 11,015.100 ф. у артијама дуга државног без интереса, а остатак са интересом од 3% — и даје зато банкарскоме одељку 14 мил. у банкнотама. Ова сума нота покривена је дакле дугом државе банци инглеској и порасла је до на 15 мил. За толику суму сме банка увек пустити металом непокривених нота у обрт. Али свака емисија преко ове границе мора у пуној мери бити покривена металом т. ј. сваку даљу ноту мора банкарски одељак купити златом (само $\frac{1}{4}$ сребром) од новчаничног одељка⁽¹⁾. За све остале банке скупа утврђена је Шидовим актом емисија на 8 мил. ф. стер. Од свију приватних банака на акције најбоље дотле напредоваху шотске банке, чији се успешан рад и данас још често наводи у прилог слободне емисије, али се при томе увек заборавља напоменути, да је по тадашњем закону о удеоичким друштвима постојала неограничена одговорност акционара (све до год. 1867.) и да се ова широка одговорност целокупном имовином у току чигава два века показала код њих као врло корисна гаранција. Емисија шотских банака би ограничена

(1) Метална залога лежи у подруму банке и то или у барама или у искованом повцу у касама. Ту се ноте штампају, нумеришу и у нарочите књиге заводе; враћене ноте замењују се увек новима и чувају се неко време ради јаке контроле, па се онда редом по годинама спаљују. Злато, које приватни доносе, може се на захтев претопити, испитати и одмерити. Поред депозитног подрума за метале лежи банкотно одељење, где се ноте класификоване чувају под два кључа у рукама разних чиновника. Тако се у овим добрим просторијама банке врше фактички сви дневни преноси вредности из једног одељка у други. Државна ковница кује за банку новац бадава. Свако плаћање преко 40 шилинга мора се вршити у злату, јер у Инглеској све од 1819. г. постоји важеће злата. В. Теллкарф у прилогу Мак-Кулокова дела стр. 291., где о својој посети инглеске банке прича, како му чиновници дадоше у руке пакет од 3 мил. ф. колико тек. вели, да могу причати, како сам једном у животу толику суму новца у рукама имао!

на 3,087.200 ф.; свака нота преко ове суме мора бити покривена металом. Шотске банке поред есконтовања меница, ефеката и отварања кредита по текућим рачунима, улажу своје капитале и у јавне сигурне папире од вредности и тргују са њима; због веће сигурности оне обично не обнављају нити продужују менице. Поглавита им је добит у томе, што узимљу менице и ефекте, који интереса носе а за то у размену дају банкноте, на које са своје стране никакав интерес не плаћају. Шта више шотске банке примају омање улоге на штедионичке књижице и плаћају на њих обично 2—3% интереса па после дају тај новац по виши интерес другима по послугу. Људима привредницима оне отварају и личан кредит са јемцима до извесних сума. На тај начин оне су одомаћиле у народу штедљивост и узајамно помагање; оне су школа штедње и извор помоћи свакоме радноме човеку. Тако су шотске банке, као што Телкампф вели, постале у правој смислу речи кредитни резервоар, у које се сусичу уштећевине целе земље⁽¹⁾. Овај стари благодетни систем шотских банака пренесен је касније и у Инглеску и тако се овај обичај улагања свију приватних новчаних тековина код банака одомаћно и развио у тој мери, да данас нема земље, у којој се толико банкама поверава, колико у Инглеској. Улагање депозита — и са њима у вези отварање текућих рачуна и најјевтинији начин плаћања упутницама или чековима — развило се данас тако јако да чак смањује употребу и самих банкнота; остављачи (депоненти) налазе у томе толико својих користи и рачуна, да своје оставе или под врло мален или баш и никакав интерес банкама дају; ово је последње готово правило у инглеској банци⁽²⁾. Све

(1) Телкампф у Маг-Кулока стр. 299.

(2) Број остава у инглеској банци, и ако она на њих интерес не плаћа, креће се обично око половине суме нота у обрт, а понекад је и прстиже.

земаљске банке суетичу се најзад са кредитима својим у великој енглеској банци, у којој је данас концентрисан кредит целог енглеског народа. И то је дело Пилова акта, коме је главни смер сасредсређење новчаничне баначне радње у једној земаљској банци; али у вези с тиме постигнуто је уједно и то, да су данас све друге банке зависне од кредита енглеске народне банке; цела је земља постала у неку руку клијенат њезин; она располаже земаљским капиталима. Али ова централизација, колико је корисна са гледишта прибирања и организовања кредита земаљског, толико је опет с друге стране постала данас и опасна, јер при најмањем поремећају кредита енглеске банке одмах је цела земља у опасности да са њом заједно посрне. Цела ова пирамидална кредитна грађевина изврнула се и врх пирамиде постао је данас базис, на коме она почива.

По Пилову акту само банкноте енглеске банке имају законити курс раван пуноважном златном новцу; оне су само признато законито средство плаћања (*legal tender*), што је у ствари дакле само једна блажија форма насилног курса према нотама осталих банака⁽¹⁾ и с тога остале земаљске банке слабо се више и користе дозвољеном им ограниченом емисијом, већ се у свима пословима својим служе махом нотама енглеске банке. Цела тенденција овог знаменитог акта управљена је у крајњој линији на монополисање емисије у рукама ингл. банке, јер њиме се одређује, да чим која земаљска новчанична банка једном само обустави исплаћивање нота својих, одмах губи право на даљу емисију, и од њеног дотадашњег права емисије $\frac{2}{3}$ прелази у наслеђе ингл. банке, које ова може покрити јавним папирима од вредности; никакве нове новчаничне банке не могу се више у земљи оснивати а ако се дотадашње две банке у једну споје, њихова

(1) E. Seyd: Banknotenwesen, стр. 7.

права емисије не сабирају се, већ спојене могу само исто онолико банкнота издавати, колико је пређе једна посебнице издавала. Банке, које немају више од шест удеошчара, губе право емисије чим тај број порасте; сваки онај банкар или банка, која би утврђену јој границу издавања прекорачила, плаћа целу суму вишка глобе и т. д. — све ове и овакве одредбе Пилова акта смерају, као што већ напред рекосмо, на монополисање емисије у рукама енглеске банке, као што се то већ у велике у пракци и изводи.

Ма колико да је овај енглески систем државног ограничења — контингентирања — и монополисања емисије претераном строгошћу својом а уз то и сувише самовољним распоредом емисије укочио кретање послова банчних, те се у неколико критичних момената у примени као недовољан показао — тако н. пр. у кризама 1847, 1857 и 1866⁽¹⁾, кад се важење Пилова акта морало обустављати и публици баш јачом емисијом у помоћ притицати — ипак је он до данас већ тако срастао са целим економним живљем енглеским, да је, као што најбољи познавалац енгл. баначних прилика Беџот тврди, и тешко и опасно сада напрасно од њега одступити⁽²⁾. Ако овим актом није баш постигнута једна половина циља, да се банка сачува од криза а публика од штета, а оно је извесно постигнута друга и претежнија половина, а то је осигурање земаљске металне новчане циркулације, чиме су одклоњене пређашње штете, које је земља трпела од поремећаја валуте и најзад од тога доба енглеска банка није више ни долазила у онако критичан по-

(1) Тада је банкнотни одељак спадао на 1,994,000, 1,462,000 и 3,000,000 ф. стерл.

(2) У Енглеској влада потпун систем баначне централизације т. ј. једне резерве за сву земљу, систем опасан, али тако природен, да га је више тешко и опасно мењати, јер, као што примећује Беџот, кредит се може стегнути али никад никаквим законом октројисати. *В а г е њ о т*: *Lombardstreet*, стр. 36—37.

ложај, у какав је н. пр. запала 1839. год. под системом слободне емисије, кад оно остаде готово без сваке металне залогe и кад ју је од коначног банкротства спасао само зајам у француске банке.

Шлов акт утврдио је дакле целокупну циркулацију новчаница свију инглеских банака на 22 мил. ф. ст. Међу тим, као што се види, ипак није хтео напрасно да прекине са старим системом слободе и зато је и задржао оне, које су се већ затекле, али је оснивање нових банака забрањено а при растурању или спајању старих банака њихово право емисије пренео на ингл. банку, а предвидео је и драговољно уступање ако се само погоде — једном речју све је то тако било удешено, како би се најзад понајлак сва емисија прикупила и монополисала у једној великој народној банци. Док је овим актом за ингл. банку утврђен систем делимичног покривања, дотле је на остале земаљске банке, којих и данас још има око 170, примењена сасвим друга метода покривања, тако звана метода максималне емисије, јер је њима законом општа крајња граница емисије одређена. Разуме се да су остале баначне радње, сем права емисије, остављене на слободу, наравно под ограничењима закона о удеоничким друштвима. Минимална граница емисије ингл. банке од 14 мил. порасла је наслеђивањем до 1864 год. на 14,650.000 ф. а данас је она већ достигла цифру од 15,750.000 ф. ст. Свака емисија преко ове границе мора дакле бити покривена металом. Питање је сад, колика је у томе гаранција? Према оваквој одредби Шлова акта кад би банка инглеска имала данас случајно само 5 мил. металне готовине она би имала права да изда 20 мил. банкнота, дакле би у томе случају $\frac{1}{4}$ емисије била покривена металном залогом; кад би јој пак готовина порасла на 10 мил. она би смела издати за 25 мил. банкнота, за 20 мил. готовине: 35, а за 30: 45 мил. нота, у коме би случају олет $\frac{2}{3}$ емисије било

покривено металом и т. д. Дакле што већа готовина тим све повољнија сразмера покривања и обратно што мања готовина тим све већа несразмера издавања, тако да док би рецимо за 1 мил. готовине она смела издати преко 16 мил. банкнота, у коме случају ни $\frac{1}{16}$ не би била покривена, докле би за 60 мил. готовине могла издати свега само 75 мил. нота, у коме би случају опет пуних $\frac{4}{5}$ било покривено! Из тога се види да су у овако строго изведеном систему делимичног покривања мене у односу између готовине и обрта банкнота још теже и осетлије по што је то и код самог сразмерног покривања случај. Према њему се далеко успешнија показала онаква слобода кретања, каква је по ограниченом banking-principle-у остављена француској банци.

Па ипак у пракци енглеска банка више управља своју емисију према стању меничног курса и обуздава је или шири дизањем или спуштањем дисконта. Средња потреба циркулације банкнота у Инглеској креће се обично између 20—25 мил. ф. стерл. Највећа опасност лежи у томе, што банци увек преостаје вишак у нотама од 10—15 мил., који она зарад веће добити гледа и по нижи интерес да пласира, услед чега дисконт често пада за $1-1\frac{1}{2}\%$ испод савременог интереса француске или немачке нар. банке, те тиме проузрокује јаче скокове. Тај вишак, који банци у банкнотама лежећив преостаје, називљу Инглези чудновато „резервом“ — док је у ствари само метална готовина резерва — и по њој се обично у првој линији одређује висина банчног дисконта. Ако је та новчанична quasi-резерва 9 мил. дисконт је, рецимо, 4% , а ако резерва скочи, онда интерес пада на $3\frac{1}{2}\%$ — $2\frac{1}{2}\%$, а кад резерва пада, дисконт се пење на 5% и тако даље до крајних граница, кад те тако зване резерве већ нестаје и кад би банка сваку даљу суму емисије морала у пуној мери покривати златом, а ту границу бележи обично дисконт од

10%. Тако је најнижи интерес увек узрок највишем, јер низак интерес извлачи метал тако да кад је н. пр. у Инглеској дисконт 2—2 $\frac{1}{2}$ % а у Француској у исти мах 3 $\frac{1}{2}$ —4% онда металан новац одлази у Француску и услед тога одлива и у земљи и у каси банчној ингл. банка налази се у скоро принуђена да интерес изнад францускога диже, како би метал повратила.

Ово су та два како у начелу тако и у пракци новчаничних банака данас најважнија различна система залогe — сразмерни и делимични. Из њих је комбиновањем и извесним допунама у пракци других новчаничних банака поникло још неколико особенних система, али се сви они ближом анализом дају свести на ове две основне методе покривања⁽¹⁾. Тако је комбиновањем ова два система постао трећи мешовит начин обезбеђења, који Џевонс називље методом еластичне границе емисије, а који се састоји у томе, што се истина одређује граница емисије непокривених нота али не баш тако строго обележена, као што је у Инглеској, а ипак се под извесним теретима (дажбинама) издавачу дозвољава, да у приликама ванредних потреба може и више непокривених нота у обрт пустити. Овај мешовити систем усвојен је законом од 1875. год. у Немачкој. Њиме се максимална цифра емисије златом непокривених нота за сву Германiju утврђује на 385 милијуна марака⁽²⁾, која

(1) Све бивше и садање разне методе покривања изложио је посебице Ст. Џевонс у своме напред већ поменутом делу стр. 177—192.

(2) Од тога је осталим земаљским банкама дозвољено издати на 130 мил. марака (42 $\frac{1}{2}$ мил. талпра); царевичка банка (Deutsche Reichsbank) сме пак издати непокривених нота до 250 мил. марака са 1% порезе а свака емисија преко ове границе порезује се са 5%.

Е. Сајд према фактичкој циркулацији рачуна, да немачка банка само на 25% непокривених нота право има, док инглеска на 60%. E. Seyd: „Die innere Kontingentirung der Banknoten“, стр. 41.

се не сме прећи без пуног металног покривања сваке даље емисије. Довде је дакле усвојен британски систем делимичног покривања према приближно одређеној потреби земље и њезине моћи одржања банкнотне циркулације. Али пошто се практиком у самој енглеској банци показало, да се Плов акт чешће морао обустављати и у невољи шира емисија дозвољавати, то је немачко законодавство дозволило да новчаничне банке могу и преко ове границе златом непокривених нота издати, али уз државну порезу од 5% за сваки вишак емисије. Овом уставом отежава се истина с једне стране поплава земље банкнотама, али се с друге стране хоће ипак да остави могућности, да се у временима новчаних криза ипак банке могу послужити јачом емисијом⁽¹⁾. У сваком пак случају, одређује се најзад, да трећина целокупне емисије мора бити покривена металом а две трећине сигурним портфељом (меницама од 92 дана) — ова одредба задржана је дакле омет из система сразмерног покривања. Стенли Џевонс налази да је овај мешовит систем понајбољи⁽²⁾. Међу тим он се још није довољно ни опробао, па ипак се слободно може рећи, да је већ по томе непогодан,

(1) Пре закона од 1875. год. било је у Немачкој поред пруске банке још 32 банке са правом емисије. Овим пак законом претворена је пруска банка у немачку царевинску банку (Deutsche Reichsbank), којом управља „Kuratorium“ под председништвом државног канцелара. Она има данас 230 својих контора. Циркулација њених банкнота вретала се 1882 г. између 669—841 мил. марака; метална залога износаше у средњу руку 70% а са државним папирима 80%. (У фебруару ове год. беше нота у обрту: 664,950.000 мар. а благајна износаше: 578,456.000 мар.). Међу тим имаде још и државног папирног новца, који се на првим државним касама прима. Истим законом одређује се још даље да приватне банке (Privat-Notenbanken) смеју у опште издавати нота само за половину улаћених капитала и резервних фондова. Број земаљских новчаних банака ипак је данас на 17 тако да их са царевинском банком има сада свега 18. Најмање су банкноте од 100 марака и немају ни легалног ни насилног курса.

(2) St. Jevons, стр. 184—5.

што баш у временима новчанпх оскудица, кад је банка позвана да привредноме свету у помоћ притече, у место да олакша, покупује давање кредита том државном порезом од 5% и тиме у опште отежава рад банака.

Најоригиналнији је данас амерички систем гаранције, први пут уведен у Њу-Јорку законом од 1838. год. а решењем конгреса у току 1863—4. проширен на све савезне државе. Нигде се слобода емисије, остављена свима земаљским банкама по строгом схватању крајњих присталца banking-начела, није тако јасно обелоданила као неумесна и по земљу штетна као баш у самој Америци. Под том слободом беше у Сев. Америци 1811 год: 88 банака, 1816 већ 246; 1820: 307; 1830: 328 а 1838: 677! 1839. год. 959 банака од једном обустављају исплату банкнота својих. Поред свеколике толико хваљене конкуренције њихове дисконт се нео као никада и нигде у Јевропи (до на 20—50 и 100%). У Америци као новој и још слабо насељеној и обделаној земљи требало је привредноме свету јавних новчаних капитала и банке се пожурише да му их у папиру даду!

По закону о банкама од 1863. год. (National currency act), акту о организацији њиховој од 1864. год. и накнадним допунама и изменама од 1870. 1874. и 1875. год. остављена је истина и даље слобода оснивања новчаничних банака. — 1883. беше их на 3000 — али под овим условима: све америчке банке, па биле оне тако зване народне или државне (National или State-Banks) т. ј. потнадале оне под опште савезно или посебно државно законодавство, дужне су полагати у нарочити централни биро благајне савезних држава као залогу јавне државне папире од вредности и то у толикој мери, да циркулација њихових банкнота никад не сме прећи 90% течајне вредности ове залоге у ефектима и то само онда, ако су ти папири котирани at par,

јер вредност њихова преко парџа никад се по закону не узимље у рачун, а ако би опет у курсу испод парџа пали, онда су банке дужне депоновати у главну државну благајну накнаду за мањак курсне вредности испод номиналне, било опет у државним папирима било у законитом новцу. Чим која банка не би више хтела или боље рећи могла да своју банкноту на захтев замени монетом, тражилац се одмах обраћа државном контролору, који с места даљи рад банке обуставља и продајом њених код њега заложених папира исплаћује имаоце банкнота њезиних. Државни контролор ове тако зване народне новчане циркулације, кога увек на пет година поставља председник савезних држава, издаје банкама у размену за 90% заложених јавних облигација бланкете банкнота, које држава за све банке једнообразно израђује и то већ укњижене, нумерисане и оверене (а банке после на њих своје жигове ударају); контролор бди над извршењем свију законских прописа, који су у опште веома строги; тако н. пр. мора у свакој новчаничној банци бити бар пет удео-оничара-оснивача са капиталом од најмање 50.000 долара за вароши испод 6000 становника; за вароши до 50.000 становника тражи се капитал од најмање 100.000 а за вароши преко 50.000 душа 200.000 долара, и то 30% мора се одмах при упису уплатити а остатак све по 10% од два до два месеца. Капитал народних банака мора бити подељен у акције од 100 долара, које гласе на име, а акционари су одговорни дуплом сумом вредности уплаћених акција; ни једна банка не сме властите акције куповати; нове акције не могу се издавати док се старе потпуно не уплате и у опште капитал се не сме умножавати без одобрења контролора, који му границе одређује. Банке морају пре сваке исплате дивиденде уносити у резервни фонд (*surplus fund*) десетину чисте семестралне добити, све докле док тај фонд не достигне петину друштвеног

капитала⁽¹⁾. Целокупна сума банкотног циркулације за све савезне државе била је актом од 1864. утврђена на 300 милијуна долара, 1870. проширена на 354 мил. долара (за сваку нову банку 500.000 дол.) а актом од 1875. ова граница би најзад сасвим уклоњена. Међу тим Сев. Америка је за време грађанског рата у невољи издала и огромну суму државног папирног новца (United states legal tender notes) — за 450 милијуна долара — а и уплаћивање банкнота беше обустављено, јер банке позајмише држави 150 мил. дол. својих капитала. Услед тога земаљска валута беше јако поремећена; плаћаху се огромне ажије злату на велику штету и народне привреде и државних финансија, што је трајало све до коњаца 1878. год., када је уплаћивање папирног новца на државним касама успостављено⁽²⁾. С тога што се махом у банкнотама замењује извучени папирни новац, контролор циркулације издаје их у комадима од 1, 2, 3, 4, 5, 10, 20, 50, 100, 500 и 1000 долара⁽³⁾.

(1) Поред њега постоји још један резервни фонд, који је састављен из неподељених сума (Undivided profits — Undivided funds).

(2) Овај преглед сам најјасније показује штетне последице у ажији од јаке папирне циркулације :

Било је у Сев. Америци :

К А Д	СВЕГА КОЈЕ БАНКНОТА КОЈЕ ПАПИРНОГ НОВЦА У ОБРТУ ДОЛАРА :	ЦЕНА 100 ДОЛАРА ЗЛАТА ЗА ПАПИР :	ЦЕНА 100 ДОЛАРА ПАПИРА ЗА ЗЛАТО :
1-ог Јануара 1866. . . .	750,820.000	144·50	69·20
1-ог Јануара 1868. . . .	687,504.000	133·25	75·04
1-ог Јануара 1870. . . .	695,780.000	120·00	83·33
1-ог Јануара 1872. . . .	726,826.000	109·50	91·32
1-ог Јануара 1876. . . .	762,523.000	112·75	88·69
1-ог Јануара 1878. . . .	689,500.000	102·87	97·21
1-ог Јануара 1879. . . .	686,643.000	100·00	100·00

L é o n S a u : Dictionnaire des finances, стр. 334.

(3) У Америци беше крајем 1882: 2269 народних банака са капиталом од две милијарде и циркулацијом од 112 милијарди долара. — Коњцем 1883. беше на 3000 новчаничких банака (2501 тако званих »народних« а 788. државних).

Овај особени амерички систем покривања папирне циркулације, који је са научне стране нарочито заступао Конди-Раге⁽¹⁾, а Јевропи препоручивао Мишел Шевалије, најповољнији је у првој линији по кредит државни, јер су банке принуђене да за залогу купују папире државнога дуга, који услед тога јако у цени скачу. С тога је готово оправдана реч Курсела-Сенеја, који овај систем називље у новчешем државнога дуга. Већ је мање повољан овај систем по имаоце банкнота, ма колико да на први поглед изгледа, да је публика вазда обезбеђена, јер папир од вредности никад нису и не могу бити исто што и метална залога; при напрасној продаји у већој количини они падају у цени а у кризама тешко се у опште продају и онда се опет мора да прибегава насилноме курсу. Гаранција се дакле најзад своди на то, што имаоци банкнота постају у самој ствари повериоци државни. Са тога гледишта су америчке банкноте у неку руку папиран новац, који банке у корист државе издају⁽²⁾. У ствари највећа гаранција овог начина покривања лежи у добро уређеним финансијским приликама америчким — у брзом потирању дуга, вишку у буџету и све лакшој порези услед децентрализације и незнатних издатака на флоту и војску — ; и зато овај систем може само у Америци остати и бити од успеха, — у јевропским финансијским неприликама он би био од врло несретних последица. Најнеповољнији је пак у случају кризе овај систем по саме акционаре и депоненте банчине, који у случају пада могу све своје да изгубе⁽³⁾.

(1) Condry-Raguet: Traité des banques et de la circulation. trad. de Lemaitre.

(2) У место јединства у издавању и руковању, амерички систем ствара јединство банкнота по облику. W o l o w s k i: La question des banques, стр. 398.

(3) Банке падаше свога рачуна поглавито у томе, што на заложене папире вуку интерес, док на издате банкноте никакав интерес не плаћају.

Ова америчка метода пуне залогe у папирима од вредности (државним обавезницама, рентама, благајничким записима и у опште на новчаној пијаци признатим јавним артијама) по карактеру своме у многоме је сродна са старом идејом залогe у непокретном имању⁽¹⁾, која је често изнашана и заступана, но која је у примени увек издавала, јер напрасна продаја многих непокретних добара исто је тако опасна као и реалновање папира. Тако Лоовој банци нису помогла сваколика ни њена ни државна добра, па и каснији покушај гарантовања асигната у конфискованим добрима за време револуције довео је Француску државном банкротству. Сви они, којима се овакве залогe још и данас чине сигурне, заборављају на битни карактер банкнота, по коме оне нису ништа друго до воранат, упутница, по којој доносилац њезин у свако доба има право да у банке затражи и од ње добије ону количину пуноважног новца, која је на њојзи назначена. Они заборављају даље, да се, чим је услед чега то било металан новац у земљи ређи, одмах од банке тражи замена нота звечећим новцем.

У начелу амерички систем по природи својој с друге стране подобан је опет и оној старој методи пуне металне залогe, где су све ноте биле металом покривене, онако, као што то н. пр. беше са депозитним записима у старих жиро-банака талијанских република, вароши Амстердама и Хамбурга, и као што то екстремни противници сваке емисије непокривених нота и данас још захтевају. А било их је, који су тражили опет извесан минимум залогe т. ј. да се издавачу банкнота нареди, да под свима приликама мора имати извесну најмању количину залогe у новцу

(1) Првим Њу-Јоршким баначним законом од 1838. примана су у залогу за банкноте и урађена непокретна добра до половине вредности њихове (зграде нису се узимале у рачун).

или барама; међу тим за овакав минимум није ни мислити, да би у случају кризе према различној емисији могао бити довољан да одговори напрасним тражбинама публике.

О оним даљим више насилним средствима за одржање папира као заменика новцу у саобраћају, као што је примање у порези или обећање исплате по извесном року или по постигнућу извесних државних цели или подuzeћа (као што то беше н. пр. случај са Кошутовим нотама) нећемо овде ни да говоримо, јер то нису више банкноте, — новчанице по кредиту већ новчанице по силп, — папиран новац. Чим се силом државне власти публици наређује, да ноте по номинално назначеној вредности њиховој у плаћањима ма и привремено пуноважно прима, од тога тренутка оне не носе више карактер банкнота, па ма колико оне то по имену биле.

Ево ово су и овакви су данашњи и у теорији и у пракци заступљени системи ограничења емисије банкнота. Неограничену слободу издавања, коју би имале све приватне банке и банкарски земаљски а без икаква прописа о издавању и покривању — *banking principle pur et simple* — такву слободу данас једва ли икоји од увиђавнијих економиста и тражи. Сувремени важнији заступници *banking*-начела противни су, као и Тук, само строгим ограничењима и делимичног и сразмерног покривања и сведе у самој ствари своје захтеве на ширу слободу кретања, коју би емисијоним банкама ваљало оставити, али ипак зато, како веће гаранције тако и бољег управљања ради, махом траже тако звано јединство емисије т. ј. ограничење права издавања нота на један земаљски завод. На захтеве присталица неограничене слободе емисије, као што су Курсел-Сенеј, Ад. Вагнер, Мишел Шевалије и др., Воловски лепо примећује: нека нам опросте господа што им морамо приметити, да право издавања новца није никакво природно право чо-

веково, већ једна појава развијеног привредног живота у културних народа⁽¹⁾.

Начело ограничења права емисије на један завод, али без скучених граница у самој количини издавања, под редовним приликама примењено је у француској банци и показало се до данас као најуспешније,⁽²⁾ јер нема примера друге банке, која би поред тако јако проширене делатности своје вазда у стању била да свој кредит под толњим тежким приликама тако успешно очува. Држава води строг надзор над радом банчиним и може вазда, кад год то за добро нађе, ограничити количину емисије, а обична усвојена и призната практика од стране саме управе француске банке састоји се у начелу: да вазда количина нота у обрту мора бити покривена готовином и лисницом. Већ из овога се види, да се француска банка креће слободније но икоја друга емисијона банка и да она увек може да свој рад прилагоди свагдашњим економним и политичким приликама, као што је то до данас увек са лепшим успехом и чинила; али из овога се већ тако исто види и то, да она никако не почива на широкој основи неограничене слободе издавања, као што то неки браниоци banking-начела у прилог обране учења свога погрешно за пример узимљу, већ на против на систему монополисања емисије на један земаљски завод са према приликама ширим или ужим правом емисије (Bankpolitik vom Fall zu Fall назвали би ово политичари). Одлика овога система лежи у већој слободи кретања и могућности прилагођавања баначног рада према измени при-

(1) Wolowski: La question des banques, стр. 14.

(2) Волоски лепо објашњује на самом примеру Француске колика је корист од јединства у емисији. До 1846. банкноте окружних банака циркулисале су само у границама дотичних округа — свега 1816. у 363 милијуна динара. Данас пак банкноте француске банке превазилазе цифру од илјаде милијуна. (Стр. 32). Кад овога начела не би било, ваљало би га створити, вели Волоски (стр. 34).

лика, али највећа залога успеха његова лежи у самој увиђавности и патриотизму оних, који рукују судбином банке, како на управи њезиној тако и на врми државној. У потврду овога што рекосмо да наведемо само неколике важније моменте из живота француске банке. Не треба заборавити, да је након лома Лоове банке једва једном под егидом првота консула републике 1800 год. основана „Banque de France“ као анонимно друштво са капиталом од 30 мил. динара, подељеним у 30.000 удеоница од по 1000 динара и правом емисије али под условом да сума банкнота у обрту никад не превазиђе суму готовине и меничног портфеља. Већ 1803. год. услед наступеле кризе француска банка добија искључиво право издавања нота а капитал јој се подиже на 45 мил. Услед зајмова учњених држави готовина вена спада 1805. год. на 782.000 д. док у обрту беше 63 милијуна банчаних билета и 10 мил. обавеза по текућим рачунима. Криза, која је услед тога наступила, даде повода изменама у преустројству од године 1806., по којима се капитал подиже на 90 мил., поставља гувернер (са два вице-гувернера) са правом veto-а и наређује, да од 15 чланова управног одбора тројица морају бити финансисти, петорица трговци и индустријалци а остала седморица могу се слободно бирати из ма ког другог реда људи. Закон од 1808. год. утврђује банчине статуте израђене у овоме смислу и наређује оснивање филијала. (Тада се подигоше филијали у Лијону, Руану, 1810. год. у Лпљу, али се у скоро и затворише). Под ресторацијом куњала је и народна банка но ипак је умела одржати се у кризи, која наступи са револуцијом од 1830. год. У току од 1841.—1848. би подигнуто 15 контоара а законом од 1848. и осталих 9 приватних окружних банака претворише се у банчине филијале, чиме је капитал банчани подигнут па 91,250.000 дин. (подељен у 91.250 акција од 1000 фр.) Револуција и криза од

1848. г. укочише рад свију кредитних завода и банка француска затражи и доби од привремене владе насилан курс нота њених. Све до 1848. год. најмања банкнота беше од 200 фр. а тада се обори на 100, али се у исти мах банка законом обавезује да у будуће свој биланс недељно објављује и утврђује јој се граница емисије на 452 мил. дин.; идуће 1849. год. диже се ова граница на 525. мил. а већ 1850. уклађу се и насилан курс и постављена граница емисије. Међу тим банка је већ концем 1848. год. и поред законом насиланог курса сама отпочела исплаћивати своје банкноте звечећим новцем, тако да је насилан курс већ тада фактички престао. Сад долази читав низ државних зајмова због кримског рата и неродних година но банка се ипак са успехом одржала на висини позива свога. Привилегија, која би 1867. г. истеkla, продужује се већ 1857. све до год. 1897. и удваја се капитал банчин издавањем нових 91.250 акција; у исти мах банкнота се спушта на 50 фр. 1865. год. обраћа се Француска целом образованом свету са практички постављеним питањима о устројству и раду банака и прикупљени резултати свију разних поднесених мишљења беху врло важан материјал за студију баначног пословања⁽¹⁾. У по Француску тешкој и несрећној 1870. год. влада и против воље банчине уведе одмах насилан курс; банкнота се обори на 25 дин. и утврди максимум емисије на 1800. мил. дин. а у скоро за тим диже се на 2400 мил. а банкнота спушта на 20 дин. Банка даје држави у невољи зајам од 860 мил. д., који је држава до краја 1877. поступно одплатила, а за време комуне пропада јој преко 7 мил. 1871. год. граница емисије диже се на 2800 мил. и уводе се банкноте од 5 и 10 дивара. 1871. банка имађаше 700 милијуна готовине и

(1) Резултате ових испитивања в. у Мах Wirth-a: Bankwesen: „Französische Bank Enquete“. Сгр. 101—207.

2800 мил. нота у обрту а у 1874. већ 1350 према 2500. 1872. подиже се граница емисије на 3200 мил.; међу тим метална готовина балчина, која концем 1871. беше спала на 500 мил. подиже се већ 1874. на преко 1 милијарду а 1877. г. пређе две милијарде динара. Поред свију неприлика и датог јој насилног курса банка и опет већ у току 1873. год. почиње исплаћивати своје банкноте и то прво у сребрним комадима од 5 динара као пуноважном сребрном новцу земаљском а од 1874. и златом. Међу тим не треба заборавити да је за то време у току од три године Француска исплатила саме ратне одштете пет милијарди дин. у злату. Насилан курс укинут је званично тек 1. Јануара 1878. али у самој ствари он није постојао већ од 1873. год. кад га је увиђавна и некористољубива управа банчина усред највећих економно-финансијских невоља сама укинула, знајући врло добро колико се тиме подиже кредит банкнота и унапређује рад банчин. По закону од 1884. год. утврђује се максимум емисије на 3500 мил. дин.; француска банка има данас по унутрашњости 94 својих филијала и агенција (Succursales de la Banque de France) (1), а циркулација металом непокривених нота креће се у средњу руку око 1 милијарде динара. Обрт нота од 50 фр. и данас је још веома ограничен, јер сама банка чини врло незнатну употребу од права издавања мањих банкнота (2). Кад дисконт пређе 6%, сав вишак прихода, који отуда долази, мора чини у резервни фонд.

Само два пута се дакле уводио насилан курс — 1847. и 1870. — и оба пута га је сама банка пре државе сво-

(1) Brachelli: „Die Staaten Europa's“. Brünn. 1883. стр. 261.

(2) По билансу француске банке крајем 1883. г. она је имала нота у циркулацији 2946 мил. и дуговала је по текућим рачунима 605, свега = 3551 мил. Готовина јој пак износаше у металној залози 1963 мил., у рентама и резерви 424 мил. свега = 2187 мил. Остатак у 1364 мил. покривен је сигурном ливницом. (L. Say: Dictionnaire

јим увиђавним радом и пожртвовањем укидала. Она пролази срећно најтеже и најкритичније године (1830. 1848. 1852. и 1870—1). Поред јаке продуктивне снаге народне Француска располаже и релативно најјачом металном циркулацијом, јер јој се циркулација злата рачуна на 4000 а сребра на 3100 мил. динара. Од 1857. год. француска банка стално се утврђује и напредује у раду своје, док је инглеска банка под лакшим или бар мирнијим политичким приликама била подложна тешким превратима. У француској банци дисконтат је далеко сталнији, никад не скаче онолико и онако често као у Инглеској⁽¹⁾. Инглеска банка само једном — 1871 — достиже готовину злата од 27 милијуна ф. стерл. а обично варира између 6 и 26 мил., просечно пак стоји на 16., док француска банка имађаше 1870: 51 мил. ф. стерл. 1874. дакле после свију претрпљених ратних штета олет то-

des finances, стр 309). Однос банкнота према готовини у току ове 1885. године мењао се овако :

26. Фебруара	70: 31.
5. Марта	69: 91.
12. Марта	70: 49.

(1) За време од Септембра 1814. па до конца 1873. дакле за 1529 недеља било је :

У ИНГЛЕСКОЈ БАНЦИ:		А У ФРАНЦУСКОЈ БАНЦИ	
НЕДЕЉА:	СА ИНТЕРЕСОМ:	НЕДЕЉА:	СА ИНТЕРЕСОМ:
134	2 ⁰ / ₁₀₀	0	2 ⁰ / ₁₀₀
364	3 ⁰ / ₁₀₀	172	3 ⁰ / ₁₀₀
162	4 ⁰ / ₁₀₀	262	5 ⁰ / ₁₀₀
153	5 ⁰ / ₁₀₀	42	7 ⁰ / ₁₀₀
46	7 ⁰ / ₁₀₀	5	8 ⁰ / ₁₀₀
41	8 ⁰ / ₁₀₀	2	9 ⁰ / ₁₀₀
13	9 ⁰ / ₁₀₀	0	10 ⁰ / ₁₀₀
21	10 ⁰ / ₁₀₀		

E. Seyd: Banknotenwesen, стр. 53.

У току сваких просечних 10 година онако исто периодично као и појава криза, и наравно у вези са њима, скаче и дисконтат из крајности у крајност — од 2⁰/₁₀₀ на 10⁰/₁₀₀, после сваког јачег прилива метала у напрасан одлив. Најмање је тому крив континентат

лико исто а пруска: 36 мил. ⁽¹⁾. Све од 1845 па до 1864. инглеска банка није осетно унапредила ни проширила рад свој, шта више опадала је и тек од 1864 на овоме почиње се дизати али олет ни близу у сразмери са огромним економним напретком, који је за то време постигнут. Доб је 1845. год. загранични обрт Инглеске износио 161·6 мил. ф. стерл. а 1872: 669·2, дотле је обрт банкнота порастао само од 21·1 на 25·2 мил., метална готовина банке од 15 на 22·5., а депозити од 17·5 на 31 мил. ф. ст. Док се дакле трговински обрт упеторостручно дотле је круг радње банчине једва нешто мало проширен ⁽²⁾. Сајд даље константује подацима да од целе огромне суме есконтовања — за 300 до 350 мил. ф. ст. самих меница и то у самом Лондону на 250 мил. — најмањи део пада у круг рада инглеске банке ⁽³⁾. Отуда и мала дивиденда, која се обично креће између 7 и 11% — средином 9% док је у других банака далеко већа. На основу свега овога Сајд долази најзад до тога закључка, да је „стална емисија од 15 мил. ф. стерл. непокривених банкнота једни узрок овога застоја у раду инглеске банке“ ⁽⁴⁾. Чешће су и са више страна чињени предлози, да банка ингл. почне плаћати интерес на оставе (депозите), али се увек са стране банчине на то овако одговарало: зашто да плаћамо интересе на де-

са његовим новчаним тражбинама, чиме Инглези често хоће да оправдају ове појаве, већ тому дубљи узрок лежи у самом систему делимичног покривања. E. Seyd. Стр. 59.

(1) E. Seyd, стр. 58.

(2) E. Sa y d: Banknotenwesen, стр. 65, где је изложен тачан преглед радова банчине упоређен са унапређењем трговине и развијањем депозитовања у осталих банака (све од 1845—1872).

(3) E. Seyd, стр. 66.

(4) E. Seyd, стр. 73. И зато предлаже да се садашњи минимум емисије од 15 мил. ф. постави као крајња граница, дакле као максимум издавања и то је сва реформа Шилова акта, коју он са своје стране захтева. (Стр. 89—90).

позите, кад нам резерва у неупотребљеном новцу (читај банкнотама) бесплодна лежи? Ово су сасвим извртнути појмови о томе шта је залога или резерва (*encaisse métallique*) а шта дуг банчини, јер је ова резерва у лежећивим банкнотама прави *contradictio in adjecto*, кад се зна да резерва банкнота као дуга лежи у металној готовини банчиној и да њу не могу сачињавати ни непокретна имања ни у општје онакв вредности, које се не могу брзо и лако у новац да претворе. Сам Веџот, као данас признат најбољи познавалац ингл. банке (уредник „*Economist*“—а где јој редовно рад прати), у свом *Lombardstreet*-у увиђа и признаје ове заблуде, које леже у самом систему уређења банчиног, па ипак зато вели да га је опасно од једном мењати, јер је свет свикао и готово прирастао за њ. Веџот признаје да је цело његово дело само коментар овога факта. Али, додаје, „и кредит је мишљење, које се под извесним приликама створило и које се са меном тих прилика и само мења“⁽¹⁾. Ово је доиста несприродан и извештачен положај, јер прави банкарски рад треба да се рачуна тек од почетка рада са туђим капиталима, дакле депозитима; док банкар само својим новцем ради, дотле је он прост капиталиста и ништа више⁽²⁾. Веџот са своје стране препоручује као минимум металне резерве за инглеску банку у средњу руку суму од 10—11 $\frac{1}{2}$ мил. ф. ст.⁽³⁾, коју управа банчина, без каквав обзира на одредбе Пилова акта, треба увек у звечећој готовини да одржава.

Да оставимо ово поље излагања разних уређења баначних; оно је и сувише широко а једва ли је и потребно

(1) *Vagehot: Lombardstreet*. Стр. 167.

(2) *Vagehot*, стр. 10, Депозити инглеске банке прелазе 600 милијуна а депозити француске банке (без рачуна државне благајне) прелазе 450 милијуна дин. (1881).

(3) *Vagehot*, стр. 168—9.

губити се у историји банака и изношењу појединих особина њихових од споредног значаја, јер су све данашње јевропске новчаничне банке подигнуте мање више на њим основама, које напред изложисмо. Особен је по природи својој само амерички систем. Према томе А. Вагнер са гледишта разних метода покривања сасвим оправдано разликује свега три савремена разна система: 1) континенталан или систем сразмерног покривања; 2) британски или делимични; и 3) северо-амерички начин пуног покривања али у јавним папирима од вредности. Сва ова три система ми смо по суштини њиховој изложили и оценили их по значају њихову, и нигде ни у једноме ми не нађосмо оне неограничене слободе издавања, какву би браниоци баначног либерализма желели. Међу тим са гледишта питања да ли да се право емисије концентрише или да се расподела на више завода могли би разликовати опет три система баначног устројства: 1) амерички систем уступања права емисије подједнако свима земаљским банкама које на извесне опште услове пристану (по закону од 1882. год. примљен у Швајцарској); 2) француски систем једне привилеговане новчаничне банке под контролом или баш и непосредном управом државном, заступљен у Русији, Аустро-Угарској, Данској, Нидерландима, Белгији, Шпанији, Португалској, Србији, Румунији, Турској и Бугарској; и 3) енглески мешовит систем једне нарочито повлашћене нар. или државне банке поред извесног броја покрајинских банака, који је заступљен у Германији (18), Италији где поред нар. банке постоји још 6 новчаничних банака, Грчкој (две: народна и јонска) и Швајцарској где поред државне банке постоји још 29 новчаничних банака⁽¹⁾. Оволико о

(1) Ови разни системи покривања и емисије јављају се различно комбиновани. Тако н. пр. Аустро-Угарска банка по начину покривања припада номинално британском делимичном систему, а по устрој-

устројству банака; да приђемо сада ближе претресу оних услова, под којима се рад новчаничних банака може одица корисно по земљу да развије.

Прво и најважније питање, које се при установљавању новчаничних банака има пре свега да претресе и реши, јесте: колику папирну циркулацију може у средњу руку земља према њеној економној снази без штете да поднесе. Оно ваља да претходи питању о начину покривањ и о јединству емисије. Инглеска банка, поред свих мана у организацији њеној, ради ипак боље и сигурније од многих других начелно боље устројених банака у земљама слабије продуктивности — јер њу пре свега држи у кредиту продуктивна моћ инглеског народа. Као што већ знамо, кредит банкнота почива цигло на вери у свагдашњу моћ исплате реалним новцем и у том погледу банка је пре свега зависна од еко-

ству емисије францускоме систему јединства, јер има искључиво право емисије за сву земљу. Према последњем закону од Јуна 1878. данашња „Аустро-Угарска банка“ има право емисије непокривених нота до 200 мил. фор., преко које суме свака даља емисија мора потпуно покривена бити. За време кризе 1873. год. ово контингентовање морало се обусталити исто као и у Инглеској. Концем 1882. стање банке беше овако:

Обрт нота	368·6 мил. фор.
Метална готовина	193·7 » »
Обрт папирног новца	351·4 » »
Джија злата	17·10%
1884: нога у обрту	375·7 мил. фор.
Мет. готовине	205·3 » »
Дакле од контингента	170·3 » »

Најмања банкнота је од 10 ф.

Банка дакле издаје и папиран новац за рачун државни, што наравно много смета кредиту самих банкнота. С тога је банка још »провизорно«¹ разрешена од дужности, да њене ноте мора металом да исплаћује; док је овамо с друге стране законски под губитком привилегије обавезана да сваку издату ноту њену мора на главним касама у Бечу и Пешти на захтев публике у законитом земаљском новцу исплаћивати! (M. Wirth: Bankwesen, стр. 421 и 444). Зато што нема опасности за одлив метала, банка је била кадра да ди-

номног стања и положаја земље⁽¹⁾. Ако је земаљска привреда вејака, ако народ нема своје домаће индустрије, већ је подложен туђим индустријским пијацама, онда је и гранични трговачки биланс махом пасиван; земља пати од

сконат дуже времена на једној виспини одржи (4%). Од 1866—1882. метална готовина постојано расте; 1882 она износише 193,739.709-35 fl. од којих 114.5 мил. у сребру а 79 у злату. Дешава се по каткад да сребро према нотама под парижем стоји, али злато према паппру ужива стајну ажију од 16½—18½%. Према последњем пројекту о преустројству аустро-угарске банке она би се примакла карактеру немачке банке тиме, што би се увело: 1) покривање са 40% злата или сребра (поред досадашњег контингента од 200 мил. фор.) и 2) порезивање издатих банкнота преко 200 мил. са 4—5%. (Парламент не пристаје, да се металне менице — девизе на Лондон — рачунају у покривање). — Немачка царевинска банка мешовита је не само по начину покривања већ и по устројству њеном. Она је привилегована на акције основана земаљска банка а овамо администрација јој је у рукама државног чиновништва. — Шведска банка је чисто државни завод, чији основни капитал и сав приход припада држави, а законодавство и управа банке спада искључиво у власт народног представништва. — Данашња руска државна банка, основана 1860. год. примала је циркулацију кредитних билета државних у 704,900.000 рубаља од којих је само 92½ милјуна — 13% — било покривено металом. 1878. услед рата циркулација се подиже на 1.182,115.125 рубаља папирног новца. Законом од 1881. г. обуставља се свака даља емисија и би наређено осигурање дотадашњих „привремених“ емисија паппра, што у осталом ни до данас није постигнуто. Просечна циркулација у год. 1881. износише 1063.3 мил. руб. Руска државна банка у самој ствари дакле издаје папирног новца за рачун државе. Сразмера покривања једва у средњу руку да износи 1: 8—9. Ажија се дигала услед тога до на 70% а од 1876—81. износише просечно 37% т. ј. папрна рубаља представљаше 63% металне. И ако руска банка има искључиво право емисије, ипак изузетно за Финланд постоје две засебне новчаничне банке.

(1) Е. Сајд разликује земље у међународно богате и сиромашне. У прву категорију ставља Шкотску (која преко 1 милјарде ф. ст. има уложено у стране дугове и подухећа, на што самога интереса годишње вуче на 50 мил. док је међу тим шкотски државни дуг већинном пласиран у самој земљи), затим Француску, Немачку, Холандску, Белгију, Швајцарску и т. д. А у другу: Аустрију, Русију, Италију, Шпанију, Турску и т. д. Ова деоба веома је важна у питању папирне циркулације. *Banknotenwesen*, стр. 3.

честих новчаних оскудица, новац је скуп и онда под овако неповољним економним приликама не може ни народна банка развити јачу радњу. Количина металне новчане циркулације земаљске зависи од заграничног обрта; ако увоз са стране постаје сваком годином све јачи а извоз према њему слаб и опада или је бар непостојан и јако подложен природним случајностима (неродним годинама) и спољним сметњама при извозу, као што је то обично случај код народа земљоделских и сточарских, то је онда слаба и непостојана новчана циркулација земаљска; звечећег новца одлази више на страну но што га се у земљу доноси и сад је и народној банци тешко одолети тражбинама реалног новца. Ако кадикад и буде добити (н. пр. у јако берипћетним годинама са добром проћом на страни) и услед тога придође више новца, ипак се тај новац слабо појављује на пијаци, не стоји на услузи привредницима, већ се крије по приватним касама, јер где нема индустрије ту обично нема ни добро организованог кредита. У оскудици звечећег новца банкноте се враћају, обрт је њихов незнатан а услед тога и добит банке незнатна; дисконт се мора да диже, да би се стало на пут извлачењу металне готовине банчине; — у оваквом стању нар. привреде нема дакле услова за јачу делатност новчаничних банака, јер одржавање банкнота у јавном кредиту и према томе шира циркулација њихова не зависи само од банчине готовости, којом их сходно устројству своје у свако доба исплаћује, већ и од стања новчане пијаце земаљске, која се са своје стране опет управља према количини годишње зараде народне. Од народне производње зависи новчана пијаца земаљска, а од ове опет количина папирне циркулације, коју земља може без штете у обрту да одржава. У свакој земљи ова граница казује се у пракциса сама собом — код

банкнота, које чисто на кредиту почивају — у средњој висини циркулације њихове а код папирнога новца, кад се овај силом намеће, у дисажији његовој. Папирна циркулација по самој природи њеној као ствар чисто унутарњег јавног кредита ограничена је на земљу у којој је уведена и само по изузетку додирује стране пијаце. Новчаначне банке служе првенствено интересима земаљске трговине дајући трговачке кредите на кратке рокове. Ако је ова трговина пасивне природе, ако више увози и према томе више дугује иностранству, но што услед извоза земаљских производа има са стране да прима, онда таква трговина, која новац из земље износи, није у стању да банкноте у саобраћају одржава; она за своја плаћања на страну тражи из банке злато и тиме је сваки час доводи у неприлику, да не може да одговори ни закону ни правилима обазривог банковања, а нарочито још у ијоле критичнијим моментима.

Ако је поред тога још земља и државним дуговима на страни јаче оптерећена и на те зајмове по обичају интерес и отплата у злату тече, онда је то само још једна отежавајућа околност више, која јако ремети кредит и циркулацију новчаница. И онда у самој ствари имамо двогубо задужење: народно-привредно и државно-финансијско; оба пзвлаче само новац из земље, оба дакле дејствују недовољно на течај банкнота.

На против у земљама јаке и разнолике производње, чији је трговински биланс по правилу активан, богата је у редовним приливкама и новчана пијаца земаљска, новац јевтин и услед тога јавни кредит моћан и организован, јер вишак новчаних капитала, као израз вишка годишње зараде народне, никад не лежи у њих залудан, већ се одмах улаже или у нова или у проширена привредна подuzeћа или у јавне пашире од вредности или се најзад даје банкама на оставу и то не толико зарад самога интересовања колико

ради олакшице самих трговинских послова, који се на основу проширених приватних депозита код банке развијају, као што су плаћања упутницама, чековима, вирмани — активан и пасиван контокоренат, једном речју узајамно потирање трговинских обавеза, које се данас на западу живо развило у установи Clearing-houses-а као најјевтинијем начину исплата. Под овако повољним економским приликама новчаничне банке могу далеко јаче и успешније да развију делатност своју јер поред свога властитог новчаног капитала располажу и масом приватних депозита, са којом раде и коју наравно у свако доба с правом сматрају као саставни део своје металне готовине, као појачање металне залогe, којом покривају и подижу кредит банкнота у обрту. У великих новчаничних банака управе воде јакога рачуна о свагдашњој количини ових драговољних остава и према њојзи, поред осталих симптома, сужавају или шире обрт банкнота дизањем или спуштањем дисконта. У самој ствари издавање новчаница је већ по пореклу своје комплементарна радња депозитовању; из депозитних записа као што видесмо и постала је прва банкнота као проста упутница депозитних банака на лежећиве новчане оставе клијената њених. То су две пасивне радње банчине, које се узајмице допуњују и на основу којих новчаничне банке и могу тек шире да раде друге активне послове — да есконтују менице и друге ефекте и да дају зајмове на сигурне залогe — да дакле есконтовањем и ломбардовањем чине услуге у првој линији трговачкоме свету, који по природи посла свога овакве кредите на кратке рокове поглавито и потребује.

Браћање банкнота банци на замену металним новцем казује дакле свакад већ само по себи да привредни свет у времену, кад се то збива, не подноси јачу емисију и сад може бити само питање о томе, услед којих узрока наступа

овај случај? Три узрока дејствују у опште на враћање банкнота, али не у једнакој мери нити су од једнаког замашаја. Први узрок лежи у крупноћи банкноте т. ј. у томе, што је према потреби и карактеру земаљског новчаног саобраћаја банкнота сувише крупна, те публика враћајући је не тражи друго до ситнији новац. Овај је случај редак, бар се ретко сам јавља, већ се обично иза њ крије дубљи узрок, који лежи у тражбини злата. Самоме њему ласно је и доскочити издавањем омање банкноте, која ће широј употреби служити и дуже се у саобраћају задржавати. Међу тим по правилу никад банкнота не би ни требала да се спусти испод најмање јединице златног новца, већ у интересу обезбеђења довољне металне циркулације земаљске, а нарочито онде, где је злато прави законити новац земаљски, који се у свима земаљским плаћањима једино пуноважно прима, јер кад је већ банкнота по суштини својој само замена реалног новца а злато данас најпризнатији пуноважан новац целог културног света, то онда и банка треба увек да је кадра да своје банкноте златом исплаћује, ако жели да их у дисажију не доведе. Други и далеко претежнији узрок враћању банкнота јавља се онда, кад се услед било економских било политичких криза губи вера у готовост плаћања банчног, те свет наваљује да се звечећим новцем осигура. То су случаји поремећаја јавног кредита, — кризе, за које увиђавна управа банчина треба већ израније тако да удешава пословање своје, како ће им одолети моћи. Узрок овај може и без опште земаљске кризе да наступи увек, кад год банка неправилном радњом поремети углед и кредит свој. Трећи и најважнији узрок враћању нота настаје онда, кад је услед слабеле земаљске производње или опалог пзвога загранични обрт неповољан, те привредни свет тражи злата, да њиме обавезе своје на страни подмири. Он

је по рад банчин најтежи онда, кад се не јавља случајно, кад није више само једна нарочитим неким невољама изазвана ванредна појава, већ кад услед опште економне немоћи народне учеста, или што је још горе, кад се почне стално јављати. При оваквим појавама сама практика новчаничних банака искуством је показала извесне знаке, по којима се наступање критичних момената распознаје, и упутила на средства, којима се са успехом могу да сузбијају штетне последице њихове. Има два врло важна симптома, по којима се саме банке мање више управљају у пословима својим а у цели регулисања и обезбеђења редовне новчане циркулације и одржања кредита свога. Једно је курс меница и по њему се банке управљају тако, да теже да смање емисију нота чим је курс меница за земљу неповољан, јер то онда значи, да земља у заграничном обрту има више плаћања по примања и да је с тога сад и количина металне залог банчине у опасности да се заменом банкнота смањи. Ова метода тако званог унутарњег баначног регулисања емисије била је нарочито омиљена код теоричара у почетку овога века. О курсу меница банка без сумње треба да води јакога рачуна али поставити ово као једино сигурно средство регулисања баначне емисије било би веома једнострано и недовољно⁽¹⁾. На стање меничног курса имају се банке при емисији нарочито освртати онде, где је загранични биланс земаљски чешће у опасности да буде неповољан, дакле у земљама слабе продуктивности. Други је симитом појава ажије — кад управа банке води тачна рачуна о свагдашњем курсу новчаница према злату тако да се под иначе повољним приликама и тражњи банкнота емисија сме слободно кретати док се год не почне плаћати ажија злату. Овако је нарочито опрезно поступала француска банка за све време немачко-француског

(1) У осталом свакако је, као што Девонс примећује, боље и овако него ли никако не регулисати издавање новчаница.

рата тако да при свој невољи дисажија банкнота није никад прелазила $\frac{1}{2}$ —1%⁽¹⁾. Наравно да о овоме симптому ваља најјачега рачуна водити за ово време, за које важи насплан курс новчаница и у оним случајима кад поред банкнота још и папиран новац у земљи курзира.

Средство пак, којим банка са успехом може да обуздава обрт нота и ограничава претеране спекулације, лежи у дизању и спуштању дисконта — интереса којим есконтује. Стање металне готовине је, као што то Сајд називље, индикатор а дисконтат регулатор, којим банка удешава, шири или сужава пословање своје. Она спушта дисконтат и тиме проширује кредитовање и обрт банкнота, кад јој је метална готовина обилна, а подиже га кад год јој готовина опада враћањем банкнота⁽²⁾. Међу тим из банке се новчани капитални увек у толико јаче траже, у колико је добит на капитале у подuzeћима већа а према њој интерес банке мањи, т. ј. у колико је већа разлика између профита на капитале уложене у радње и дисконта банчног.

Строго узевши цело питање своди се најзад на ово: до којих граница може једна земља без штетних последица да прошири емисију новчаница? Већ из досадањег очевидно је, да на ово питање није могуће одређено одговорити т. ј. није никако могуће поставити једну норму за све прилике, јер какав ће и колики бити делокруг новчаничних банака у којој земљи, то ће вазда зависити пре свега од релатив-

(1) За време насилног курса банкнота у Швајцарској у току 22 год. дисажија банкнота и односно ажија злата пела се до на 25%.

(2) Интерес банка не треба никад да спушта испод средње сувремене међународне висине, а нарочито у суседним земљама, јер свако претерано спуштање примамљује иностранство на повајнице и то наравно реалних новчаних капитала и услед тога у земљи сад од једном врло лако може да наступи несразмера између металне и папирне циркулације и зато се онда опет далеко вишим интересом мора да дејствује на враћање новчаних капитала у земљу.

ног стања нар. привреде. У главномо може се као начело поставити само ово: да што је банка једна више изложена паникама и тражбинама метала за плаћања на страну да у толпко све већа треба да је и метална залога у сравњењу са обртом банкнота. Сама практика банчина то најбоље показује у тражбини, враћању и курсу банкнота. Инглеска банка регулише редовно своју емисију према стању меничног курса, тежећи увек да увећа металну готовину кад је курс меница неповољан и обратно умножавајући листицу, портфељ свој, кад је курс меница неповољан⁽¹⁾. Ако је у питању да се контингентирањем одреди граница емисије у једној земљи, онда се пре свега мора узети у рачун привредно и финансијско стање земље, карактер њеног трговинског биланса, па онда наравно и сама величина земље, густина и имућност популације, количина и брзина промета и стање кредитних послова, при чему најбоље могу да послуже тачни статистички подаци. Кад се на овај начин унапред одређује граница емисије или сразмера покривања, увек је боље утврдити мању количину непокривених банкнота или јачи проценат металне залогe па оставити после практици, да она фактима покаже, може ли се и до којих граница емисија непокривених нота корисно у саобраћају да одржава, па тек према томе да се предузму исправке у размицању законских граница. Тако н. пр. Телкампф према дугогодишњој практици инглеске банке налази, да би пре свега ваљало „узимати у обзир курс меница и прилив и одлив металне готовине (стање благајне) па тек онда према томе одређивати просечну цифру емисије испод оне количине новчаница, која је у обрту блага, кад је курс меница био *at par*“⁽²⁾. Јер и у економно-политичкоме газдинству исто

(1) Baudrillart, стр. 314.

(2) Tellkampff у Мак-Кулока стр. 312.

онако као и у природноме после све теорије ипак последњу реч имају сами резултати добивени по статистичкој методи извлачења средње вредности из података у тогу дужега времена.

Свака земаљска новчанична банка, која пре свега хоће да очува кредит и углед свој, мора у првој линији добро мотрити на ова два поглавита услова у пословању своје: 1) целокупна сума нота у обрту треба увек да је покривена листицом сигурних меница и есеката, есконтованих на кратке рокове (два до највише три месеца) и то да рокови плаћања дужника банчаних скадирају тако како ће се увек примљеним сумама моћи с друге стране на време да одговара обавезама банчаним. Овако подесан распоред послова банчаних, који би увек примљивима поклапао давања банчина, не може се никаквим законом ни правилима прописати; он зависи просто од умешности и увиђавности оних људи, који се на управи банчиној налазе. 2) Други и најбитнији услов остаје увек онај, који већ напред постависмо: да банка у благајни својој увек има у готовини онолику суму пуноважног зечећег новца, колика је потребна да у свако доба може одговорати свима редовним обавезама својим. Само под тим условом она може бити од помоћи онима, који јој своје трговачке папире на есконт подносе. Само под овим условом имаоци нота, знајући да их у свако доба могу заменити реалним новцем, неће их ни замењивати без невоље и онда тек и банка налази у томе право свога рачуна, јер поред добити на интересу, са којим есконтује, она вуче још и вишак добити на сву суму металом непокривених нота, које циркулишу.

Ми већ напред рекосмо, да је за управљање новчаничне банке у пословима њеним, стање благајне најбољи знак, индикатор, а висина интереса — банчки дисконт — најбољи

регулатор за одржавање равнотеже између готовине и емисије и то тиме, што банка интерес подиже, чим осети опадање благајне своје а обратно при јакој готовини интерес спушта⁽¹⁾. Дужина времена, за које се банкноте у обрту задржавају, такође је врло важан знак за кредит банкнота и новчану потребу саобраћаја; Сајд је с тога називље супер-регулатором, а као норму за управљање банчино он према искуству поставља овај узајамни однос између металне готовине и висине интереса:

Кад метална готовина износи:

33%	количине нота у обрту, онда је одговарајући дисконт:	10%
40%	" " " " " " " "	9%
45%	" " " " " " " "	8%
50%	" " " " " " " "	7%
60%	" " " " " " " "	6%
70%	" " " " " " " "	5%
80%	" " " " " " " "	4 $\frac{1}{2}$ %
90%	" " " " " " " "	3 $\frac{1}{2}$ %
95%	" " " " " " " "	3%
100%	" " " " " " " "	2 $\frac{1}{2}$ % ⁽¹⁾

Ми би још к томе додали, да кад метална готовина пређе количину нота у обрту, као што је то н. пр. данас опет често случај у француској и инглеској банци, онда се дисконт спушта и на 2%, само што на овој низини не може још никако подуже да се задржи.

У расправи својој „о унутрашњем контингентирању банкнота“, као што Сајд назива свој предлог о тачном управљању дисконта према стању благајне, он према западним привредним и новчаним приликама а и према самој

(1) „Сваки, који је упознат са законима Механике и Логике, знаће, да што је год регулатор оштрији и тачнији, да је у толико и све слабијим менама подложен — и ово је апсолутна истина“. Seyd: Banknotenwesen, стр. 41.

(2) E. Seyd: Banknotenwesen, стр. 39.

досадашњој пракци банака поставља као правило, да би интерес требало дизати са $\frac{1}{2}\%$ чим метална готовина за $\frac{1}{10}$ циркулације спадне. Ово повишавање дисконта са $\frac{1}{2}\%$ значи у самој ствари 20% према опадању металне готовине за сваких 10% дакле душло. По његову мишљењу, кад би се банка пажљиво и тачно придржавала овога начина регулисања емисије, могло би се сасвим избећи оно спољње контингентирање, којим се по енглеском систему на штету како рада саме банке тако и услуга њених публици законом одређује крајња граница емисије⁽¹⁾. Ово Сајдово тарифирање не може се никако под свима приликама буквално примењивати; оно је, овакво какво је, састављено према пракци енглеске банке. За немачку банку он предлаже да се оваква одредба унесе у закон о банци: „Издавање нота царевинске банке не ограничава се бројно; банка се упућује само, да се редовно управља по таквом систему контингентирања, како ће за сваких 10% разлике између металне готовине и обрта новчаница а изнад дисконта од $2\frac{1}{2}\%$ интерес за $\frac{1}{2}\%$ подизати. Потребна одступања од овога остављају се увиђавности саме банке“⁽²⁾. Међу тим управе баначне врло су често у недоумици пред питањем, које им се намеће: да ли да због

(1) Ту Сајд поставља као углед за пракци ову детаљнију скалу:

ПРЕМА ОБРТУ НОТА ЗА ГОТОВИНУ ОД:	ИНТЕРЕС ЈЕ:	ЗА:	ИНТЕРЕС:	ЗА:	ИНТЕРЕС:
100% ⁰	$2\frac{1}{2}\%$	58·8	6%	34·5	12%
90·9	3%	55·5	$6\frac{1}{2}\%$	28·6	15%
83·3	$3\frac{1}{2}\%$	52·6	7%	24·6	20%
77	4%	50	$7\frac{1}{2}\%$		и т. д.
71·4	$4\frac{1}{2}\%$	47·6	8%		
66·6	5%	43·5	9%		
62·5	$5\frac{1}{2}\%$	40	10%		

E. Seyd: Die innere Kontingentirung der Banknoten, Leipzig, 1875. стр. 13.

(2) У истој расправи Сајдовој, стр. 22.

опадања благајне дисконата подижу или да га у интересу публике на старој мери оставе, јер чим интерес повисе одмах се обично диже повика како банке гледају више интерес добити своје, но ли корист привреде народне. Без невоље банка интерес не треба да подиже, али кад јој се метална залога извлачи, онда га мора подизати, само никада напрасно у јачој мери; свакако увек је боље подизати дисконат но ли одбијати сигурне менице, као што је то чешће са више стране предлагано и чињено јер се многи сумњаху у дејство подизања дисконта с тога, што се чешће дешавало, да се највише меница на есконтавање нуди баш онда, кад је п интерес понајвиши. Међу тим ово наступа само у тешким кризама кад се приватан кредит сасвим стегне и кад свако хита, да се само звечећим новцем снабде. Ма колико да су изложене скале неприлагодне за разне прилике, ипак је мисао Сајдова оваквом практиком стеченог унутарњег контингентирања начелно сасвим умесна. За банке, које су на систему сразмерног покривања удешене, могла би се сасвим корисно према у пракци стеченим опажањима прописати угледна скала за овакво унутарње контингентирање емисије путем поступног мењања дисконта.

Количина новчаних капитала земаљских, која, као што видесмо, зависи пре свега од продуктивности рада народног и која је, поред општег кредита банчиног, прва и најјача залога широј циркулацији банкнота, даје се у банци оцењивати према количини приватних депозита; што год је нижи интерес, који банке на приватне оставе плаћају, то је све сигурнији знак изобиља у новчаним капиталима земаљским, јер депозити нису ништа друго до залишни новчани капитали. Најбољи је знак успеха у привреди народној па следствено и у раду банчиноме онда, кад се напореде са обртом нота шири и депозитовање. Од колике је важности вођење рачуна

О количини депозита најбоље нам показује то, што је један од најважнијих не само теоријских већ и практичних познавалаца банчних пословања Ф. Гајер постављао то чак као правило: да свагдашњу количину банчних металам непокривених новчаница ваља делити са количином приватних депозита, па кад год се опажа да количине расте, то је онда знак полета у привредним подuzeћима, знае, да се новчанл обрт шири и цене производа скачу, и обратно кад количине опада знак је да наступа реакција, која се огледа у слабљењу привредних послова и опадању цена. И онда онај моменат, вели Гајер, кад после дужевременог растења количине овај почне нагло да опада, јесте обично моменат, који бележи наступање кризе⁽¹⁾. Ово своје правило Гајер потврђује подацима из Тукове „историје цена“.

На послетку банка мора да води рачуна како о закону тако и о фактичком новчаном важењу земаљском — о валути и да према њојзи удешава свој рад тако, како ће увек бити у стању да своје ноте оним металом исплаћује, који је признато законито средство плаћања у земљи. Банкноте морају вазда по вредности бити равне — *at par* — најбољем новцу земаљскоме, јер ако тога није већ се почну исплаћивати лошијим новцем, који не може на страну да иде, онда, а нарочито у земљама економски зависнима, банкноте губе у вредности својој, падају у дисажију према пуноважном златном новцу на штету привреде земаљске а у крајњој линији и кредита саме банке — чим јој је метална залога из лошијег новца састављена. А појава ажије дејствује одма неповољно и на курс менпца. Колико дакле у интересу земље, коме банка у првој линији и треба да служи,

(1) Ph. Geyer: „Theorie und Praxis des Zettelbankwesens“, стр. 159—160.

толико и у свом властитом интересу банка је дужна и са своје стране да учини све да банкноте у курсу на равно са златом одржи. Банка нити има снаге нити јој је у дужности да валуту регулише — али је на њојзи, да трговачки саобраћај добрим новчаним оруђем снабдева и у ту сврху да жртвује нешто и од својих рођених интереса. При есконтовању банка истина даје своје ноте али продавац менице има с места право, да банкноте — ако само звечећег новца потребује — на каси банчиној законитом монетом замени. Ако је у земљи узаконено важење злата т. ј. ако је само златан новац право законито средство плаћања, онда и банка мора пазити, да вазда буде у стању да златом новчанице своје исплаћује. Тако је у Инглеској узаконено, да банка само суму до две фунте стерлинга може у сребру а све остало до мора златом исплаћивати; док је у Немачкој само половина ове суме (20 марака) у сребру дозвољена. Где је чисто важење сребра усвојено ту онда банка има право, да целу суму на исплату поднесених јој нота у пуноважно искованом сребрном новцу исплаћује; тако н. пр. у Аустрији или Русији и ако је у самој ствари код њих преовладало важење папира. Где је пак двојно важење узаконено, ту банка има право да бира, којим ће металом и у којој сразмери да плаћа. Такав је случај у земљама, које припадају латинској биметалистичкој новчаној конвенцији; банкноте се исплаћују поред злата и у сребрним комадима од 5 динара, јер су ови исто онако пуноважно исковани као и златан новац (садрже $\frac{900}{1000}$ чиста сребра), а плаћање ситнијим сребром (код кога је само $\frac{835}{1000}$ чиста сребра) ограничава се онда до извесне мере — тако н. пр. у Француској до 50 динара. Није нам овде у намери, да се дубље упуштамо у расправљање питања о важењу, у борбу између бранилаца монометализма и биметализма; ми га се овде само у толико дотичемо, у колико систем земаљског важења већ

по себи повољно или неповољно утиче на кредит и обрт банкнота. Најјачи разлог у корист јединства у новчаном важењу — у корист важења злата — пружа нам само искуство, стечено судбином латинског новчаног савеза. Услед јачег добијања злата у рудницима калифорнијским и аустралијским Француска је у току 1852—1865. год. исковала сама на 6 милијарди динара златнога новца. У исти мах сребро се јаче потраживало услед живље развијеног трговања са азијским истоком, који за своје производе сребро тражи. Услед тога плаћаше се за неко кратко време а ж и ја на сребро и то је дало повода те је у Француској заснована мисао о увођењу латинске новчане уније на основи биметализма са законито утврђеним односом важења злата према сребру као $1 : 15\frac{1}{2}$. Ова конвенција би и закључена 1865. год. између Француске, Италије, Швајцарске и Белгије. За ових двадесет година њенога трајања ова унија морала је да обуставља на најзад и сасвим да ограничи ковање сребра. Јер злато у брзо поврати своју стару вредност и показа се и овом приликом као и оно пређе после првог отварања калифорнијских па и данас после сибирских рудника ипак као релативно најсталније мерило вредности, дакле као најбољи природни материјал за улогу новца. Француска се у брзо тргла услед претрпљених штета у колу савезника својих, који коваху непрестано јевтинији сребрни новац на штету француске новчане ишјаце. Обустављањем слободног ковања сребрне монете од пет динара већ је у самој ствари било напуштено начело строгог двојног важења. Данас ово питање о судбини латинског новчаног савеза стоји још неодлучено на дневном реду; оно очекује тек својега решења. На овогодишњој новчаној конференцији, држаној у Паризу, обновљена је новчана унија између Француске, Италије и Швајцарске под условом да при крајњој ликвидацији свака земља буде обавезана да своје сребро на страни

одкупи (¹). Данас се Белгија томе опире исто овако као оно Италија 1878. год. а из простог разлога што у самој француској банци лежи данас око 130 милијуна белгијскога сребра. Топлико је извесно да при овако мешовитој јевропској валути, где једне земље имају двојно а друге просто важење, биметалистичке земље спадају на фактичко важење сребра. Штета биметалистичких земаља не потиче дакле само отуда, што је сребро у цени опадало те се н. пр. у последње доба за 1 килограм злата могло да купи 18 килограма сребра, усљед чега поједини савезници латинске уније коваху махом сребрн новац од 5 дин. са добићу од $2\frac{1}{2}$ килограма сребра на сваки килограм злата (јер је законити однос још једнако $1:15\frac{1}{2}$) а на штету француске новчане пијаве, већ се показала знатна штета и у самим заграничним плаћањима усљед тога, што се онда биметалистичкој земљи са стране плаћа јевтинијим металом, сребром, док се од ње скупљи метал, злато, тражи. Тако је н. пр. Француска у прва времена латинске уније са неограниченим биметализмом претрпела знатне губитке у трговинском саобраћају са Инглеском, јер док Инглеска све своје куповине у Француској сребром, дакле за 10—18%, фактички јевтинијим металом, плаћаше, дотле је Француска све своје куповине у Инглеској морала златом да исплаћује (²). Најочевиднији

(¹) По конвенцији од 6. Новембра (по рим.) 1885. закљученој између Француске, Италије, Швајцарске и Грчке и за даље се обуставља ковање сребрног новца од 5 дин. — јер је сребро пало данас са 20% у цени, тако да талир од 5 дин. не вреди више од 4 дин., постао дакле а с и г н а т са вером, да ће га земља, која га је издала, са 5 дин. исплатити. (Cernuschi: „Les assignats métalliques“). По истој конвенцији утврђено је још да се у свакој земљи ситнога сребра не сме исковати више од 6 дин. на главу.

(²) Тако је у Сев. Америци по Bland-Silverbill-у од 1878. г. исковано преко 100 мил. долара сребра и банке су се саме противиле оваквој новчаној политици, закључујући све своје радње у злату. Данас већ сам нови председник Cleveland предлаже, да се обустави даље ковање сребра, јер иначе прети финансијска криза.

доказ о сталном опадању вредности сребра према злату пружају нам ови подаци, које нам Сетбер као признат стручњак у питањима новчане политике износи:

Однос вредности злата према сребру стајао је у периоду:

1501—1520	год.	као	1 : 10·75
1601—1620	„	„	1 : 12·25
1701—1710	„	„	1 : 15·27
1801—1810	„	„	1 : 15·61
1851—1860	„	„	1 : 15·86
1871—1875	„	„	1 : 15·98
1876—1878	„	„	1 : 17·63

Новац као мерило економских вредности мора бити што сталнија јединица, док овакве мене у ценама сребра наравно да јако ремете правилност у промету добара. Штета, коју подносе биметалистичке земље, могла би се зар избећи само тако, кад би све земље, које у тешњем трговинском саобраћају стоје, увеле двојно важење под једнаким условима. У последње доба чешће се пребацује као да је важење злата због ограничености његове узрок „кризи и новчаној скучености“, док је ова у самој ствари последица дубљих економских узрока⁽¹⁾. Јер важење злата обухвата данас земље са 140 мил. становника док 920 мил. имају двојно важење и важење сребра или паппра; и криза је у овим последњим земљама била вазда тежа но ли у земљама са важењем злата. Тако исто не стоји, ни да је недовољна количина злата као

(1) Тако Гошен а нарочито Лавлеј у расправи: „La crise et la Contraction monétaire“. Он рачуна годишњу производњу злата на 500 милијуна дин., од којих, по његову рачуну, 280 мил. иду на индустрију, 100 мил. извозе се на исток — остаје дакле око 100 мил. за умпожавање новчаног ораћа — то, што је, као што он вели, недовољно за саму Америку. Мало је дакле злата за новац! Лавлеј заборавља колико кредит — чекови и компензација — замењује дапас потребу плаћања звечећим новцем.

новчаног материјала на расположењу. А. Сетбер је срачунио готовину злата у Јевропи и Сев. Америци на 13—14 милијарди марака: годишња производња злата износи у средњу руку на 400 милијуна марака — и што је најзад најјаснији доказ противу „скучености злата“ то је факат да у земљама са важењем злата за последњих 10 година интерес није у средњу руку прелазно 3—4%.

Оволико о важењу у опште. За нас је овде најважније да констатујемо само толико, да је регулисана валута, јединство у важењу, врло важан услов за кредит банкнота, јер појава ажије утиче неповољно како на курс меница тако и на курс банкнота; и у томе погледу важење злата показало се самом практиком као далеко поузданија основа за вредит банкнота но ли двојно важење. При двојноме важењу извучи се из благајне банчине злато а у њу уноси сребро на штету правилне новчане циркулације⁽¹⁾. Злато се шиље у плаћањима на страну а у земљи остаје сребро а кад се банкноте почну самим сребром исплаћивати онда и оне деле судбину сребрног новца, који заступају, т. ј. падају у дисажију према злату као признатом пуноважном међународном новцу културнога света. То нам јасно показује стање благајне у француске банке:

	СРЕБРА :	ЗЛАТА :
1870 г. благајна франц. банке имала је:	14% а	86%
1876 г. " " " " ":	30% "	70%
1878 г. " " " " ":	52% "	48%
1879 г. " " " " ":	60% "	40%
1880 г. " " " " ":	69% "	31%

(1) Банке у Аустрији, Француској и Сев. Америци чиниле су у последње доба све могуће да крупнији сребрни новац у саобраћају одрже, али вазда без успеха. У таком случају публика је вазда претпостављала папир сребру — што је за банку корисно али за валуту опасно.

Кад је овако у Француској, земљи, која јаким индустријом и снажним кредитом располаже, онда је појамно, у какве неприлике може тек да западне земља економски зависна, кад јој у циркулацији преостане сребро и папир. У осталом банка не може имати неко особено важење одвојено од земаљскога; као народна установа она се мора прилагодити потребама и приликама земаљским. У земљама где је чисто двојно важење једном узаконено и где се оно и у државним финансијама досљедно примењује, тако, да се крупици сребрн новац свуда на касама државним равноважно злату прима, ту се наравно и банци оставља да слободно бира, којим ће кад металом и у којој сразмери своје ноте да исплаћује. Ово и јесте прави смисао биметализма. Најмање је пак оправдано исплаћивати банкноте двојачко — једне златом а друге сребром, јер је у таквом случају појава ажије између банкнота, које представљају злато, и банкнота, које представљају сребро, неизбежна. Боље је и чисто важење сребра но ли овакво мешовито двојачко важење.

Поред повољних економних прилика и доброг устројства банчиног као првих и најбитнијих услова за успешан рад новчаничних банака имамо на послетку да скренемо пажњу још на две околности, које могу да буду од одсудног практичког утицаја на судбину банке а то су: 1) састав управе банчине; и 2) однос банке према државној управи. У погледу прве тачке најважније питање је у томе: каква је и колика одговорност понајудеснија за поуздан и повољан рад нар. банака? Новчаничне банке махом су данас анонимна удеоична друштва, где су удеоичари одговорни само уделом својим. Од овога се одстучало само у Инглеској, где је у погледу шотских банака већ изодавна било узаконено, да су удеоичари одговорни

целом њиховом имовином за рад банака⁽¹⁾. Од овако строге одговорности очекивало се поглавито двоје: 1) да ће банкоте јачи кредит уживати; и 2) да ће се боље пазити на избор управе банчине. Међу тим практика није оправдала ова очекивања; банкротства баначна у временима криза 1847, 1857, 1873 и 1878. год. показала су, да је баш велика вера у сигурност наводила управе на лакомислена кредитовања а на огромну штету самих акционара⁽²⁾. С тога су многи предлагали, да се овако широка одговорност сужи на чланове управе, али је и то неподесно, јер при неограниченој одговорности сви бољи и обазривији људи избегавају да се приме управне дужности, те тако онда у управу улазе обично они, који немају шта да изгубе. Најбоља гаранција лежи увек у избору способне и поштене управе. „Управе великих новчаничних банака“, вели Вирт „морају бодрим оком пратити стање новчане циркулације и новчане пијаце, кретање производње и трговине као и развој законодавства и политичких догађаја“⁽³⁾. Француска комисија за проучавање баначних питања од год. 1865., која је и теоријска и практичка мишљења целог образованог света саслушала, нарочито препоручује увиђавност, поштење и економску и финансијску спремност код чланова управе банчине⁽⁴⁾. По закону о француској банци још од год. 1806. од 15 чланова управног одбора тројица морају бити финансијски чинов-

(1) У тој цели у Инглеској је за приватне новчаничне банке ограничен и број акционара (6) ради успешније одговорности. Закон о неограниченој одговорности важио је све до 1867. год.

(2) Тако су н. пр. при банкротству Глазговске варошке банке год. 1878. морали акционари на сваку акцију од 100 ф. стерл. да доплате 2600 ф. чиме је упропашћено око 1300 невиних акционара. Макс Вирт, стр. 77.

(3) М. Вирт, стр. 69. — „И за најбоље системе тражи се добра управа, јер од ње врло много зависи, па ма какво устројство банчино било.“ Макс-Кулок, стр. 319.

(4) Вирт, стр. 197.

ници, петорица трговци и индустријалци, а остала седеморица могу се бирати из ма ког другог реда људи.

У погледу другог питања о односу државе према банци — поред општих законских прописа о пословању новчаничних банака и строгих одредаба модерних закона о удесничним друштвима а све у интересу заштите оне публике, која банкноте под новац прима — данас је свуда признато и право државног контролисања целокупног рада банчиног, које налази својега практичког израза у праву veto-а од стране државног управника (гувернера) или нарочитог државног комисара противу сваког поступка управиног, који би могао бити штетан по рад и кредит народне банке. Издавање банкнота не сматра се данас више као проста кредитна трговачка операција приватног карактера већ као једна јавна друштвена повластица од замашног значаја по цео економски и финансијски живот народни. Многи беху мишљења да би корист, која се има од повластице издавања банкнота, имала и требала да припадне целој земљи и да би с тога најправичнија и најсигурнија била установа једне државне новчаничне банке. Без сваке сумње да би ово било не само правично већ и веома корисно у држави у којој би народна воља одиста увек била и воља државне управе — али како то у државном животу није случај то установа чисто државне банке не само да не носи користи, већ шта више штети само економне интересе земаљске. Владе се и без тога већ врло често насилно мешају и у послове приватних новчаничних банака, дижући принудне зајмове и давајући им за то у накнаду право јаче емисије а по потреби и увођење насилног курса, што је обично повлачило за собом баначне кризе, при којима економски и финансијски највише штетује сам народ. У рукама самоволне државне управе банка постаје један финансијски извор из кога се за невољу увек може добити новаца и мимо народно представништво.

Кад је банка у рукама приватних акционара онда то опет потеже иде, јер се банка у властитом интересу опире оваквим понудама владиним и владе се морају да обраћају нар. представништву у цели задуживања. Тако је н. пр. инглеској банци најстрожије законом забрањено, да без одобрења парламената круни или влади зајмове чини. Сем тога у рукама једне пристрасне партијске владе нар. банка постаје страшно оружје према свима противницима — одобравањем кредита подижу се присталице а одбијањем упропашћују опозиционари а тиме се сав рад банке и кредит земље ремети⁽¹⁾. У овом питању државне или приватне новчаничне банке знаменита је она искрена реч Роберта Пила бачена у његовој парламентској беседи приликом претреса о преустројству ингл. банке у год. 1844: „једине користи, које сам, поредећи државне са приватним банкама, могао пронаћи, у томе су, што државном банком управљају одговорна лица и што онда цела земља од ње користи вуче (јер у колико држава у банци више прихода има, у толико је у стању да народ мање порезама терети), али ове користи надају сасвим у присенак пред оним политичким невољама, које би неизбежно наступиле, кад би се новчанична банка предала у руке влади једној. Ја сам тврдо убеђен, да би неограничена власт једне владе над издавањем и обртом банкнота била у највећој мери и опасна и штетна“⁽²⁾. Начелно добит од права емисије имала би, као што рекосмо, одиета припасти целини друштвеној а никако приватним спекулантима. У држави будућности, вели Џевонс, право емисије пре а после мораће припасти држави, исто онако као што је и пређе приватно ковање новца постало већ данас свуда регал државни. „То је права збрка идеја“ вели даље Џевонс, „говорити о неограниченом праву издавања новчаница као

(1) Нарочито о томе у Телкампа, стр. 315.

(2) Телкампа, стр. 316.

о питању, које се тиче слободe банака“⁽¹⁾. Привилегија издавања нота врло је замашна и важна ствар, јер она пружа могућности овој банци, којој је дата, да сав свој капитал и све депозите у пословању своје употребљује, док су међу тим друге банке принуђене, да извесан део ових капитала вазда као лежећиву бесплодну резерву држе; код новчаничних банака ова резерва лежи у самој мери контингентирања⁽²⁾. Једино из практичких разлога недовољне уставне гаранције, коју данашње државне управе у руковању јавним пословима са своје стране пружају, из опасности, да новчанична банка не постане просто финансијско оруђе једне самовољне владавине⁽³⁾, наука за данас још претпоставља установу једне привилеговане земаљске банке банци чисто државној. И док је још тако, док још није саветно захтевати, да право емисије пређе сасвим у државне руке, јер се поред све модерне уставности нема довољно гаранције, да се то право неће злоупотребљавати и да ће се приход од њега трошити искључиво на опште-народне привредне интересе земаљске — све дотле, толико је бар јасно, новчанична банка земаљска мора стојати и радити под строгим огра-

(1) Девонс, стр. 261. Он најзад вели, да „приватне новчанице морају престати исто онако, као што је престало и приватно ковање новца“. Стр. 279.

(2) Нема, вели Телкампл, никаквих разлога, са којих би се на рачун публице од стране законодавства државним или приватним банкама давала повластица на издавање нота, које само њима самима у рачун иде. Стр. 310.

(3) И управе приватних банака често надају у погрешку, да по цену шире емисије или принудног курса држави зајмове дају а све на рачун публице, која банкноте под новцем мора да прима. Привилегије прив. банака махом су на овај начин и стечене. Тако је инглеска банка већ при самом оснивању морала позајмити држави 1,200.000 ф. стерл. Најстарије и најјаче банке пропадале су све због оваквих зајмова. Тако Ђеновска, амстердамска, млетачка (која је још 1587. сву своју готовину и депозите држави уступила и то све до године пропасти њене — 1797 — умела да прикрије.

ничењима и јаком контролом државном, а поглавито под контролом законодавних тела земаљских, јер је банкнота по функцији њеној репрезентативан новац земаљски.

Као призната најјача залога захтева се данас пре свега јавност банчинога рада т. ј. обавеза банке да што чешће савесно обавештава свет о стању своме публикувањем тачних биланса и то по прописаним формуларима, у којима се детаљно и тачно мора огледати право стање благајне, количина издатих нота и сва остала примања и давања банчина. Биланс о стању банке мора бити прегледно и тачно изложен, јер, као што вели Ма к Њ у л о к, банке у невољи често падају у пскушење, да привидно повољне извештаје фабрикују. „Дуго и дуго“, вели он, „пошто је већ капитал британске банке био упропашћен и она већ готово до коначног банкротства доведена била, управници њени нису се још устезали, да износе пред свет извештаје, у којима представљају повољно стање банке и још препоручују поделу добити“⁽¹⁾. Што већом јавношћу банчиног рада допуњује се оно, што се иначе жели да постигне надзором и контролом државном. Обавезно публикување извештаја о стању банчином треба да је бар месечно ако не и недељно. Главне позиције које, ако само постоје, треба увек да су верно и тачно испуњене, јесу по захтеву А. Вагнера следеће: А) Д у г (Passiva): 1) уплаћени капитал; 2) приватни депозити: а) са интересом; б) без интереса; 3) депозити државе и других завода; 4) количина банкнота у течају; 5) лежећива количина банкнота; — В) и м о в и н а (Activa): 1) метална готовина (благајна): а) у сребру; б) у злату; 2) лисница: а) домаћих меница, б) стра-

(1) У Ма к Њ у л о к а, стр. 127. Често се у невољи падало чак и на ту несретну мисао, да се лажна дивиденда удеошчара из капитала банчиног дели. Инглеска је законом од 1857. (нарочито § 10.) увела врло строге казни за свако обмањивање публике (јаке новчане глобе па чак и затвор и робију до 3 године).

них; 3) зајмови на залогe (ломбарди): а) меница, б) папира од вредности, с) еспала или пл. метала у барама; 4) зајмови без залогa (лични кредита); 5) ефекти: а) државни и општински папири: б) индустријски папири; 6) зајмови на хипотеке; 7) зајмови учињени држави⁽¹⁾. Ако банка има својих филијала или агенција то и њихово стање треба увек заједно да се предаје јавности. Нарочито је још напоменути, да је управа обавезана да годишњем збору акционара подноси детаљан извештај о целокупном годишњем раду банчином, о свима добцима и губицима, што се све има одмах предавати јавности. А под контролом јавности и управа банчина вазда ће савесније управљати банчинима пословима. Поред сигурности, тачно излагање о стању банака вазда је најбољи и најпоузданији извор за оцену стања новчане пијаве земаљске.

Издавање ситних банкнота није, као што смо већ и раније имали прилике да поменемо, никако саветно, јер оне плаве ситнији саобраћај и избијају метал из руку оних привредника, који се у временима криза обично први и плаше те хитају да што пре на каси замене своје банкноте металом. Истина да су омање банкноте корисније по банку зато, што се дуже у обрту задржавају⁽²⁾, али су у толико и опасније

(1) У А. Вагнера: „Lehre von den Banken“, стр. 24.

(2) У енглеској банци опажао је дуже времена задржавање разних банкнота у обрту, па се нашло:

Да се ноте од 1—2 ф. ст. задржавају	147 дана.
» » » » 5 » » »	148 »
» » » » 10 » » »	137 »
» » » » 15 » » »	66 »
» » » » 20 » » »	121 »
» » » » 30 » » »	55 »
» » » » 50 » » »	72 »
» » » » 100 » » »	49 »
» » » » 200 » » »	18 »
» » » » 300 » » »	14 »

јер сузбијају и сам сребрни новац те у паникама могу гдно да оштете ширу публику, која је обично мање и обавештна о правој стању, публику, која банкноте више по навизи и као под мораће као какав јаван папирни новац прима но ли као кредитан репрезентативан новац, док међу тим имаоци крупнијих банкнота већ више рачуна воде о стању кредита банчиног, те се према њему и у примању банкнота управљају. У богатим индустријским земљама слабо се и траже врло мале банкноте, тако да је франуска баначна комисија била мишљења, да ноте испод 50 фр. не би требало ни издавати. (Вирт стр. 205). У мањим и сиротнијим земљама, где је и промет ситнији, као год што је потребно релативно више ситнога новца тако је у њих и мања банкнота кориснија — али ни у ком случају не би требало дозволити, да се банкнота спусти испод најмање јединице златнога новца, како би се у случајима кризе бар ситнији саобраћај очувао. Поред банкнота не би никако требало дозволити издавање папирног новца (као што је то н. пр. случај у Аустро-Угарској) већ из тога простог разлога, што је папиран новац по природи својој јаче подложен курсним менама, дакле појави ажије, те овим својим честим менама врло неповољно утиче и на кредит банкнота (1).

Најзад нам остаје још да се запитамо : у чијем интересу постоје и раде поглавито новчаничне банке? Оне данас не чувају више само депозите, нити само посредују плаћања, као што су то чиниле првобитне депозитне жиро-банке, већ све поверене им капиталне употребљују у пословима њиховим, врше све кредитне и трговинске радње у властитоме интересу тако, да је, као што Адолфо Вагнер примећује,

Да се ноте од 500 ф. ст. задржавају 14 дана.
 » » » » 1000 » » 13 »

М. Вирт, стр. 75.

(1) Телкамп, стр. 321.

готово смешно, кад нарочито приватне банке и данас још врло често на чело својих статута стављају себи у главни задатак „унапређење заната, трговине и земљорада“, кад се овамо добро зна, да је добит главна циљ приватних банака а вршење својих било туђих кредитних послова само средство да се до што веће добити дође. Приватне банке су дакле проста спекулативна, трговинска предузећа. Банке саме собом не могу ни стварати земаљску производњу; оне не могу одгајити ни једну нову грану радности земаљске; оне могу само припомоћи лакшем кретању и развијању трговине и индустрије, онде где већ ове постоје. Прави и природни ток развитка банака, вели Вагнер, овај је: прво се подиже трговина, саобраћај и индустрија, отуда сљедује живља тражња капитала, па тек онда подижу се банке. Банке сљедују а не претходе развитку земаљске радности⁽¹⁾. С наше стране ми би ка овоме имали да придодемо само још ово: ваља такође знати да новчаничне банке нису у стању, већ према самој природи кратких кредита које дају, да користе земљораду, па с тога су од врло слабе помоћи и занатима земаљским; оне у првој линији служе вишој трговини и вишој индустрији. То је једна огромна и врло осетна празнина у сувременој организацији кредита, као што то згодно карактерише A. d. Coste, што се сва пажња до данас махом поклањала организовању трговинског и хипотекарног кредита — првога у великим новчаничним а другога у хипотекарним банкама — док је занатлијски кредит остао по готову сасвим занемарен⁽²⁾.

(1) A. d. Wagner: *Lehre von den Banken*, стр. 30—33.

(2) A. d. Coste у расправи: „Une Casque dans l'organisation du Credit. Le Credit à long terme“ у „Journal des Economistes“ за Април 1884. (стр. 28—35). Зато он предлаже за Француску оснивање једне велике индустријске земаљске банке, за чије би папире — *Omnium industriel* — узајамно гарантовао цео индустријски свет француски.

Даље још не треба сметати с ума ни то, да интереси публице и акционара нису, као што се махом представљало, никако истоветни, па чак се за њих не може рећи ни да су хармонични, јер се размимоилазе баш у главним тежњама њиховим. Док би публика желела што нижи интерес и што јачу металну циркулацију у земљи, дотле интереси управе и акционара сасвим обратно теже — на што виши дисконт и што шири обрт банкнота. Јака лежећива метална готовина банчина није никако у интересу акционара, али је зато по имаоце банкнота увек врло повољна залога кредита.

Из целог досадањег претреса оних питања, која битно заседају у суштину и замашај рада новчаничних банака, можемо на послетку прибрати ова главна начела или правила, која су до данас и теоријом и практиком освештана као најважнији чиниоци и залог за повољан рад банака:

1) Пошто је једина здрава основа новчаног саобраћаја како за унутарњи тако и загранични промет земаљски пуноважан металан новац, то се земљи може корисно послужити установом банкнота као кредитним новцем земаљским само у оној мери, коју потреба саобраћаја и кредита земаљског одређује. Свако наметање папирне циркулације преко ових граница свети се јављањем ажије и криза на штету правилног привредног саобраћаја земаљског па и на уштрб финансија државних;

2) Пошто кредит банкнота почива цигло на вери, да ће банка у свако доба моћи одговорити обавезама њеним — исплати банкнота и депозита — то је први захтев рационалног банковања имати свагда сигурну залогу целокупне суме нота у обрту у новчаној готовини и лисници банчиној. По речима графа Молијена, оснивача француске банке под Наполеоном I, новчанична банка мора тако радити, да је увек готова на ликвидацију. Колики ће пак део новчаница бити покривен металном залогом а колики лисницом, ту сраз-

меру покривања најбоље одређује познавање економних прилика земаљских и искуство, које сама практика казује;

3) Банка вазда мора водити тачна рачуна о курсу земаљских меница, ажији новца и количини приватног депоновања, те према овим знацима распоређивати и удешавати пословање своје; јер по курсу меница оцењује се стање заграничног обрта и према томе свагдашња метална циркулација земаљска, из карактера ажије види се сразмера и тражбина разних сорти новца, које у земљи циркулишу, а у количини приватних депозита казује се опет изобилје новчаних капитала, које земља има путем кредита да стави на расположење производњи земаљској као и висина кредита, који публици својом готовошћу депоновања у банку полаже;

4) Ма на каквом систему покривања банка почивала, она сама са своје стране треба да, према познавању економне снаге земаљске и карактеру економних односа земаљских према иностранству, као и према искуству, које у самоме току рада својега стече, своје пословање удешава тако, како ће увек само ону границу непокривених нота достигати, коју саобраћај земаљски без штете може да одржи;

5) Последње и понајважније јемство за правилан рад оних, којима је управа банке поверена, лежи у строго одређеној јавности свеколиког банчиног рада и увиђавној контроли државној са правом *Veto*-а противу сваког поступка или корака, који би се могао клонити на штету земље или и саме банке (¹).

(¹) А за то није баш потребно нарочито звање државног комесара, стављеног на терет банчиног буџета, као што га и није код многих већих банака, јер да контрола буде као што ваља не лежи толико до тога да комесар само свакој седници управе присуствује већ више до спреме и увиђавности, са којом се од времена на време врши преглед стања банчиног и процењује, да ли се одлуке управног одбора у свему са законом слажу — а то се може постићи и редовним државним чиновницима — изасланицима.

После свега што до сада изложисмо о природи, устројству, пословању и привредном значају новчаничних банака, приступимо најзад проматрању устројства и рада наше Народне Банке, која нам је најближа и на чијем ћемо примеру понајбоље моћи да осветлимо најважније моменте баначне политике. Имамо да испитамо, на каквом је темељу она заснована, шта се све од ње очекивало, колико је она до данас у раду свеме успела и најзад које су то прилике и узроци, са којих она све до данас не могла да одговори оним очекивањима која су на њу полагана?

Закон о установљењу наше Нар. Банке од 6 Јануара 1883. год. пао је баш у оно време, када се Србија подизањем железнице, која имађаше најкраћом линијом преко Солуна и Цариграда да споји индустријски запад са плодним истоком и закључивањем трговачких уговора са западним светом, налазаше на раскреници привредног развоја свога. Пасивност економне политике државне и споља и у земљи обре се од једном пред питањем: како би се оснажењем домаће радиности земаљске могло давати отпора економном завојевању земље? У место сваке активне економне политике, којом је у дванајестом часу требало сузбијати продирање запада на исток, створи се закон о Нар. Банци „у цели да се јевтинијим капиталом и уређеним кредитом трговина и радиност у Краљевини Србији унапреде“, као што то члан 1. закона о Нар. Банци опредељује.

Наше законодавство приволело се у устројству наше Нар. Банке начелу сразмерног покривања од 40% т. ј. да банка никада не сме пустити више нота у саобраћај од два пута и по оне количине злата (односно сребра), коју у касама њеним има⁽¹⁾ — начелу, које је, као што напред

(1) При томе злато може бити замењено сребром највише за четвртину. (Чл. 11. закона и 27. статута). Даље се истим члановима још прописује, да банкноте у течају пуштене морају увек бити покри-

видесмо, сасвим недовољна гаранција за кредит банкнота већ по томе, што је апсолутно немогуће, да једна сразмера покривања буде подједнако прилагодна за разне привредне прилике, јер свака земља према ступњу продуктивности и развијености кредита свога има и особену потребу у ширини новчане циркулације земаљске а тако исто и нарочиту, од осталих земаља различну, способност — капацитет — да извесну количину паширне циркулације новчане може да поднесе. Па не само то, већ и за једну исту земљу није овај принцип сразмерног покривања никак поуздан ослонац за све оне мене прилика, које наступити могу, јер при најмањем поремећају новчане пијаце и кредита земаљског прописана сразмера покривања може без икакве кривице управног одбора од часа да се преврне. Пример ће нам то најбоље показати. Узмимо на прилику, да наша Нар. Банка једном исцрпи крајњу законом дозвољену јој границу емисије, те да, као што већ напред постависмо, за 1 милијун динара металне готовине пусти у течај за $2\frac{1}{2}$ мил. банкнота. При повољном и редовном стању привредних и политичких прилика — обилности новчаних капитала и непомућеном кредиту банчином — ова сразмера кроз извесно време може се у пракци показати као сасвим довољна залога да свима потраживањима тачно одговори. Сама банка у властитом интересу долази често у искушење — ако јој то само тражбна и замена нота од стране публице дозвољавају — да ову крајњу границу достигне, јер што је шири обрт банкнота њених, тим је наравно и све већа добит банчина. Све то за време може да иде — да не може боље бити. Али ни једно привредно стање није данас постојано. Онако исто као што

вене онаквим трговачким и финансијским вредностима, које се лако и сигурно у новцу претворити могу. — По првашњем пројекту статута била је усвојена трећина покривања. (Чл. 25. пројекта статута поднесених мајској конференцији).

најмањи поветарац може да узбурка дотле као огледало глатку и мирну површину пучине морске, исто тако је већ какав пуст новински глас о предстојећем рату или тако што довољан, да лаковерну публику узбуни те да ова похита, да се за сваки случај звечећим новцем снабде. Узмимо, да се само пола милијуна динара нота напрасно банци на размену врати, то онда од једном у благајни остаје само пола милијуна динара у монети а два милијуна дин. банкнота у обрту, — што значи, да је сразмера од 40% покривања сведена од један пут на 25%, да је сада дакле четири пута више банкнота у течају, но што, банка злата у касаманеним има. По буквалном смислу закона о минималној металној залози од 40% ово би за банку већ значило обрести се од једном на прагу банкротства — или потражити у државе помоћи у принудном курсу. С тога је прво правило за управе свију оних банака, које су на овом систему сразмерног покривања засноване, да се при емисији нота више управљају према познавању привредних прилика земаљских и евентуалних мена, које наступити могу, но ли по буквалној одредби закона — да дакле никад не достижу законску границу издавања, па ма како јаке тражбине биле, већ да их у такоме случају подизањем дисконта, али никако одбијањем сигурних меница, обуздавају. Обуставити сасвим есконтовање није никако саветно; оно се даје оправдати само ванредним приликама — јер у временима, кад се јавни кредит стегне, банка је баш дужна да по могућству привредноме свету у помоћ притече.

Законом (чл. 6.) и статутима (чл. 18.) обележен је делокруг банчиног рада тако, да би она поред обичних послова — есконтовања, трговања са плем. металима, ломбардовања, примања депозита на чување, наплаћивања и исплаћивања за рачун приватних или државе и посредовања при оства-

ривању јавних зајмова⁽¹⁾ — имала да поклони нарочиту пажњу и примању депозита (новаца и других вредности) на текући рачун и с тим у свези издавању упутница или чекова — дакле пасивну конто-коренту. То је данас једна од најважнијих и по олакшање трговинског саобраћаја најкориснијих врста пословања банчаних. Плаћање чековима и у свези с тиме пребјаче плаћања једних за друге (у Clearing-houses) т. ј. узајамно разрачунавање и потирање обавеза по текућим рачунима јесте данас најјевтинији и најлакши начин промета. Та грана пословања развила се и одомаћила онде, где је производња јака, капитал обилан а јавни кредит учвршћен, где је трговачки и у опште привредни свет, с једне стране увиђањем користи

(1) За есконтовање меница у Нар. Банке захтевају се три сигурна потписа са најдужим роком од 92 дана и да доносе било по суми било по вредности интереса бар 20 пара (чл. 5. правила за послове са банком); но код чисто трговачких меница изузетно и са два потписа али по приставку свију присутних чланова есконтног одбора а по претходном одобрењу управе у књизи одређених кредита. (Чл. 8. правила за пословање са Н. Банком). На есконтовање банчаничких записа, „државних“ бонова — и залогу српских државних облигација не може се никада више од 25% — новчаног стања банчиног употребити, и то само до 90% њихове течајне вредности. (Чл. 24. статута). По изменама и допунама усвојеним на последњем збору банчином ова је одредба прекројена тако, да се од сада на бонове државне не може дати више од 30% уплаћеног капитала акцијопарског. Колико ће се пак на залогу државних обвезница давати, остављено је од сада увиђавности управе банчине. — Зајмови на залогу ефевата дају се до 75% њихове течајне вредности и то најкраћи је рок 10 дана а најдужи три месеца. — Банка наплаћује за депозите на чување до 50.000 дин. вредности чуварину од 1%₀₀ (вредност испод 10.000 рачуна се у 10.000) а преко 50.000 1/2%₀₀ и то на рок од 6 месеца. — Зна се, да се активни конто-коренти могу тек на основу јако развијених пасивних конто-корената отварати, па се њима онда и ипкосо-послови за друге живље развијати. Чланом 38. наших правила утврђује се, да ипко не може никакву упутницу или чек на банку по влачити, ако за то у банци нема своје готовине — што је у прво време и за сувремене прилике посве умесно али не и онда, кад би се једном радње по текућим рачунима живље развиле.

које сам отуда има а с друге и савесним радом самих банака (као н. пр. у Шотској), већ привикнут на то да своје уштеђевине и своја примања банци на текући рачун упућује, из чега се тек и могла корисно развити и проширити употреба чекова и система компензације. У нас ова грана пословања има врло слабих изгледа да ће се скорим живље развити и одомаћити моћи. На вишим трговачким круговима којима Н. Банка највеће услуге пружа, лежи морална обавеза, да овај систем плаћања чековима као угледан у живот уведу. Он је двојакористан земљи и привреди народној, јер сем тога што је најлакши и најјевтинији начин плаћања, он подиже и гаји штедњу у грађана и уједно је прибирањем растурених ситних капитала још и најбољи организатор јавнога кредита. Кад се на овај начин јаки капитали у касп банчиној стеку, онда су и банке у стању да се не ограничавају више само на пасивне конто-коренте, већ да према потреби и приликама и активне конто-коренте отварају т. ј. да плаћају за рачуне депонената својих и преко суме депозита њихових — дакле да их кредитују. Оваквим услугама банака подижу се и одржавају нарочито омаћи привредници. На овај начин, а уз јемство пријатеља шотске банке подигле су многога раденика на степен самосталног господара. У посредовању при остваривању зајмова за рачун државе, округа, срезова, општина и привредних подuzeћа земаљских, као и од улоге благајника државног, банка би могла бити од велике користи а под погодним условима и сама имати лепе вајде, кад би се само ови послови живље развили и Нар. Банци поверавали.

У одредби делокруга банчиног рада члан 7. закона, а 8. статута, којим се прописивало: „давање зајмова на земаљске производе и еспале у опште, који нису скором квару подложни, издавање еспапница (вораната, Warrants) и зајмова на њих, као и подизање и управљање мага-

цинима за такве производе и еспапе“ — био је од врло великог замашаја не само по циљу своје — да потпомогне земаљску производњу — већ и по упливу своје на круг осталог рада банчиног, јер се је наметало питање: може ли банка свој капитал, који јој као залога баненота служи, употребити на то, да она њиме антрпоте подиже? У земљи, у којој се преко 90% становника занима земљорадњом и сточарством ово кредитовање на залогу производа, који у јавним слагалиштима леже, највише би припомогло извозу земаљском и тиме посредно живље кренуло развој домаће производње. А овај посао не може се развити без установе јавних слагалишта — антрпота, — чије би еспапнице биле признате јавне исправе, на које би тек банка могла имаоцима њиховим давати потребне им кредите. Све је то тако, па ипак народна новчанична банка, која је пре свега дужна, да у свако доба своје ноте звечећим новцем исплаћује и која према томе мора веома обазриво своје капитале да пласира тако, како их у свако доба у брзо на расположењу имати може, нити може нити сме свој уплаћени акционарски капитал улагати у подизање магацина. Из петих ових разлога новчанична банка не сме да даје хипотекарне кредите; њој се законом забрањује, да „може прибављати више непокретног имања, него колико јој је за саму радњу њезину преко потребно“ (чл. 8. закона) — како би само капитале своје увек лако при руци имати могла, те да своје банкноте исплатити може. На држави или општини је да јавна слагалишта за земаљске производе на подесним извозним тачкама подигну — кад то приватни капитали властитом иницијативом нису у стању да учине. На банци је само дужност, да у интересу потпомагања домаће производње воранте од земаљских продуката под лаким и повољним условима есконтује. Па и у томе мора се веома опрезно поступати — давати кредити само на оне еспапе,

који без квара могу дуже у магацинима на продају почети и који се лакше и сигурније у новац претворити могу и то само до $\frac{1}{2}$ или $\frac{3}{4}$ оне вредности, на коју се према стању пијаца увек на сигурно рачунати може. Подизањем антрпота подижу се тек организоване земаљске пијаце, које би нас у данашњим економним приликама бар ослободиле од оне самовоље и неизвесности, под коју смо потпали тиме што смо — поред немања домаће индустрије као природне пијаце земаљских сировина, — још принуђени да наше сировине туђину на ноге носимо, да при томе сав терет путних трошкова по правилу сами носимо, да плаћамо све дажбине и трпимо све шиканерије туђинских пијаца и да најзад за наше производе добијамо само ону цену, коју нам Пешта и Штајнбрух прописују⁽¹⁾.

Најзад последњом тачком (8. закона, а 9. статута) прописивало се Нар. Банци и примање улога по штедионичким књигама, што је једној новчаничној банци апсолутно немогуће да чини. Јер ако она почне плаћати интересе од 3 и 4% на штедионичке књжице, а овамо су јој по самој природи посла њезиног сви спекулативнији али зато и рентабилнији послови забрањени, онда би она морала подизати дисконт на штету јевтинијег кредита, и тиме би радила унаточ главном циљу њезином. Све што народна новчанична банка може у овом правцу да учини, то је, да посредно помаже кредитујући штедионице земаљске — реесконтујући под повољним условима меничне портфеље њихове. Нашем омањем привредном свету много би се помогло, кад би по примеру шотских банака и наше штедионице отварале

(1) По изменама и допунама закона и статута усвојеним међу тим на последњем збору акционара (јер расправа ова читана је у седници ученога друштва у Мају 1885.), ова одредба о подизању јавних слагалишта остала је као обавеза Нар. Банке сасвим а остала је наравно само обавеза о давању зајмова на ворянте (унесена у тачку 1. чл. 6. закона) и то од земаљских производа.

личне кредите на јемство пријатеља како појединцима тако и задругама — кредитним заједницама; и онда би дужност Нар. Банке била да нарочито овакве заводе кредитима потпомаже.

Да бацимо један поглед на досадашњи развој рада наше Нар. Банке, па ће нам сами подаци најбоље показати правац и кретање послова њезиних.

Банка је отпочела радити 2. Јула 1884. год. са уплаћеним удеоничарским капиталом од $2\frac{1}{2}$ милијуна динара у злату — 20.000 акција прве серије од 500 динара уплаћених четвртином од 125 дин. = 2,500.000 дин. — и са 25.000 комада банкнота од 100 дин. = $2\frac{1}{2}$ мил. дин. — свега 5 мил. дин., јер јој најмања законом прописана банкнота од 50 дин. не беше тада још готова. Концем првога месеца обрт банкнота износаше 565.100., благајна у звечећем новцу: 2,003.111·59 дин. а лисница (портфељ домаћих и страних меница): 973.535·02 дин. Овај обрт банкнота од 100 дин. у суми од пола милијуна динара показао се и доцније као средња граница, коју наш саобраћај у овако крупној банкноти може у течају да одржава.

Да поредимо стање банчино при концу свакога месеца како би нам слика развоја прегледнија била. У току године дана рад наше Нар. Банке развијао се овако:

С Т А Њ Е	БАНКНОТА У ОБРТУ:	ГОТОВИНА У БЛАГАЈНИ:	ЛИСНИЦА (ДОМ. И СТР.)
31. Јула 1884:	565.100	2,003.111·59	973.535·02
31. Августа „ :	624.800	1,119.455·71	1,832.852·75
30. Септем. „ :	465.100	333.890·88	2,397.349·69
31. Октобра „ :	472.400	635.788·15	2,103.977·37
30. Новембра „ :	467.800	715.126·74	1,993.681·44
31. Децембра „ :	781.800	960.992·96	2,114.727·14
31. Јануара 1885:	1,678.500	1,590.542·20	2,472.131·06
28. Фебр. „ :	1,080.700	1,153.992·30	2,303.551·92
31. Марта „ :	1,100.700	780.733·43	2,700.123·69

С Т А Њ Е	БАНКНОТА У ОБРТУ:	ГОТОВИНА У БЛАГАЈНИ:	ЛИСНИЦА (ДОМ. И СТР.)
30. Априла 1885:	1,015.300	642.973·18	2,700.833·32 .
31. Маја „ :	898.700	733.011·29	2,531.259·46
30. Јуна „ :	772.220	711.475·94	2,413.201·56 (¹).

У току првих шест месеца обрт банкнота кретао се даље у средњу руку око суме од пола милијуна динара, а метална готовина опадала је међу тим тако, да ју је већ на концу првог тромесечја обрт нота надмашио (за сваку 100 банкнотне циркулације било је крајем Септембра 85·5% металне залоге) а у првој половини Октобра метална гото-

(¹) До штампања ове расправе придобило је још шест месеца, за које имамо ове даље податке :

С Т А Њ Е	БАНКНОТА:	БЛАГАЈНА:	ЛИСНИЦА:
31. Јула 1885 :	778.300	691.724·19	2,435.100·58
31. Август » :	991.500	381.539·40	2,992.218·40
30. Септембра » :	1,460.150	1,047.965·17	2,781.403·35
31. Октобра » :	1,930.350	1,073.745·87	2,073.572·68
30. Новембра » :	2,541.780	1,822.802·28	2,366.175·43
31. Децембра » :	3,500.040	1,795.491·54	1,893.861·69

Ови подаци ни мало не мењају ранију карактеристичку банчину стања — концем Августа метална залога спада на 38·5% банкнотне циркулације — јер ратни изгледи беху свели у току месеца Септембра металну готовину банчину према обрту банкнота на крајњу законску границу од 40% и тада је опет поред обуставе есконта само замена банкнота златом из државне касе одржала и подигла сразмеру покривања. А у Новембру месецу опет придобла је нововведена десетица у сребру, која је наравно повисила обрт банкнота и унела сребро у благајну банчину, тако да је концем 1885. год. састав банкнотне циркулације, благајне и лиснице овако изгледао:

31. Децембра било је :

У БЛАГАЈНИ:	БАНКНОТА У ОБРТУ:	ЛИСНИЦА:
ЗЛАТА: 1,208.520·55 (без странж)	У ЗЛАТУ: 1,568.700	У ЗЛАТУ: 1,786.490·62 У СРЕБРУ: 104.338·35
СРЕБРА: 388.866·65 (коресп.)	У СРЕБРУ: 1,931.340	

У кризи која је због политичких прилика наступила Септембра месеца повучена је у благајну и готовина код странж кореспондента и од тога доба урачунава се увек у извештајима банчиним у металну готовину банчину, што дотле није чињено.

вина беше се свела до на близу 200.000 дин. У току Децембра 1884. а нарочито у Јануару 1885. изгледа као да се и обрт банкнота и готовина благајне јако подижу, али је то само привидно, јер је тада државна каса одкупила златом на 1,600.000 дин. банкнота. Остављени своје природном развоју, и обрт банкнота и метална готовина примичу се опет старом стању ствари — своде се концем Јуна 1885. опет на $\frac{3}{4}$ милијуна. Правац кретања, кад би га графички представили, показао би нам сталну тежњу опадања металне готовине, јер од 2·3 милијуна дин. у Јулу 1884. готовина опада на 0·2 дин. у Октобру 1884, диже се привидно помоћу државне замене златом на 1·7 у Јануару 1885 и пада опет на 0·6 у априлу. Обрт банкнота креће се првога полгођа у средњу руку око 0·5 мил. дин., диже се привидно до на 1·7 у Јануару 1885, да крајем другог полгођа спадне опет до на 0·7 мил. — Пуштање педесетице (месеца Марта 1885. у 20.000 комада = 1,000.000 дин.) није ни у колико изменило општи карактер банчног стања, што само сведочи, да је и педесетица за наше привредне прилике још веома крупна банкнота и да узроци слабог развоја у раду банчном много дубље леже.

Према оваквом стању ствари банка је сасвим природно у брзо морала дизати дисконтат, да би колико толико зауставила извлачење металне готовине. Она је у ствари била принуђена да се опире јевтином есконтовању за злато у земљи, у којој је обичан интерес при добром кредиту 10—12% и у којој остали новчани заводи есконтују сигурне менице са 8, 9 и 10%. Од 5 $\frac{1}{2}$ % са којим је интересом банка отпочела есконтовање она га је морала повисити на 7% затим га је опет спуштала на 6 и 5% (6% на зајам на залог), да га опет подигне на 6 и 6 $\frac{1}{2}$ % и да најзад у ратној кризи достигне висину од 8% (а 8 $\frac{1}{2}$ % на залог). Ето таква је за ово кратко време историја ди-

счета наше Нар. Банке, у којој се већ по себи најбоље огледа свеколика несталност и неопредељеност у раду наше Нар. Банке.

Не могући до данас да развије своје послове на широј основи веће и правилније циркулације банкнота банка је у самој ствари била спала на улогу једног обичног контоара, који звеченим новцем есконтује (*Comptoir d'Escompte*), и у томе погледу она је онда релативно заостала иза других мањих новчаних завода земаљских; једна мала „Београдска задруга“ са — при концу 1884 — уплаћеним удеоничарским капиталом од свега 216.700 динара обрће по $\frac{1}{4}$ милијуна месечно и даје дивиденде 9·40%, док Нар. Банка са привилегијом издавања нота не беше у стању да својим удеоничарима прва два купона исплати. Оно истина да је због ограничења свију ризичнијих спекулативних послова дивиденда у свију новчаничних банака обично мања но у осталих кредитних завода; тако н. пр. док се дивиденда енглеске банке креће између 7 и 11% — у средњу руку дакле не премази 9% — дотле се она у других банака неће до на 20%. У аустро-угарске нар. банке дивиденда за 1883. год. износаше 7 $\frac{1}{6}$ % а за 1884. г. 7·05%. Међу тим није овде најважније то што Нар. Банка први годишњи биланс закључује на штету своју — јер су и издаци у прво време највећи — већ је главна невоља оно искуство, које је банка одмах у прво време својега пословања стекла: да наш трговачки свет брзим враћањем банкнота у самој ствари хоће по нижи интерес да есконтује за злато те тиме гони банку, да своју најважнију задаћу — појевтињење земаљског интереса — напусти.

Питање је сада, где леже узроци овако скученог рада наше Нар. Банке? Одговори на то питање јесу од нецењене и теоријске и практичке економске вредности. Ми ћемо покушати, да их овде изложимо и то тако да ћемо прво обе-

лежити оне дубље и општије узроке, који не леже до саме Нар. Банке, већ до неповољног економног стања и положаја наше земље, па тек онда прећи на оне ближе узроке, који у самом систему и практици наше Нар. Банке почивају.

Први и најважнији узрок неуспеху банчног рада лежи у томе, што она већ по самој природи пословања њеног има да користи поглавито великој трговини и индустрији земаљској. Међу тим ми наше домаће индустрије сасвим немамо а ни велика трговина не може се развити без живље развијене земаљске индустрије. Све је спало с једне стране на извозну трговину, која домаће сировине на страну износи и која и сама стоји на врло slabим и несигурним ногама, јер је зависна од толиких природних случајности и извозних неприлика, а с друге стране опет на увозну трговину, која нам стране индустријске артикле у земљу уноси, но која махом на кредит еспапе диже, те је увек у рукама страних кредитора а тиме увек и у опасности да посрне. чим наши главни извозни артикли или са неродице или са рђавих цена изневере, те народ без новца остане и услед тога застане са куповином индустријских артикала. Тада се обично цео привредни свет у нас тужи на оскудицу у новцу. Међу тим та општа оскудица у новцу само је природна неизбежна последица ослабелог извоза земаљског, којим земља има да плаћа набавку индустријских намирница са стране. Немајући индустријских средштва код своје куће наша народна привреда потпада све више под сферу страних економних интереса, описује као каква економска планета-пратилица све тешњу и зависнију путању око туђег индустријског сунца, излажући се и поковавајући свима приликама и неприликама страних индустријских пијаца. Оно мало занатских радова, што се од старина у земљи затекло, нестаје сваки даном под утакмицом стране машинске производње и услед тога се у земљи осећа све већа економска изнемоглост и у

самим пољопривредним радовима. Сељак пропада јер мора јевтино — често и у бесцење — да даје своје сировине препродавцу, који их на страну носи, за кога је цена страних лијаца меродавна и који, поред тога што хоће да се за своје трговачке услуге и сам богато наплати, вазда гледа, како ће све преносне трошкове око извоза сировина у нижој цени од сељака да наплати; и онда је свакоме појамно да под оваквим стањем ствари сељаку није ни могуће да свој пољопривредни рад усавршује јер свако усавршење рада претпоставља већу сигурност и већи полет у проћи производа. У исти мах сељак и скупо плаћа стране а лоше фабрикате, јер му се без избора намећу, и, што је још најтеже, тешко му је доћи и до потребних кредита, а сељак у Србији сачињава 90% целокупне популације. Каква је дакле организација кредита била нашој земљи понајпреча? Према самом саставу нашег привредног организма очевидно је, да би нам пре свега најпотребније било образовање окружних или и средњих сељачких банака на основи узајмнице а са државном помоћу, (од прилике онако као што је то данас уређено у Русији), те да се сељак спасе из руку кајишара и да се на својој земљи, коју је сам својом крвљу искупио, као сопственик очува. Друга најпреча организација кредита беше оснивање занатлијских банака (опет на основи узајмнице), ради очувања и унапређења земаљских заната. За подстицање више индустрије потребан би одиста био најзад и виши индустријски кредит и кад је зачета мисао о оснивању Народне Банке ваљало је пре свега промислити на одлучити се: у интересу којега сталеза и које врсте радности хоће се банка, те да се према томе и устроји? А како тога било није, већ је устројство наше Нар. Банке просто копирано са сличних новчаничних завода на западу, зато наша банка и лебди у ваздуху — на индустријском небу није, јер га код своје

куће немамо, а на земљи није, јер се 95% нашега становништва не може коме да послужи. Да су упоредо с банком подигнута јавна слагалишта (антроти), или да је бар банци законом прописано било, да једним делом својега капитала буде дужна установити нарочито одвојено хипотекарно одељење (са филијалима по унутрашњости)⁽¹⁾ и да има првенствено кредитом помагати индустријска предузећа основана на удружењу и узајмници произвођача — те да бар тако колико толико припомогне унапређењу земаљске привреде. Овако Нар. Банка сасвим је одсечена од сељака и занатлија но је једино упућена да животари од оно мало крупније трговине и то више увозне но ли извозне — трговине, која се при слабој продуктивној снази земаљској и сама поводи. Ето то је по нашем уверењу први и најважнији узрок неуспеха у раду наше Нар. Банке овакве, каква је данас. Она се није ни у колико прилагодила правим економним потребама земаљским. Једном речју Нар. Банка есконтује менице нашег вишег трговачког стадежа и то махом онога дела његовог, који се само увозном трговином бави, јер извозна трговина без јавних слагалишта и домаћих пијаца теже се и у далеко мањој мери може да служи кредитом у Нар. Банке. А увозна трговина наша, као што видесмо, махом је под влашћу страних капитала, на чији се кредит у главnome и ослања, а у колико се кредитом у Нар. Банке служи она није кадра да примљене банкоте задржава, већ их мора у брзо да размењује златом да би својим обавезама плаћања на страни одговорила.

(1) У нас је већ више пута по новинама извошена мисао: да Нар. Банка притече у помоћ Управи Фондова тиме, што би есконтовала њене заложнице (или обавезнице), при чему се само толико забавља, да је то Нар. Банци — која своје банкпоте као соло-менице а *vista* увек металом исплаћивати мора — ансоудтно немогуће све доде, догод те заложнице (или обавезнице) не би гласиле на ркове од три месеца — то што је онет Управи Фондова немогуће.

Други поглавити узрок, са кога рад наше Нар. Банке мора да рамље, лежи у самом економном стању и положају земље. Новчаничне банке могу развити ширу и корисну делатност само онде, где је радност земаљска у полету, где је јавни кредит развијен и организован, где је економски биланс народни у опште повољан. При подизању нар. банке ваља увек имати на уму, да, као што А. д. Вагнер вели, оно не претходи, већ следује полету радности земаљске, да је банка круна а не подлога привредном развјету народном, врх а не основица у пирамиди радности народне. Како наша земља у овом погледу стоји, једва ли је и потребно излагати. Наша државна економна политика одликовала се вазда до данас пасивношћу, шта више и самим напуштањем привредних интереса земаљских. У спољној економној политици услед непрестаног попуштања и повлађивања туђим захтевима: потпадаше под сферу страних економних интереса, а у учутарској политици: и данас још у државном буџету од 46 милијуна динара сума од свега 68.000 дин. на потпомагање целокупне радности земаљске⁽¹⁾! Наш загранични обрт добија из године у годину карактер све веће пасивности, јер ми се све више навикавамо уношењем западне културе на нове и шире потребе а овамо смо све мање у стању да их производима нашег народног рада подмирујемо и плаћамо; и тако страна индустрија све више плави наше пијаци на штету и оно мало наслеђених заната земаљских и кућевне индустрије који једва животаре. С друге

(1) По најновијем румунском закону о потпомагању домаће индустрије, поред обичних олакшица у ослобађању од пореза и ђумручина, даје се индустријским предузећима: 1) државно земљиште бадава; 2) уводи се обавезна потрошња домаћих производа за све државне, окружне и општинске потребе (ако разлика у цени не прелази 5%); 3) дају се извозне премије до $\frac{1}{6}$ вредности производа; 4) премија за фабриковање од 5% и т. д.

стране извоз наших земаљских производа — сировина — не скаче у истој сразмери, у којој и увоз страних индустријских производа у земљу расте, јер до данас ми још нисмо готово ништа озбиљнијег учинили ни да наш примитивни домаћи земљорад и сточарство унапредимо. Статистива заграничних обрта наших сведочи да они сваком годином постају релативно све пасивнији и⁽¹⁾. При

(1) Ближе у расправи мојој. «Наша економна политика», стр. 60 и 61. У времену, које је протекло до штампања садашње расправе, изишло је једно дело «Интереси Српства», у коме се на ово економно гледиште о значају активних или пасивних заграничних обрта напада као на некакав «листинзам, керизам, меркантилизам итд. итд.» и тврди да «биланс трговине не доказује ништа!» (стр. 137). Међу тим ствар је ова у сувременој економној науци свакоме, цјеле у њој посвећеноме, јасна и на чисто изведена. Нико данас више не сматра да се богатство народа садржи у количини новца, па ни у количини намирница (као што писац богатство дефинише) већ у количини радних способности народних и каквоћи прилика — нарочито прометних — које радност изазивају и награђују. Пошто се унутарња производна снага народна не да цифрама казивати, то се онда по количини и каквоћи заграничних обрта као спољњем знаку и изразу економног живота народног тражи да постави дијагноза привредног развитка земаљског. И наука се није преварила у овој статистичкој методи опажања; у њој су се, као што је и са писцем српских интереса случај, могли преварити само они, који те податке не знају да тумаче. Цео економски свет и научника и практичара води и данас рачуна о карактеру заграничних обрта и новчаног вредности њиховој, поредећи их између се, па опет зато никоме више и не пада на ум, да у новцу гледа богатство народа. Обилност новца, као простог оруђа промета и мерила пијачних вредности, само је један спољни знак, по коме се може да закључује на привредне прилике земаљске. Обилност новца у земљи једној зависи одишта у многоме од карактера заграничних биланса, али не у току једне или неколиких година већ у току деценија, а карактер трговинског биланса зависи опет од привредне снаге земаљске. Од коликог је значаја трговински биланс најбоље се огледа већ у курсу меница, о чему је знаменити енглески економиста Гошен читаву теорију развио. Ну ипак може ми писац српских интереса по своме обичају пребацити, да су

таквој економској зависности честе новчене оскудице и по-
ремешен јавни кредит сасвим су природне последице — а
то је онда већ по себи веома ровито земљиште за успевање
новчаничне банке. Јер шири обрт банкнота може се развити
само онде, где су новчани капитални обилнији и приступач-
нији и где је на здравој економској основи јавни кредит
учвршћен и организован. Свега тога у нас није. Па још кад

ово све преживели погледи «буржоаске економије»; и зато га
морам упутити да у делу признатог критичког представника
савремене економске науке Д-ра Евгена Дириинга. «*National-und Socialökonomie*» на стр. 416 прочита оно
што пише о значају активности или пасивности трговинских
биланса. Како се редовно води рачун о карактеру биланса и
са гледишта саме либералне енглеске економије, види се из
редовних студија њихових у највећем поборнику економног ли-
берализма у «*Journal des Economistes*» (тако н. пр. у свесци
за Јануар 1884. год. стр. 59). Сад или је сва савремена на-
ука меркантилистичка или писац српских интереса не зна шта
је меркантилизам? — Он се пита, како је то могуће, да је
неких година биланс Енглеске пасиван, док је наш још које-
како али тек активан! а не зна, да се закључци из карак-
тера трговинских биланса никад не изводе из појединих година
већ тек из оног резултата, који нам даје правац кретања тр-
говинских биланса у току читавих десетина година, и даље: да
код јако индустријских земаља вазда иза једног низа година
са активним билансом сљедује обично други низ година са па-
сивним билансом, јер им је баш услед јачих зарада могуће, да
своју обично гушћу популацију обилнијом и бољом храном снаб-
деју и да више страних сировина за прераду у земљу довуку.
Кад би линију кретања заграничних биланса у индустријских
земаља графички представили и са нашом поредили, нашли би,
да док се њихове линије таласасто крећу, докле се наша стално
приближује постојаној пасивности — дакле нам на сигурно по-
казује опадање економне снаге наше. А то опадање врши се
по оном економном закону, по коме свака земљоделско-сточарска
земља у саобраћају са културним индустријским земљама
на сигурно штетује, кад своје сировине мора јевтино туђину
на ноге да носи те да новцем за то добивеним скупо плаћа
лоше стране фабрикате. Писац се труди да ми објасни, како
ми пропадамо с тога, што извозимо стоку — народни капитал
свој! А овамо — ако је о томе реч — ја сам и сам већ пре
његга то знао, кад сам на стр. 64 «Наше екон. политике» обе-

томе додамо и финансијско задуживање државе на страни, које је данас већ престигло цифру од 250 милијуна динара, на коју се у средњу руку (узев само 5%), има само годишњег интереса око 12¹/₂ мил. динара у злату да плаћа, онда је још очигледније, како је разривен и неповољан терен, на коме има да развија делатност своју наша Народна Банка!

лежио, како ми упропашћујемо «два важна елемента капитала земаљског — стоку и шуму» само да би са њима исплатили «набавке туђини и порезе држави»! Па ту и лежи сва несрећа, што је српска земља још поглавито остала сточарска — јер стока сачињава готово половину целокупног извоза земаљског — а као таква она ваља веће и не може извозити укњижене «интересе српства», већ извозити стоку, која се у земљи све мање негује, а увозити све више страних фабрика сатире се привредни живот народни! У «Нашој екон. политици» није ми ни била намера да што друго докажујем, до то, да се ми већ налазимо на економном раскршћу, на коме, и ако су наши биланси још повољни, сам правац и карактер привредног развоја нашег јасно нам показује, да економски слабимо, и да је с тога крајње време да својски прегнемо двогубој мети: да државном помоћу, и то у првој линији организовањем пољопривредног и занатлијског кредита кренемо народну индустрију на широкој и плодној основи удружења, како би с једне стране обезбедили нашу економску независност а с друге уједно осигурали и народно благостање, обилавши онај пут капитализма, којим је индустрија на западу стварана. (Стр. 73—75. Лањски загранични обрт наш већ је почео оправдавати зебњу, да ће под оваквом економном и финансијском политиком напуштања наш загранични биланс све више добити карактер сталне пасивности, јер ево лањске — 1883 — године по приближној процени вредности увоза већ износаше 50 а вредност извоза само 30 милијуна динара!).

Царинске цифре, ма колико оне биле непотпуне и процена вредности њихове приближна, ипак су од великог значаја, јер су израз струје у економном крвотоку земаљском — и зато све земље воде и данас о њима јакога рачуна. Писцу пак, по његовој здравој памети, оне «ништа не вреде», већ се ваља «само питати шта се извози а шта увози. Што већа пасивност заграничне трговине са спрови-
нама тим боље за земљу и што већа активност са

Најзад трећи поглавити неповољан уплив на рад наше Нар. Банке лежи и у растројеној новчаној циркулацији, у поремећеној валути услед несразмере у ковању разних сорти новца. Исто као и економна тако нам се и новчана политика управљала више по моментаним интересима — нарочито финансијским — а најмање по смишљеном економном програму неком. У тову од ово осамнајест година, од како

фабрикатама тим боље за земљу!»! Зар се ово тек не приближује карактеру меркантилизма, који је чак забрањивао извоз сировина из земље? По тој логици све земљоделско-сточарске земље ваља да се старају, како ће извоз земаљских сировина отежати — а на нас примењена и доследно до краја изведена оваква економна политика налагала би Србији, да извоз стоке, хране, шљива итд. забрани! Моје мишљење, изложено у «Нашој економној политици», своди се на то, да је Србија по самој природи земљишта, географском и међународном положају своје, позвана, да постане индустријска земља, и да с тога развитак народне индустрије ваља подстицати и спољним и унутарњим мерама, имајући у исти мах на уму и да капитализам (и то туђински) земљом не освоји — да се дакле и богатство и благостање напореда у земљи развије. Наше царинске цифре послужиле су ми само као илустрација нашег економног опадања под економном политиком либерализма (т. ј. небриге) као очит доказ, да ми сваком годином све више увозимо фабриката а релативно све мање извозимо наших земаљских производа — сировина, т. ј. навикавамо се «цивилизовањем» на све шире и скупље потребе живота а све мање смо у стању, да их радом и заслугом наших руку подмиримо или исплатимо. Док писац мени пребацује некакав претпостављени уображени «Листов и Керијев меркантилизам», он баш сам упада у крајње захтевне плачкашке меркантилне трговинске политике, тражећи да све земље — па имале оне или немале природних и саобраћајних услова за развитак индустрије — треба по што по то да се старају, како ће што мање извозити а што више увозити сировина и што више извозити а што мање увозити фабриката! Ово је тек права инглеска освајачка економна политика, која учи како једни народи могу да живе само на рачун других, јер да буде земаља које ће више извозити фабриката а увозити сировина, мора бити других које ће више извозити сировина и више увозити фабриката! «Керизам» пак учи да сваки гледа, да своју индустрију у својој кући за своју домаћу потребу подиже, док овај пи-

се почео ковати наш „народни новац“, исковано је свега: ситна новца: 3·2 мил. дин. (бакра и никла)⁽¹⁾, ситна сребра: 8·6 и 1 мил. дин. у комадима од 5 дин., свега дакле сребра: 9·6 мил. дин. а злата: 10 мил. (5 мил. дин. у комадима од 10 и 5 мил. у ком. од 20 дин.) Прва незгода по

шчев quasi-социјализам учи како једни треба да буду све саме Инглеске а други њихове Индије. Наш ђоја-социјалиста заборава да само велико-капиталистичка индустрија иде и може ићи за тим да друге земље плени и осваја пловом својих фабрика! Несрећна је економски одиста свака она земља. која је у подмиривању финијих потреба својих од туђине зависна, јер није у стању, да на туђим пијацима својим спровиона стране фабрикате искомљује. Али није економски срећна ни она земља. која као паразит само од пљачке других народа живи. која. као оно Инглеска, велико-индустријском и трговачком политиком хоће свет да осваја. док овамо код рођене куће своје само беду ствара. По нашем уверењу правлна и здрава основа економног развитка само је онде. где народ један на то иде, да по могућству властитим радом сам потребе своје искомљује, да, као што Кери захтеваше, децентралисаном домаћом индустријом земљорад и сточарство на рационалној основи подигне. Како ће се пак при подизању домаћег економног богатства и домаће благостање развити и очувати т. ј. како ће се и систем поделе својине и доходака на правлној основи развити — то је паралелно питање сваке увиђавне економне политике. У том погледу рецепти пишчеви о произвођачким задругама само су бледа копија са признатог Масаловог плагијата Луј-Бланових «Ateliers sociaux» као правог оригинала!

Најзад писац «интереса српства» пребацује ми још и што пишем биланс а не биланц, доказујући ми филолошко постање речи. На овоме за писца још новоме пољу, пољу филологије, можда би га и чекао тек какав благодарнији и успешнији задатак, кад би се само латио да рашчисти са свима оним речима, које се у нас пишу и изговарају другчије, но ли у језику, из кога су позајмљене — тако и. пр. да докаже да ваља писати бпсаке а не бпсаге, јер је ово опет француска реч итд.! Међу тим ја ћу све докле и даље писати бп-

(1) Писајасмо бакра: 1,934.737 дин. а никла: 1,200.000 д. Према закону од 15. Јуна 1884. са ново искованих 2 мил. дин. никла имао се заменити сав бакарни новац, па тако и би учињено, али је сад за време рата сав бакарни новац на ново у обрт пуштен, тако да ми сад преко пет милијуна динара ситна новца у саобраћају имамо.

уређену новчану циркулацију лежи већ у несразмери ковања разних сорти новца, јер док је н. пр. Француска као колонијално латинског новчаног савеза, чији смо систем новца и ми усвојили, исковала на главу:

Динара :

ЗЛАТА :	ПУНОВАЖНА СРЕБРА :	СИГНА СРЕБРА :	СИТНОГ Н О В Ц А :	ПАПИРА :
117·30	90·70	5·30	1·50	26·40

докле Румунија има :

5·50	9	5·50	0·85	12·70
------	---	------	------	-------

докле Србија према њима овако стоји :

6	0·60	5	1·9	0·30 (').
---	------	---	-----	-----------

И сама Румунија исковала је бар више пуноважна сребра у комадима од 5 дин⁽²⁾ док смо ми исковали свега 200.000

ланс просто за то што је овакво писање и изговарање у нас практиком усвојено исто као и за реч «бисаге» — јер је нашем уву прикладније. У осталом кад бих само хтео да пођем пишевом методом претпоставака при насртању, ја бих, на прилику, са далеко више права могао из тога што писац (на стр. 81) пише Рихард а не Ричард Кобден закључити, да он не зна, да је Кобден Инглеz већ «јамачно» држи да је Немац, јер иначе ако тога није, већ је само хтео да заноси на немачки, онда би му ваљда и Жана Жака Русо-а ваљало писати Јохан Јакоб Русо!? — Шта пак после свега овога значи «blatage» знаће и осетиће најбоље сам писац «интереса српства» кад се још уз то сети издавања својега листа «La morgue» у Паризу, коме беше у задатку да француску пијаци засити српским социјализмом, те је већ после неколико бројева морао горко искусити да овакви сурогати социјализма не налазе прође на пијаци образованих народа, — па је зато опет ево најзад на Србију спало, да она ово недоношче некаквог Ласаловско-монархистичко-диктаторског социјализма, као «плод потоњег десетогодишњег студовања», у свој широки стомак прими.

(1) Оволико у банкнотама које на злато гласе; сада пак са десетицама у сребру износи целокупна циркулација папира у средњу руку 1·5 динар на главу — у последње време 2 динара.

(2) Ту је Румунија поступила као и неки чланови латинског новчаног савеза кујући према усвојеном начелу двојног важења више јевти-

комада. Према маленој суми искованог пуноважног новца (злата и талира) ми имамо несразмерно много ситнога новца и отуда наравно већ да је сасвим природна појава ажије. Дисажија ситног новца изазива све јаче повлачење и све јачу ажију злата а то већ мора штетно дејствовати на обрт банкнота, које се златом исплаћују, јер се злато понајвише тражи. Како је дукату још непрестано широм отворена наша новчана пијаца, тако да он, по оном простом Грешемовом закону, по коме увек лош новац избја добар новац из саобраћаја, и ово мало наших златника из земље гони, то је наравно земља наша на огромну штету своју поплављена аустријским лошим дукатима⁽¹⁾. У плаћањима са стране наш трговачки свет прима лоше дукате, који се у земљи у 12 динара примају а при плаћањима на страну њему се траже златници или му се дукати примају по тежини. Под таквим приликама

нијег сребра по ли злата, што је најзад и довело расуду овога савеза — јер данашњи комади од 5 динара по правој вредности сребра не важе више од 4 динара.

- (1) Шгета потиче отуда, што наш свет и данас још прима излизане јексичне дукате по исту цену као и пуноважне. Страни па и домаћи купци наших земаљских производа плаћају све излизаним или и обрезаним дукатима. Па и сама држава, ма да их је на касама својим победила на 11·75, ипак их прима без каква даља обзира на тежину њихову, док се у земљи, која их за нас кује, само по тежини примају. Међу тим ми морамо да плаћамо наше обавезе на страни пуноважним златним новцем, или ако то дукатима чинимо, онда их морамо према самој бечкој берзи са по 8—10 крајцара испод курса да дајемо. Ако дукатима наполеондоре купујемо онда разуме се омет морамо да плаћамо ажију. — Ако целокупан наш загранични обрт узмемо у средњу руку на 5 мил. дук. (60 мил. дин.) и ако на сваком дукату узмемо не више но по 10 пара дин. штете на курсу, то ми онда губимо на самим дукатима као јексик — новцу годишње око пола милијуна динара. Дукат се дакле мора најенергичнијим мерама државним што пре из саобраћаја истиснути — по нашем мишљењу пре свега даљим побијањем на 11·50 и наредбом примања по тежини, као и сваког другог новчаног еспала, па ако и ове мере не би биле довољне, онда не би требало уступити ни пред крајњим средством и типуне забране употребе његове у циркулацији земаљској као по интересе земаљске свроз штетнога калп-новца.

јасно је, да Нар. Банци није било могуће одржати ширу циркулацију банкнота, које на златнике гласе.

Друга даља неприлика, коју нам наша несмишљена и неодређена новчана политика ствара, лежи у самој недоследности или боље рећи потпуном растројству нашег земаљског новчаног важења. Примљем новчаног система латинске уније и увођењем злату равноважно ($\frac{900}{1000}$) искованог сребра у комадима од 5 дин. ми смо тобож начелно усвојили били двојно важење, а овамо смо међу тим сасвим на супрот томе доцније (год. 1879.) узаконили да нико није обавезан примати при плаћањима у сребрним комадима од 5 дин. више од 500 динара (од 2, 1, и 0.50 дин. не преко 50 дин. а ситна новца не преко 1 дин.) — мера, која опет скроз циља на монометалистичко важење злата! Међу тим земље, у којима је златан новац једино законито средство плаћања, сведе онда доследно томе своје сребро на улогу ситнога новца (за докусуривање злата) и према томе не кују онда крупнији пуноважан сребрн новац. А ми, док овамо имамо начелно са латинским новчаним системом усвојено двојно важење, дотле с друге стране ограничавањем плаћања у сребру — у последње доба нарочито због финансијских обавеза одплаћивања дугова државних у злату — прилазимо фактички важењу злата. Наша новчана политика државна не сме и не може више остати на овој неодређеној средини; она се мора одлучити на коју ће страну: или чистом важењу злата, и у томе случају треба исковати далеко више златног новца и онда би и наша Нар. Банка доследно томе имала и своје ноте златом да исплаћује, или двојном важењу, и у томе случају ваља исковати и више злата и више сребра у комадима од 5 дин, и у исти мах оставити, да банка, како кад сама за добро налази, једним или другим пуноважним новчаним оруђем своје банкноте исплаћује (као што је то у Француској, Белгији и др. земљама са двојним важењем).

У земљи је дакле мало пуноважнога новца — златника — а више јексичнога — дуката — у циркулацији, а овамо банка се обавезује, да златницима своје банкноте исплаћује. Под таквим околностима сасвим је појамно, што муштерије банчине, махом трговци увозачи, тако брзо банкноте на размену враћају, јер им је за исплату њихових обавеза на страни потребан баш онај пуноважан златан новац, којим банка своје ноте исплаћује.

Ове три прилике — што је земља економски зависна од иностранства, што Нар. Банка већ по основном устројству своје није ни у колико прилагођена правим привредним потребама земаљским, већ је просто копирана са запада, где су друге прилике и сасвим други услови за рад новчаничких банака, и најзад што и сама несмишљена новчана политика наша само помеће редован ток и развој новчане циркулације порађањем ажлје и плављењем домаће новчане пијаве страним а лошим новцем — те три неприлике јесу поглавити и најважнији узроци, који банци не дају маха да живље и корисније развије пословање своје. Остали узроци леже више у околностима и мерама од спореднијега значаја; ми ћемо и њих да обележимо, како би нам преглед свију неповољних утицаја на рад наше Нар. Банке био што јаснији и потпунији.

Првашњим законом о установљењу Нар. Банке (чл. 9.) утврђене беху банкноте од 50, 100, 500 и 1000 дин. Банка је прво отпочела и преко пола године радила искључиво са стотинаркама, па су тек онда придешле привремене педесетице. Средња циркулација нота у пола милијуна динара, о којој напред говорасмо састојала се сва из стотинарки; са увођењем педесетице већ је ова цифра обрта у неколико скочила али је и банкнота од 50 динара за наше привредне прилике још веома крупна. Ни у овом погледу није се наше законодавство о банци освртало и прилагодило нашим

економним потребама. Што је за богату Француску банкнота од 50 дин. то је за наше сиротне привредне прилике банкнота од 10 дин. — па ипак и сама Француска има своју мању банкноту од 20 дин. а 1871. када се у невољи ратној граница емисије подигла на 2800 мил. дин. уведоше се и банкноте од 5 и 10 дин. Али сувише ситна банкнота опасна је, јер при јачој емисији прогања метални новац из земље и у случају кризе оставља земаљску циркулацију на папру, који према металу у дисажију пада. Најмања банкнота не би никад требала да се спусти испод најмањег комада златног новца земаљског. Према нашим привредним приликама десетица је и за банку и за саобраћај неопходно потребна, у толико пре, што би се тиме уједно одбила и опасност од евентуалног издавања државног папирног новца, који би, нарочито данас кад већ банкноте постоје, при јачој емисији могао имати врло неповољног уплива како на кредит самих банкнота, тако и на целокупну новчану циркулацију земаљску, јер би у скоро морао изазвати општу дисажију папира.

Слаба циркулација банкнота долази делом још и отуда, што је употреба банкнота у нас још првина, што је свет на њу непривикнут а још довољно и необавештен, али ипак далеко је више кривице у томе, што наш новчани трговачки сталез, који би требао највише да припомогне раду Нар. Банке, која у првој линији његовим интересима и служи, неће ни оно банкнота у својим рукама да одржава, што би баш био у стању да учини, већ тражи злата, хоће дакле да га Нар. Банка служи новчаним капиталима — и то у златницима — по интерес од 5 и 6% у земљи, у којој се иначе обични сигуран и законити интерес рачуна 10 и 12%.

Најзад и сама Нар. Банка својом унутрашњом практиком тежила је, да се махом ограничи на виши трговачки сталез и то поглавито онај део његов, који се увозном тр-

говином бави а који због плаћања на страни махом банкноте с места на размену и враћа. Оснивањем филцјала или агенција надати је се, да би се рад у ширим круговима развио, јер у богатој индустријској Француској поред толиких других омањих новчаних завода, четвртина целокупног есконта француске банке даје се на менице од 10—100 динара, што само сведочи, колико она кредитом послужује потребитије класе.

Ако се дакле хоће, да наша Нар. Банка у раду своје и услугама, које целој земљи има да учини, пође успешнијим и плоднијим путем, она се пре свега мора боље прилагодити правим привредним потребама земаљским, дејствовати, да се било државном, општинском или приватном иницијативом подигну јавна слагалишта, земаљске пијаце, да се устроје по земљи занатлијске банке, којима би Нар. Банка реесконтовањем њихове лиснице у помоћи била, а по времену подигне и један хипотекарни одељак (друга уплата акција могла би се посветити искључиво хипотекарним пословима у савним засебно подигнутом одељењу при Нар. Банци). Даље би ваљало тежити, да се, колико је год то могуће, кредитом послужују продуценти и извозачи производа земаљских, јер само они, купујући и плаћајући производе у народу, у стању су, да банкноте дуже у саобраћају одржавају. Једном речју Нар. Банка мора, на било то посредно или непосредно, јевтинијим кредитом послуживати поглавито продуктивне радње земаљске.

Даља помоћ лежи и у ситнијој банкноти, коју потребу већ и сама Банка осећа и тражи да се дотични члан закона што скорије измени⁽¹⁾. Само ваља добро имати на уму

(1) Данас је већ измењен и то у корист десетнице у сребру. У нас је у очи последњег ванредног збора банчиног, који је имао да реши ово питање десетнице у злату или у сребру, по новинама доста писано то у корист моно — то у корист бимета-

да са мањом банкнотом, која ће и шири обрт њихов донети, треба и више на опрези бити, да банка никад не западне у такво стање, које би јој и најмање могло њезин јавни кредит пореметити. У нашим непостојаним и осетљивим економним и политичким приликама, у неповерењу, којим је наш привредни свет и онако прожман, овакав поремећај имао би за дуго тешких и по Н. Банку веома несретних последица.

Но најјачи услов за полет банчиног рада лежи ипак у самом живљем развоју домаће радности — а поглавито народне индустрије, као прве и најважније погодбе за свестрани привредни развитак земаљски. Са индустријом снажи се и активна трговина, подиже јавни кредит и онда и банка може тек наћи повољна земљишта, да живље развије делокруг свој. Банке могу само припомоћи, али никако

лизма. Међу тим у самој ствари не може у овом питању бити ни помена ни о моно — ни о биметализму. Јер монометализам је онда, кад држава новац од једнога плем. метала — па било то злата или сребра — прогласи за једино законито средство плаћања; а биметализам је опет онда, кад су оба метала подједнако законита оруђа плаћања. Нас се ово питање овде даље не тиче. Тек толико сваки економски законодавац ваљало би да зна, да је само на држави да земаљску валуту регулише. Код наше пак десетице питање је било сасвим друге особене природе. Оно се није врзло ни око моно — ни око биметализма у земаљском важењу, већ око јединства или двојства у банчном систему плаћања. У земљама монометалистичким (као н. пр. у Инглеској) већ се по себи разуме да се и ноте Нар. Банке имају и морају исплаћивати златом (или односно сребром, као н. пр. у Русији), а у земљама биметалистичким (као н. пр. у Француској) опет све банкноте исплаћују се сасвим на равно без икакве разлике, т. ј. банка исплаћује њене ноте или златом или сребром и једним и другим металом — како је кад у стању или како за добро налази. Код нас пак није ни било питања око тога, већ просто: да ли ће се поред нота од 50 и 100 дин. у злату увести засебне десетице плативе у сребру. То није никакав биметализам већ дуализам у исплати банкнота кад једне гласе само на злато а друге опет само на сребро. На првом редовном збору акционара брањена је и усвојена

изазвати унапређење радиности земаљске. Новац није само мерило цена, већ је и оруђе целокупне размене добара и као такво умножење новчаног оруђа покреће и потпомаже живљи обрт капитала, те тиме посредно користи унапређењу привредне снаге народне. Банке су организатори новчалог кредита, центри, у којима се прибирају и снажније и јевтиније у обрт пуштају новчани капитал; и у томе погледу солидан и правилан рад новчаничних банака, развијен у четри поглавита правца: 1) депозитовању са отварањем текућих рачуна и увођењем плаћања упутницама или чековима; 2) есконтовању сигурних трговинских папира; 3) умереној емисији банкнота; и 4) давању продуктивних кредита⁽¹⁾, може да буде по земљу од највеће користи. Оваквим пословањем — мобилизовањем и организовањем новчаних средстава земаљских — банке силно могу да прошире продуктивну моћ

била десетица у злату не с тога, што би она по акционаре кориснија била — јер је свакому јасно, да ће десетица у сребру свакако банци од веће вајде бити — већ једино у интересу јединства у важењу земаљском. Јер држава се наша већ по финансијској сили прилика, као што напред видесмо, фактички приволева важењу злата, ограничавајући плаћања сребром, нарочито на ђумруцима, и зато се усвајањем десетице у злату хтело избећи стварање ажије, која је, као што раније показасмо, вазда по целину нар. привреде један осетан губитак. У осталом алтернатива — или десетица у сребру или никаква — постављена од стране државне управе, морала је привољети Нар. Банку, да прими десетицу у сребру. — Развијање ажије штетно је по целу нар. привреду, а ажија злата достиже у нас данас већ готово $4\frac{0}{10}\%$ — што је у многоме последица умножавања србне монете путем и самих сребрних банкнота. Међу тим златна десетица ограничила би ширење ажије и сарадука и уз то још припомогла и истискивању аустријских дуката. Управа нар. банке тражила је десетицу у злату чисто у интересу поретка у валути земаљској, па ма то било и на штету акционара, (ма да и то не стоји, јер данас домаћи акционари више губе на ажији, но што добијају у већој дивиденди — већ добијају само страни акционари). Трећи купон исплаћен је интересом, добивеним од зајма учињеног држави.

(1) У Сеја, стр. 297.

капитала — толико, да се данас приближно узимље, да је од целокупног обрта банчиног само $\frac{1}{10}$ у монети довољна, те да све операције банчине обави. Рачуна се н. пр. да код енглеске банке звечећи новац не износи више од 3% целокупне суме њених трансакција; ту се дакле новчани капитал умножава са 97% и ставља промету на расположење. Али овако сувишно растезање кредита прелази већ границе еластичности његове и креће се често самом ивицом висова, са којих се врло лако цела кредитна грађевина у безну сурвала. Сувишне експанзије кредитних подuzeћа повлаче обично за собом напрасне контракције кредита и отуда, као што видесмо, периодичност криза. Рад банака, а нарочито новчаничних, јесте израз, слика привредног живота народног и државног. „Банке су, као што лепо примећује М. Вирт, огледало, у коме се најјасније види привредно стање народно и финансијско газдовање државно“⁽¹⁾.

Данас је ваћ свакому јасно, да се богатство народа не да умножити ничим другим до једино радом народним. Емисија банкнота у добро организованој нар. банци може да буде од велике користи проширивањем новчаних средстава, којима се продуктивни фактори, рад и капитал, живље на производњу покрећу — толика је корист извесна и призната, али једва ли икоји озбиљнији економски мисленик данас више може још поверовати у Лоовску теорију вештачког фабриковања новчаних капитала.

Па шта је онда банкнота? Је ли она само варка, један фантастичан облик економске вредности? Не, она то није. Она није новац, али није ни обмана. Она је сурогат новца, једна најпростија трговачка облигација, која на основи прибраног и учвршћеног јавног кредита новац замењује и то есконтовањем трговинских палира, који би се иначе веома

(1) М. Wirth, стр. 563.

тешко прометали. Банка са њеним нотама није ништа друго, до један кредитни механизам, који усредсређеним кредитом олакшава и убрзава промет трговинских ефеката и еспапа. Није банкнота ни једини, нити је данас више најсавршенији инструменат кредита, који ту функцију лакшег и јевтинијег промета врши. Меница је већ од старина тако исто један врло важан и јако разгранат трговачки новац, али најјевтиније и најупотребљивије оруђе промета данас у напредноме свету јесу упутнице или чекови, којима се, као што видесмо, данас у Инглеској 97% свију трговинских плаћања врши. Са овим кредитним оруђем могу се најпростијим путем милијарде да прометну, а да се звечећи новац с места не макне. Банкнота је дакле само један облик упрошћене новчане циркулације. Као што је трговина по самој потреби створила меницу, тако је практика банака створила банкноте и чекове.

Обрт банкнота ваља увек да одређује сама потреба саобраћаја; оне му се никад не могу без штете силом наметати. Ширењем банчних кредита шири се и обрт нота, а да тај кредит буде јачи, потребна је, нарочито у почетку банчног рада, увек и јака метална резерва. „Велка резерва, вели Беџот, значи мален губитак у добити, али мала резерва може врло лако да значи пропаст“⁽¹⁾.

Банкнота циркулише слободно све докде, докле постоји вера, да се увек може заменити монетом. О ту просту и тако јасну истину многи се и данас још и нехотице хоће да огреше. О њу се огрешно Мпрабо, кад је оно у питању издавања осам стотина милијуна нових асигната у својој сјајној и знаменитој септембарској беседи 1790. год. у уставотврдној скупштини доказивањем да је земља најважнија и најјача залога, јер је основа и извор богатства, однео моменаталну победу над мирним мислеником, учеником Кенејовим,

(1) Lombardstreet, стр. 167.

физиократом Дипоном де Немуром, који у тадашњој расправи својој: „Effets des assignats sur le prix du pain“ тврђаше, да насилно умножење папира, као заменика новцу, нема нити може имати другога дејства, до одговарајућег опадања вредности његове. Мирабо је тада узвикнуо: Ја волијем хипотеку на баштину, но ли на краљевину!

Но тада беше још само реч о папирноме новцу, при чему је Мирабо према ондашњим изванредним приликама могао још и имати право — по невољи. Данас је пак јасно, да за кредит банкнота нема друге залогe до реалнога новца. Свака друга залога, свуда где год је покушавана, оправдала је само реч Немурову.

КРУПНИЈЕ ШТАМПАРСКЕ ПОГРЕШКЕ.

- На страни 14 реду 20-ом озго у место па би ло треба: па било
- « « 111 у примедби другој, реду првоне, у место Bland
треба Bland
- « « 118 у примедби трећој, реду трећем, у место новцем
треба новац
- « « 122 у примедби другој, реду првоне, у место «Cacune»
и «organistation» треба: cacune и organi-
sation
- « « 126 у примедби, реду другоме, у место новцу треба:
новац
- « « 128 реду 6-ом оздо у место па се треба: па са
- « « 131 у примедби, реду четвртоме, у место слагалишта
остала треба: слагалишта отпала
- « « 153 реду десетоме озго у место сурвалаа треба: сур-
вава.
-

